Claus Rønlev
Slægtsforskning

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Det er tilladt at dele PDF-filen med andre, da der ikke er ophavsret til titlen.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine flere tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

AF

MØNS HISTORIE

DEN ÆLDRE MIDDELALDER

VED

F. BOJSEN

KØBENHAVN
AKADEMISK BOGHANDEL
ANTON ANDERSEN
1906

Trykt hos Nielsen & Lydiche
(Axel Simmelkiær)

FORORD.

Ved skildringen af Møn i den historiske tid er det min opgave ved hjælp af Mønske begivenheder og personer at belyse væsentlige træk af Danmarks historie i de skiftende afsnit. Jeg skönner, at det virkelig lader sig göre at fremdrage sådanne billeder fra Møn, der er karakteristiske for de pågældende tidsaldre. Vanskeligst er det naturligvis for middelalderens vedkommende, da kilderne i det hele er så magre. I nærværende hefte har jeg derfor måttet medindtage enkelte personer, hvis forbindelse med Møn indskrænker sig til, at de her have havt ejendomme, medens deres virksomhed iøvrigt falder andensteds, således Peder Bodilsön og Jon Litle. På den anden side er netop disse to mænd öjensynlig typiske hver for sit århundrede, og de har ialfald interesseret mig i höj grad. Særligt skulde det glæde mig, om den — fra den almindelige — noget afvigende opfattelse af Jon Litles personlighed måtte blive anset for holdbar.

Under disse undersøgelser har jeg nødvendigvis måttet søge til de tilgængelige kilder i så stort et omfang, at fremstillingen har fået et »lærdere« tilsnit, end mine læsere i almindelighed vil synes om. Hertil kommer, at meget andet arbejde nu hindrer mig i at omforme fremstillingen på en sådan måde, der kunde lette overskueligheden, og hvorved også flere gentagelser kunde være undgåede.

Atter iår har jeg anledning til at takke hr. mag art. *Erik Arup* for adskillige gode vink og anvisninger.

Jeg har liggende en mængde stof til fortsættelse i samme spor. Om det kan blive behandlet og udgivet, vil afhænge af tid og lejlighed og ikke mindst af den tilslutning, som dette arbejde finder på Møn.

Rødkilde, 11. Febr. 1906.

F. Bojsen.

SAGNTIDEN

er ikke nogen bestemt begrændset periode; den rækker langt tilbage i den forhistoriske tid og langt ind i den historiske; den taler til os såvel jævnsides med oldsagerne som med de første skrevne historiske kilder. Dog kan den siges at danne overgangen fra de jordfundne mindesmærkers tid til den skriftlige histories tidsalder.

I slutningen af det tolvte århundrede samlede og nedskrev *Saxe grammaticus* — på Dansk i vor tid kaldet »*Runemester*« — en mængde folkesagn, som da havde levet i folkemunde i måske 1000 år, idet han tillige benyttede Islandske kilder. Han sammenföjede snildelig alle disse sagn til en fortløbende historisk fortælling, hvis følgerække dog efter sagens natur ligeså godt kunde ordnes på andre måder. Men Danmark er derved kommen i besiddelse af en sagnhistorie så rig, som næppe noget andet folk. Saxes bog blev bevaret middelalderen igennem, mest fördi den var skreven med megen veltalenhed på smukt Latin. 300 år efter Saxe blev hans historie i hovedtrækkene gengivet på Danske rim i den mesterlige »*Danske rimkrønike*«, som i 100 år var den mest søgte læsning i Danmark.

Forinden Saxe haves spredte optegnelser hist og her af den Danske sagnhistorie; men hverken Saxe eller hans efterfølgere have nået at udtömme de rige kilder, hvoraf de have øst. Indtil den nyeste tid har der rundt om i landet levet folkesagn, som først sent er bleven optegnede, men hvis oprindelse for manges vedkommende rækker helt tilbage i den grå oldtid. Først i vore dage, da man har lært at sætte sin störste lid til det skrevne, dør de gamle minder i folkemunde; lidt efter lidt mister folket evnen

til med den gamle vidunderlige troskab at bevare i erindringen overleveringen fra fjerne tider.

Vil man spörge, hvor vidt man kan tillægge sagnene historisk virkelighed, kan der sikkerlig svares, at sagnet næppe nogensinde giver sig af med at opdigte hele begivenheder; kærnen i fortællingen hidrører vistnok fra virkelige begivenheder, som dog i århundredernes løb er omformede og udsmykkede på mange måder, ligesom personer og tider er forvexlede. Sagnet kan udmale og misforstå, men det lyver ikke.

I gamle dage var man mest tilböjelig til at tage sagnene fuldt ud som god historie, og man kunde således føre den Danske kongerække i lige linie flere årtusinder tilbage. Senere gik man til den modsatte yderlighed og betragtede sagnene som bare fabel og æventyr. I vore dage har derimod åndfulde historikere vidst at benytte det rige sagnstof — vel med behørig kritik — men som værdifuldt middel til at give levende billeder af vore fædres gerninger og tænkemåde. Og selv den nyere tids »realisme« vil ikke kunne kvæle denne opfattelse.

I den almindelige Danske sagnhistorie nævnes *Møn* meget sjelden. I flere af middelalderens magre krøniker fortælles om stiftelsen af Danmarks rige, og dette gengives i *rimkrøniken*, der lader kong *Humble* fortælle således:

»Da var min sön, som kaldtes *Dan*,
skikket til konge og formand
i *Selland, Låland, Falster* og *Møn* ej forgæt,
hvilke lande, som kaldes *Videslet*.
Ved to tusinde, syvhundrede og 40 år,
efter at verden skaftet vår,
så komme Tyske i Jutland ind
at skænde og brænde lagde de på vind.
De syndre Juder, dem sloge de på,
de havde så tænkt deres land at få.
Thi sendte de bud da til min sön,
fordi han var en kæmpe kön.
Han for med dem de Tyske imod
og slog dem alle der ned for fod.
Så hyldte de hannem for en formand
og nævnte deres land så alle af Dan,
som ere Jutland både, Frisland og Fyn,
Sælland, Skåne, Halland og Møn,
Låland, Langeland og Falster med
og mange småland, som ligger derved«.

Rimkrønikens tidsregning her vilde føre os helt tilbage til den yngre stenalder, og vor ældste sagnhistorie vilde da falde samtidig med bronzealderen. Vi kan dog sikkert gå ud fra, at intet sagns oprindelse rækker ind i disse ældste tidsaldre. Sagnhistorien kan vel næppe antages at ville spænde over mere end omtrent jernalderen; men en begrændsning er naturligvis herved umulig at drage.

Det er os nok at mindes, at det gamle sagn om det Danske riges oprindelse, hvorved Møn »ej forgættes«, knytter sig til forsvaret af Sønderjylland.

Navnet »*Videslet*«, der i oldtiden har betegnet den Sællandske øgruppe, har været genstand for flere forklaringer. Den »vide slette« vilde man næppe falde på at kalde disse øer, der skildres som dækkede af mørke skove. Navnet forekommer også i formen *Vetaled* (Veternes vej) eller Vetalahed, og nogle har ment, at Vider, Veter, Geter, Gepider o. s. v. kun er forskellige former for samme navn på et folk af Gotisk stamme, og navnet vilde da fortælle om gentagne folkevandringer fra Norden til de Danske øer.

Længere ned i tiden beretter Saxe et sagn, der knytter *Regnar Lodbrog* til Mønske egne (Saxe 9de bog).

Kong Regnar havde forklædt som kvinde forført en datter af høvdingen *Esbern*. Hun fik en sön, der kaldtes *Ubbe*; han holdt sig mere til sin moders end til sin faders slægt. På morfaderens opfordring rejste Ubbe oprör, medens Regnar var fraværende på krigstog. Oprøret fandt dog ikke stor tilslutning, men synes at have havt sit arnested ved de sydlige øer. Her mødte kong Regnar oprørerne og slog dem i en søkamp i *Grönsund* (»den havbugt, der på Latin kaldes den grönne«), der öjensynlig meget tidlig har været et vigtigt farvand. Esbern blev fangen og halshugget; hans hoved blev sat på forstavnen af hans skib til advarsel for hans tilhængere. Ubbe flygtede og fortsatte kampen tillands i Sælland, hvor han efter tapper modstand blev taget til fange, men senere taget til nåde af kongen. Man har (Paludan I. 172) sat dette sagn i forbindelse med den såkaldte Regners (eller Rejers) vagtbod på det nordøstlige hjörne af Møn, hvor der skulde have været en borgplads fra den ældre middelalder. Höjen er dog snarere fra bronzealderen og navnet »Rejer« genfindes i meget ny tid. Andre (Magister *Dyssel* 1756) har benyttet navnet (Regner eller Rejer) til en (vistnok meget yngre) vagtplads på nordkysten ved Orebjerg. Forbindelsen med sagnet

beror formodentlig alene på navneligheden. Forøvrigt er det naturligt nok — hvad Saxes senere historiske beretninger stadfæster, og som Møns kyster bærer talrige vidnesbyrd om —, at der såvel i oldtiden som i nyere tid har været holdt flittigt udkig over Østersøen, hvorfra de Vendiske fjender i sin tid stadig kunde ventes.

I sin historie af Danmark I. 580 anfører *Suhm*, at Regnar Lodbrogs sönnesön *Hemming* var underkonge på de Danske øer; men dette er dog kun en formodning af Suhm, der ingen kilde anfører derfor*).

Til disse enkelte kongesagn indskrænker sig Møns andel i den almindelige Danske sagnhistorie.

Derimod har der indtil vor tid levet i folkemunde på Møn nogle ret mærkelige sagn, der først i nyere tid er bleven optegnede.

Klintekongen optræder undertiden under navn af »*Jøjen Opsal*«. I sin Mønsbeskrivelse af 1670 kalder Viborg denne klintekonge »kæmpen« eller »jetten« af Upsal, og efter hans dronning har »Dronningestolen« navn, ligesom også »Sommerspiret« tidligere kaldtes »Dronningespiret«. Om denne konge beretter Viborg videre, at han var ven med klintekongen på Stevns, som af Paludan (168) kaldes *Heding* eller *Helge***).

I forening førte de krig med klintekongen *Grap* på Rygen, hvorom meddeles følgende vers:

»Grap han sejler fra Rygen ud
med fem og fire snekker;
vi går ud med lystig mod
ved Tolken hannem rækker.
Slet ingen bytt' han her skal få,
hans agt skal hannem fejle;
en blodig pande, kroppen blå
dermed skal han bortsejle.

---

*) Paludan bemærker i den anledning, at navnet, Hemming, endnu »er meget elsket og sædvanligt« på Møn. Navnene Hemming og Henning forvexles ofte; det første er et gammelt Dansk navn; Henning derimod stammer utvivlsomt fra ridderen Henning Moltke ved 1300 tallet; denne var fra Meklenburg og hans navn var egentlig Hennike, barneform af Hans (Johannes).

**) Af navnet Helge udleder Paludan Hellehavns nakke på nordostpynten af Møn og udregner endogså tiden til 3—400 år efter Chr. Sligt er naturligvis fantasi. Forøvrigt kan bemærkes, at stedets navn ikke hedder Hellehavn, men Hellehav.

Grap du komst fra Kullen ifjor
med guld og sølv beladet;
det miste du her bag ved Njor,
af Jetten det blev taget.
Det går iår langt værre til,
det skal du vel befinde«.

Grap blev atter slået tilsøs ved Tolken i Grönsund og endelig dræbt i en kamp under Rygen, hvor hans ejendomme blev erobrede.

Denne »kæmpe af Opsal« har fortsat sit sagnliv ned igennem tiderne.

I året 1644 boede en mand ved navn *Henrik Fynbo* i Ålebæk. Han fortalte, at den opsalske kæmpe, der plejede at øve sine jægere om natten rundt om*) en gammel tornebusk ved Ålebæk, engang med sine hunde var kommen til en bonde i Borre og havde banket på hans port. Da bonden kom ud, bad kæmpen ham at holde hundene en lille stund, mens han blæste to gange i jægerhornet, »thi — sagde han — blæser jeg 3die gang, kan Du ikke holde dem«. Så begærede han også noget at drikke, hvad bonden længe vægrede sig ved, men endelig gav ham. Efter to timers forløb kom kæmpen tilbage og havde en havfrue med sig, siddende på hesten. »Se — sagde han — nu i fulde 7 år har jeg jaget efter hende, men først nu fået hende fat ved Falster«. Efterat han igen havde fået noget at drikke, gav han bonden et pengestykke, der dog borede sig igennem dennes hånd og forsvandt i jorden.

»Sig nu — sagde han — at kæmpen fra Opsal har rakt Dig hånd! Men på det Du dog ikke for intet skal have givet mig at drikke, så skal Du beholde de bånd, mine hunde er bunden i, og sålænge Du bevarer disse bånd på et skjult sted, og de ikke kommer i solen, skal Du ikke fattes fornøden velstand«.

I nogle år gemte bonden båndene godt og glædede sig ved lykke og velstand, men da båndene blev mugne, glemte han advarslen, og lagde dem ud i solen for at törres. Da tabte han sin lykke og sank i fattigdom.

På samme tid — under Svenskekrigen 1644 — fortalte bønderne på Höje Møn, at de havde set en stor krigshær opstillet på klinten, færdige til at tage imod fjenden; undertiden løb de

*) Smlgn. Zigeunervisen: »Så går vi rundt om en enebærbusk«.

frem og tilbage, ligesom de sloges mod fjenderne. Heraf drog Mønboerne den lære, at Møn var uindtageligt, sålænge klintekongen holdt vagt på øen. Viborg tilföjer, at for denne overtro blev øen så hårdelig straffet ved krigen 1659.

Allerede tidlig gik disse kæmpesagn over til trolddom og djævelskab.

På den tid, da *Peter Basse* blev lensmand på Møn (1620), hændte det, at en bonde mistede 20 svin og fandt dem ikke trods megen søgen på klinten. Et årstid efter mødte han derude hele svineflokken, der var vel ved magt, undtagen det ene svin, som djævelen red på, og som derfor var meget magert.

Bonden kendte strax sine svin og gav sig til at råbe og skælde for tyveriet. Djævelen holdt da stille og hørte med forundring på ham. Da han forsvandt, efterlod han svinene og desuden en kobber kedel, der blev bragt til lensmanden, hvor den opbevaredes som en erindring om denne tildragelse.

Men gennem århundreder vedblev »Jøjen Opsal« at foretage sine natlige ridt fra Klinten til Grönsund, og bønderne søgte at bevare hans venskab ved i høstens tid at udlægge et kornneg til hans heste. I begyndelsen af 1700 tallet havde provsten, *Morten Renberg*, en hård dyst herom, da han lod indsamle negene til brug for de fattige. Dog holdt sagnet sig ilive, og er næppe endnu ganske uddød.

På vesterlandet går også Jettens vilde jagt, men her kaldes han *Grön* med tilnavn »Jeddin«, eller som det senere er omdannet til Grönjæger (Grönjæin). Viborg fortæller, at ved juletid rider Grön jette ved Grönvedskoven med spyd i hånden, men uden hoved, og fulgt af hunde. Paludan beretter (I 156), at et gammelt postbud på Marienborg havde fortalt ham, at han ofte om natten i julen, når han bragte posten fra Stege, havde mødt »Grönjægers« vilde jagt fra Søndersogn og ad vejen til Frenderup; han skildrer synet med grulige farver. Gröns fæstemø eller hustru hed *Fane*. Begge ligger begravne i »jettens höj« ved Frenderup, hvor graven dengang (1670) dækkedes af en stor sten, der klang hult, når man slog på den. Denne stendysse blev med mange andre sprængt og anvendt 1774 af Beringskjold til opførelse af den store kampestens lade på Marienborg. Efter Grön og Fane skulde Grönsund, Grönvedskov og Fanefjorden have fået navn. Sammesteds meddeles første gang det bekendte vers:

»Nu hviler Grön med Fane sin,
som trætted' rasken hjort og hind.
Tak, bonde god, din dyre Gud,
nu går du tryg ad sundet ud«.

Når Grön jette er bleven til »Grön jæger«, hidrører dette öjensynlig fra nogen misforståelse af dette vers, hvad allerede Viborg gör sig skyldig i. Vel skildres Grön her som en vældig jæger; men når han göres til en slags jagtens Gud, så ligger det i, at man i versets tredie linie har læst: »den Dyregud« og forstået det som en opfordring til bonden om at takke Grön, som dyrenes Gud, fordi han havde skaffet fred i landet. Udtrykket »din dyre Gud« er velkendt i middelalderen (»dyre vor frue«) i betydningen dyrebare. Meningen er åbenbart den modsatte, at bonden skal takke Gud, fordi denne har friet ham fra Grön jettes tyranni og udplyndring.

Paludan udmaler dette sagn til en hel Ossiansk tragedie, men knytter gravsagnet til den berömte langdysse »Grönsalen« ved Hårbølle, idet han formoder, at Gröns lig er af hans dronning flyttet fra Frenderup til Grönsalen. Af hans mange fantasirige forklaringer fortjener følgende at nævnes: Fane skrives tidligere Phane, men *P* forvexles lett med det oldnordiske bogstav þ, der udtales som *Th*, og navnet skulde således egentlig have heddet Thane, der betyder fyrstinde, ligesom Than = Dan betyder hersker. Fanenavnet vilde således have samme udspring som Danmark, og Fane bliver de Danskes dronning.

Denne smigrende fortolkning støder dog an på den kendsgerning, at stedets navn endnu lyder Fanefjord, som i middelalderen skrives Faunfjord. Betydningen af dette navn er omhandlet under den forhistoriske tid.

Med hensyn til Gröns herkomst, da mener *Sandvig* (Møns beskrivelse af 1776) at have fundet ham som »kong Grönlig« »i gamle slægtbøger« (!), der beretter, at han begravede sin fæstemø Fane ved Hårbølle; hun var fra Falster.

Men Paludan tror endog at have fundet hans slægt i den middelalderlige adelsfamilie *Grön*, »der havde ejendom ved *Ulfsund*«, og af hvilken to riddere Ivar og Børge Grön var i Marsk Stigs følge 1286 - 90, som det berettes i adelslexikonet I. 2. 194.

Men misforståelsen er lett forklarlig, når vi erindrer, at den bekendte adelsslægt Grön ejede herregården »Ulfssund« i Jylland.

Når vi ser nærmere på disse kæmpesagn, må vi naturligvis begynde med at afskære enhver tilknytning til stenalderens gravminder. At drömme om en sådan forbindelse kunde være naturligt for 100 år siden, da man tænkte sig, at disse grave ikke var meget ældre end vor tidsregnings begyndelse. Vi som ved, at de er årtusinder ældre, forstår bedre, at næppe noget sagn fra denne urtid er nået ned til os. I »Grönsalen« ligger stenalderens slægter, i de fleste Frenderuphöje hviler bronzealderens aske.

Kæmpesagnene har utvivlsomt samme herkomst som kongesagnene, der går jævnsides med jernalderen. Og særlig har tiden fra folkevandringens bosættelse til rigets samling i den historiske tid afgivet en rig jordbund for fremvæxt af sagnets kæmpeskikkelser, medens enhver egn havde sine småkonger, der næppe var synderlig afhængige af Lejrekongen. Idet kæmperne her kaldes »jetter«, ligger deri sagtens en erindring fra den gamle gudeverden.

Når kæmpen ved Grönsund også kaldes »*Jedderbo*«, så kunde dette vel snarest stå i forbindelse med navnet »Jedderland«, som undertiden bruges om det sydvestlige Møn, ligesom »Jedderen« i i det sydlige Norge. Dette navn udledes af det oldn. »jadar«, en flad kyststrækning, måske af lignende beskaffenhed som Hårbølle hestehave og Ulfshale; man kunde også tænke på fedene ved Skanør og Falsterbo, samt Præstø fed. Måske er det det samme kæmpesagn, der øster- og vester-på har antaget forskellige navne. At sund og skov og sal ikke har fået navn af kæmpen Grön, men snarere omvendt, er ganske indlysende.

Allerede Saxe kalder Grönsund på Latin *sinus viridis* ɔ: det grönne sund, og det samme farvand genfinder vi sikkert i Møns ældste segl (fra 1326), der forestiller et vand mellem (grönne) bakker (se billede s. 180).

Navnet Grönvedskov indeholder en dobbelthed, thi »ved« betyder: skov, og Grönved er altså den grönne skov.

»Grönsalen« har næppe heller været navn på langdyssen, der næppe kan betegnes ved ordet »sal«. Dette betyder i det ældste sprog en egn, et *landskab*. Når vi erindrer, at Hårbølle måske har navn af »hårdvold«, höjtliggende græsgang, i modsætning til de omliggende enge, »maderne«, at »Vollerup« måske har den samme bemærkelse, og at den store mængde af kæmpehöje mellem disse to byer tyder på en meget tidlig (ialfald i bronzealderen) gennemført bebyggelse og opdyrkning — så må vi tænke os egnen om Fanefjorden tidlig afskovet og dækket af grönne

græsgange, der er falden stærkt i öjnene i modsætning til de skovklædte kyster både i syd og nord og det blå sund. Således forstås lett oprindelsen til navnet Grönsalen ɔ: det grönne landskab, medens der modsat næppe findes noget exempel på, at navnet på en egn er dannet af et personnavn.

Men anvendelsen af ordet »sal« kan formentlig føres videre. Navnet »Jöjen Opsal« trænger til en nærmere undersøgelse med hensyn til dets to bestanddele. De nyere folkloristiske sagnstudier (H. F. Feilberg, Axel Olrik, I. P. Jakobsen o. fl.) beskæftiger sig særlig med sagnenes vandringer og mellemfolkelige slægtskab. Sagnet om den »vilde jæger«, der på sin natlige fart forfærder den enlige vandrer, genfindes tildels med lignende navneform i de Nordiske lande og Nordtyskland. Nogle har ment, at sagnet er et billede af stormens magt eller trækfuglenes skare om efteråret. Meget taler dog for, at der i »Jöjen«navnet virkelig ligger en genklang af Odin. I Jylland lyder det nærmest som Vojens (jæger), i Tyskland Wodens, ligesom »Wodan« er den oldtyske form for Odin. Nord for Limfjorden forsvinder »V«, og navnet bliver til »Un« eller »Jon«. I Sydsverig lyder det ligefrem »Oden«, og beskrivelsen ligner det Mønske sagn, hvis navn »Jöjen« kan være en mellemform melllem den Jydske og den Skånske, dog kan der også tænkes en påvirkning af Jøtun (Jynovne). På Sælland og Fyn har den vilde jæger antaget navn efter kong Volmer og Palle (Palnatoke?), ligesom på Vestmøn »Grönjæger«. På Møn som i Skåne skildrer sagnet snarest en mod mennesker venlig sindet ånd, der forfølger havfruer og skovtrolde. I Jylland derimod — formodentlig efter påvirkning fra Tyskland — er det en ond magt. I Sydevropa har den vilde jæger også spillet en stor rolle, men under navnet »Hellequin«, på middelalderens Latin »Herlechinus«. Denne onde ånd blev efterhånden til djævelen, og da denne snart som »fanden« blev en komisk figur, fulgte Hellequin med, idet han optrådte på Italienske og Franske theatre som — »Harlekin«.

Hvem skulde tro, at der kunde opspores slægtskab mellem »Jöjen Opsal« og Harlekin!

Den anden del af navnet er tidligere blevet forklaret som Upsala, og »Odin fra Upsala« kunde jo lyde ret historisk. Men det er dog visst en altfor lærd forklaring til, at sagntidens folk skulde have udstuderet et sådant navn. I Danmark var Odin da også nærmest stedfæstet i Odense. Når vi dernæst erindre, at

kun på Møn er »Jöjen« knyttet til Opsal, så vil det falde langt naturligere at opfatte Opsal som »*höjsalen*« ɔ: det höje landskab, det vil da sige oldtidens udtryk for Höje-Møn. »Jöjen« bliver altså lig klintekongen. I kæmpeviserne møder vi oftere navnet Opsal, Opsals konge; men derved er vel næppe tænkt på noget enkelt bestemt sted.

Vi finder da de to Mønske sagnkæmper betegnede som herrerne af höjsalen og grönsalen, måske er de oprindelig tænkte som samme person, hvad også det sagn tyder på, der lader klintekongen hente havfruen fra Grönsund, måske den samme som »fru Fane«.

Men der er endnu en tredie landskabsbetegnelse på Møn, som formentlig svarer til de nævnte to. Det tredie hjörne af Møn er halvøen *Ulfshale.* Dette navn udtales af beboerne »*Julsalen*«, en udtale, der kan spores langt tilbage i tiden og er bevaret med den troskab, som altid udmærker den virkelige folkeudtale, når den ikke er bleven forvirret ved skriftsprogets indflydelse. Ordet *jul* eller *jol* kommer igen i flere navne og kan forklares af det gamle ord »jol«, der betyder skovkvan, angelica silvestris, der var en af oldtidens fornemste lægeplanter. Af kvanstængler tilberedtes både spise og drik og lægemidler. Det er en höj anselig skærmplante, der, hvor den findes i större mængde, godt kan give egnen en særegen karakter. I nutiden er den ikke fremtrædende i Ulfshale, men kan godt have været det i oldtiden og givet landskabet, »salen« sit navn.

Når vi tager »salen« i betydning af landskab, må det imidlertid bemærkes, at dette er en sprogform af ældre rod end det, man nu almindeligst forstår ved oldnordisk; den viser tilbage til Gotiske folk för folkevandringens tid. Man må derefter tænke sig forløbet af en lang række århundreder, i hvilke der var tid nok til, at navnets betydning kunde glemmes og misforstås, så at det i begyndelsen af middelalderen opdukker i en anden skikkelse, hvorom mere senere.

Foruden de store sagnkonger har hver mindre egn vistnok havt sin helt, ligesom i virkeligheden sin høvding. Mange er glemte, men nogle sagn er dog forinden bleven optegnede. I regelen er navnene hentede fra en höj eller by og ikke — som sagnet vil — omvendt. Sagnet om »*kong Rød*« var således knyttet til en langdysse, der lå syd for byen Røddinge, og som i sin tid blev benyttet dels til den kunstige langdysse i Marienborg

have, dels til at bygge vasen over vandløbet. Fra dette udgangspunkt har Paludan og andre ladet fantasien sværme ud. Den Romerske forfatter *Tacitus* nævner et »Germanisk« folk, kaldet *Reudigner;* Saxe omtaler et steds et sørøverfolk, *Røtheranere.* Disse navne måtte være det samme som »Røddinger«, og folkene måtte altså have boet på Møn. Ordet »Rød« forekommer imidlertid så ofte og i så mange forbindelser, at der næppe er et herred i Norden, der ikke har et Rødnavn, og grunden er ganske naturlig, da et »rødd« betyder en ryddet plads i skoven; på den måde er de allerfleste af vore byer opstået, og mangfoldige har fået navn deraf. Kong Rød var en frygtelig kæmpe, der blandt andet lå i krig med kongen på Borren, kaldet *Borre Søkarl*, der blev fældet i et slag ved Ebelnæs. I en af Ebelnæs gårde vistes endnu stedet, hvor Søkarlen blev ramt gennem ryggen af en pil fra kong Røds stålbue. Først havde Søkarlen dog fældet en af Røds mænd, *Atte,* der blev sænket i »Attekilden« ved Ebelnæs. »Attekildeagre« findes også på Nøbølle mark.

Mange steder er sagnene svunden ind til blot at nævne navnet på en konge eller kæmpe, hvis minde er bleven knyttet til en ældre gravhøj. Således kong *Asger* ved Sprove, kong *Kat* ved Askeby, kong *Syr* ved Nøbølle, kong *Björn* ved Udby og mange flere.

Noget mere fortælles om kong *Hune,* hvis borgplads, *Huneborg,* ligger på klinten ved vestre ende af Hunesø (udtales på Mønsk »Hövnesø«, hvilket synes at henpege til det gamle navn »Hogne«). Om ham fortælles det, at han under den store hungersnød i kong *Snio*'s tid samlede en stor del af Møns ungdom og drog til Italien for at hjælpe sine landsmænd, »Cimbrerne« eller »Longobarderne«. Han sagde da, at han ikke vilde hvile, för han fik hængt sit skjold i Roms porte! Vindskibelige historikere have heraf beregnet, at »Huneherren« levede ved år 774! Navnet »Huneherren« (jfr. Hunnerne) tyder ikke på noget venligt minde hos menigmand, skönt han öjensynligt er arvtager efter klintekongen, der stod i mindets glans som Møns skytsånd.

I sporet af de Mønske kæmpesagn kan vi skimte en historisk udvikling. I tidlig hedensk tid har man tænkt sig beskyttende »vætter« (væsner), der værgede hver sin egn. Med Asatroens fremtrængen er disse vætter bleven til overnaturlige kæmper, »jætter«, der snart fremtræder som onde magter, og ved oldtidens slutning afløses af vikingetidens og middelalderens strenge herrer

og vældige krigere, indtil de i kristentiden smelter sammen med djævle og trolde. Disse indbyrdes stridige forestillinger holdt sig endog jævnsidigt ned igennem tiderne: navnlig er billedet af klintekongen som en god ånd endnu ikke helt udslettet.

Foruden de i ældre tid optegnede egentlige kæmpesagn, har der på Møn levet og lever tildels endnu en mængde overleveringer af alle slags. Disse er det min hensigt engang at samle i et særligt afsnit sammen med mundheld og andre sproglevninger.

MIDDELALDEREN.

Grændsen mellem Nordens oldtid og middelalder ligger omkring ved år 1000, da Kristendommen trænger frem til sejr, og omtrent fra samme tid kan man begynde at bygge på skrevne historiske kilder.

Spirerne til den ny tid var dog lagt langt tidligere. Den gamle Asatro var ifærd med at hensygne hos de vikinger, der kun troede på deres egen styrke. *Ansgar* havde allerede fra år 826 begyndt at forkynde Kristentroen, og historiske efterretninger om Norden findes spredte hos udlandets forfattere. Vi skal her nævne nogle af disse, forsåvidt deres ord med mere eller mindre rett er blevne opfattede som sigtende til de Danske øer, og forøvrigt henvise til, hvad derom allerede er nævnt i forhistorien.

Lige fra det 4de århundrede för Chr. har man udtalelser af *Græske* og *Romerske* forfattere, der viser, at de har hørt om Østersøen (der kaldes den *codanske* bugt, hvilket forklares enten som »Danske« eller »Gotiske« eller begge dele) og øer i denne. Men først ca. 100 år efter Chr. har den Romerske historiker, *Tacitus*, som allerede nævnt ovenfor, givet en omtale af disse egne, som man har troet nærmere at kunne stedfæste. Hans bog »Germania« handler naturligvis væsenligst om det nuværende Tyskland; men i cap. 40 nærmer han sig vore grændser, hvor han nævner Longobarder, Angler, Avioner (ɔ: øboere), Reudigner og flere folk. Om alle disse folk hedder det, at de i fællesskab dyrker Gudinden »*Nerthus*«, der har sin helligdom i en lund på en ø i havet, hvor hun køres i en tilhyllet vogn, trukket af køer. Når hun besøger

sin helligdom, standser al strid, og der fejres store fester. Kun præsterne må følge Gudinden, og de trælle, der have været anvendte til hendes opvartning, bliver druknede i en hemmelig sø i lunden.

Intet under, at man til alle tider har beskæftiget sig med spörgsmålet: Hvad er det for en mærkelig ø, som Tacitus her omtaler?

I ældre udgaver af texten var navnet Nerthus fejlagtig gengivet som »*Hertha*«, og da en tjeldet vogn på det Gotiske sprog hed Hleiþra, lå det nær at slutte, at den hellige lund lå ved *Lejre*, hvor man også snart fandt en »*Herthadal*«, som nok egentlig hed »Ertedal«. »Nerthus« (efter den rigtige læsemåde) er også et Gotisk ord, der betyder jorden, og Gudindens navn er da det samme som den Nordiske Gud, *Njord,* hvis navn er bevaret i adskillige stednavne, som Nærum (Niartherum, Njardarheim), men ikke i den Mønske ø med navn af lignende klang, »*Njor*«, der formentlig har en anden forklaring. Tyskerne henlægger Nerthusdyrkelsen til Rygen, hvor den hellige sø også vises; andre have ment Fyn, Helgoland (Hellig land) eller Femern. Her er således plads for mange gætninger. Hvorfor ikke også Møn?

De Romerske forfatteres meddelelser om Nordens lande og folk er i det hele meget dunkle.

En menneskealder senere end Tacitus, levede i Alexandria en berömt geograf ved navn *Ptolemæus*, der har nydt en sådan anseelse, at hans landkort over den da bekendte verden har ligget til grund for alle senere kort gennem hele middelalderen. Hans oprindelige kort over Norden er i omrids gengivet her og viser, at han har hørt noget om de Danske øer, som han kalder »*Skandiske*«*;* men de afbildes så små, at man af den grund gerne kunde tænke på Møn (og smålandene), der kan ses fra Østersøens sydkyst.

Noget bedre besked ved en anden Romersk forfatter, *Æthicus Ister,* der levede omkring år 300. Han har selv besøgt Norden og nævner blandt andre folk Danerne. De Danske øer kalder han »*Meoparøerne*«, som forfatteren selv har dannet af det Græske ord »myoparon«, der betyder et lett kaperskib; vi kunde altså gengive det ved »skibsøerne« eller »sørøverøerne«. Det er utvivlsomt dette navn, der går igen, når vi på flere kort længere hen i middelalderen finder Møn betegnet med navnet *Meb* eller *Meve.* Folkene på disse øer skildres som jordens ypperste sømænd og

skibsbyggere. Deres skibe kaldes »Colimphæ«, (hvoraf N. M. Petersen udleder en Nordisk form »kylpinger«), der skildres som de Grönlandske konebåde, byggede af jernfletninger, klædte med skind. Menneskene have dog gjort et besynderligt indtryk på ham, thi han fortæller, at de havde ingen hals, hovedet sad umiddelbart på skuldrene. Man fristes til at tænke på bronzealderens svære dobbelte halsringe; men man har ellers intet vidnesbyrd om, at disse ringe skulde have været i brug på forfatterens tid (ɔ: den Romerske periode). Forøvrigt siger han, at her dyrkedes byg og havre, hvilket efter nogle beretninger svarer til landbruget i den tidlige jernalder. Om navnet »*Mentonomon*« er berettet under den Keltiske tidsalder i oldtiden.

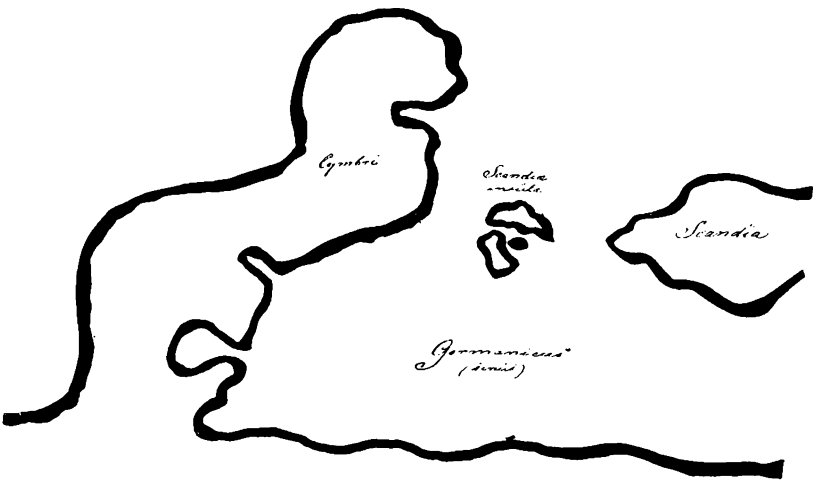

Skizze af Danmarks kort efter Ptolemæus.

Flere efterfølgende forfattere har nævnet øerne i Østersøen uden dog at meddele andet end lignende fantastiske fremstillinger.

Netop ved overgangen til den historiske tid, ved det tidspunkt, da Danmarks rige samles under *Gorm den gamle* (ca. 900), møder os en Engelsk (Angelsaxisk) rejsebeskrivelse. En Nordmand, *Ottar*, og en Sønderjyde, *Ulfsten*, fortæller kong *Alfred* i England om deres rejser i de Danske farvande. Ottar havde sejlet fra Norge til *Hedeby* i Sønderjylland, og af beskrivelsen slutter Suhm, at han har sejlet gennem Øresund og Ulfsund — med Sælland på höjre side og småøerne på venstre (andre lægger sø-

vejen gennem Lillebelt). Ulfsten sejlede fra Hedeby ud i Østersøen langs de Danske øer, som han havde på venstre side.

Af denne rejseberetning såvelsom af andre kilder ses, at Hedeby var den störste handelsplads i Danmark. Den blev også udgangspunktet for Kristendommens forkyndelse.

Der forløb næsten to århundreder fra den tid, *Ansgar* første gang kom til Danmark, indtil Kristendommens endelige sejr og ordning. Vort land danner her en modsætning til de fleste andre lande, hvor Kristendommen blev gennemført med magt i løbet af få år. Man har undredes over, at der strax spores så liden virkning af Ansgars mission, skönt vi véd, at han foretog flere missionsrejser, også til Sverige. Men det stemmer vel med Ansgars personlighed, at han valgte at virke i stilhed og fremfor noget ved sit fromme livs forbillede. Også har han forstået, at ordet måtte forkyndes for de Danske på modersmålet. Selv var han en fremmed af Frankisk herkomst; har måske næppe selv kunnet tale til de Danske med virkeligt indtryk. Derimod opdrog han indfødte til præster og løskøbte Danske fanger i samme öjemed. Fra erkebispestolen i Hamborg-Bremen ledede han missionsgerningen i Norden til sin død 3. Febr. 865, der er hans helgendag i den katholske kirke. Mærkeligt nok synes den Danske kirke i så henseende at have glemt dagen; hans navn findes ikke mellem helgenerne i almanakken.

Missionens hovedsæde var i hans dage *Hedeby*, og derfra antager man, at den livlige handelsforbindelse tilsøs har bragt den første forkyndelse til de sydlige Danske øer, medens missionen over Ribe og Århus har bredt sig til Fyn og Sælland. Her spores også tidlig forbindelse med den angelsaxiske kirke i England, og denne indflydelse fik overvægten efter Ansgars død, da missionen fra Bremen hvilede i ca. 50 år.

Fra 916 til 936 havde Bremen i erkebiskop *Unni* en nidkær mand, der med iver genoptog missionen i Danmark og selv prædikede på øerne. Det er en af de første Tyske mænd, der vides at have ført ordet i Danmark; han har da formodentlig lært at tale sproget. Skönt Møn ikke udtrykkelig nævnes, er det rimeligt at antage, at Unni også har besøgt vor ø og støttet den fra Hedeby udgåede mission; fra vore øer begav han sig til Sverige, hvor han blev syg og døde 936. Hans ledsagere bragte hans hoved tilbage til Bremen, hvor det blev skrinlagt foran alteret.

I hans grav fandtes nedlagt en blyplade, der nu bevares i Bremens musæum, hvor hosstående fotografi er taget. Indskriften lyder:

XV kalendas Octobres obiit Unni S. archiepiscopus. (Den 17de Sept. døde erkebiskop Unni, den hellige — eller måske Unnis). Efter kirkeskikken nævnes årsdagen, ikke årstallet 936. Blypladen antages nedlagt ca. 100 år senere af erkebiskop Adelbert. Der har dengang næppe endnu været nogen kirke på Møn. Vi må tænke os de første evangelieforkyndere tale til vore forfædre for henved 1000 år siden under skyggen af de gamle ege- og

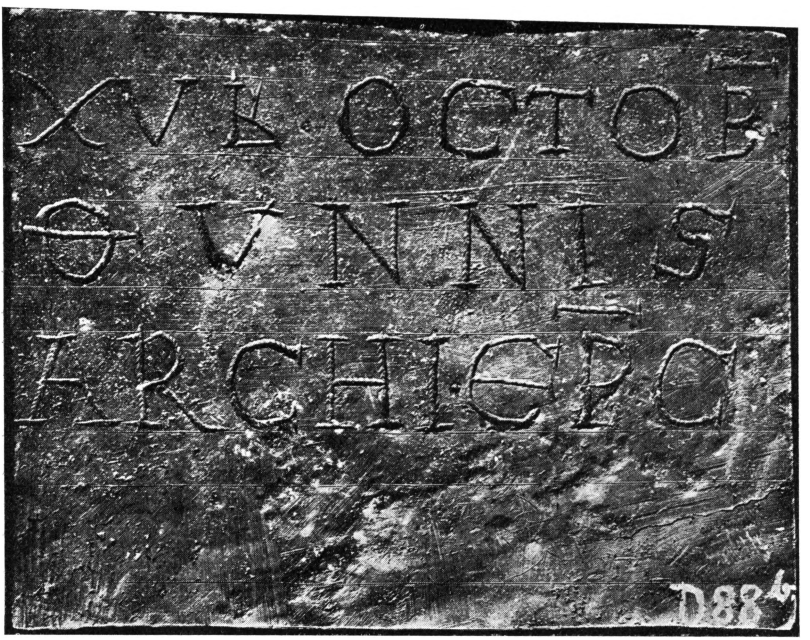

Erkebiskop Unnis blyplade i Bremens musæum.

lindeskove, som da endnu stredes med bøgen om herredömmet på øen. Af de oprindelige skove findes endnu nogle rester i Ulfshale.

Omtrent ved denne tid efterfulgtes Gorm den gamle af sönnen, *Harald Blåtand,* som var Danmarks konge i et halvt århundrede. Sagn og historie strides om hans eftermæle. I de Islandske sagaer, der skildrer hedenskabets undergang i Norden, fremtræder den gamle tids sidste forkæmpere (Palnatoke m. fl.)

som helte i sammenligning med den troløse kong Harald, på den anden side skildres denne i Tyske kilder som en mægtig og höjt anset hersker, hvis vise love endogså blev antagne af nabofolkene i Tyskland. Utvivlsomt er det, at kong Harald omtrent midt i det 10de århundrede antog Kristendommen og lod dens sandhed bekræfte på thinge ved jærtegn, da præsten *Popo* underkastede sig *jernbyrdsprøven.* Hidtil havde tvekamp været den Gudsdom, hvorved tvivlsomme sager bleve afgjorte. Herefter blev jernbyrd et lovligt bevismiddel; et vidnesbyrd ansås for endelig stadfæstet, når vidnet uskadt bar et glødende jern i hånden. Dog anvendtes tvekampen endnu længe efter. Jernbyrd blev siden brugt hertillands i over 200 år, indtil den på Valdemarernes tid blev afløst af vidneed.

Kristendommen, der hidtil havde arbejdet sig frem i stilhed, havde nu sejret i kongens gård; men hedenskabets modstand var så langt fra knust, at kong Harald endog måtte lade sit liv i de dermed forbundne kampe (ca. 985). Slutningsordene på Jellingestenen om kong Harald er meget utydelige, men prof. *Wimmer* har nu med sikkerhed læst »og *gjorde Danerne kristne*«. Samtidig kommer der dog atter nyt liv i missionen, og navnlig derved at *Danske* mænd nu træder i spidsen. Ligesom sagnet vil, at hedenskabets sidste tragiske helt, *Palnatoke,* skal have været af »*Hvidernes*« berömte slægt, så er det to mænd med samme tilnavn, som i den åndelige kamp fører Kristendommen til sejr.

I slutningen af det 10de årh. virker *Odinkar* (måske Odin geir ɔ: Guds spyd; navnet antages at komme igen i den senere middelalder, 15de årh. under formen »Unker«) »Hvide«, den ældre, og det hedder udtrykkelig, at han prædikede på *øerne,* skönt han var ordineret til biskop i Sverige; også han ligger begravet i Bremen. Hans gerning fortsattes af hans søstersön *Odinkar* den yngre, der var sön af Toke, jarl i Vendsyssel eller Vendland (se nedenfor); han var en af landets høvdinger, blev biskop i Ribe, hvor han døde 1043; hans ben er indmuret i en af domkirkens piller. Han skænkede alt sit gods til opførelse af kirker i Jylland. Han prædikede dog også på øerne. Hans virksomhed her falder på en tid, da den egentlige ordning af menighederne finder sted, og han har herved arbejdet sammen med de mange Engelske præster og biskopper, som navnlig af Knud den store førtes hertil.

Ved den af Harald Blåtand grundlagte trefoldighedskirke i

Roskilde ansatte sönnen, Svend Tveskæg, 1012 den første Sællandske biskop ved navn *Gerbrand.* Han var bispeviet i England, men blev på rejsen til Roskilde fanget af erkebispen i Bremen og tvunget til at sværge ham lydighed. Det var udslag af den skinsyge, hvormed man i Bremen så på den Engelske indflydelse i Danmark.

Med Odinkar den yngre slutter missionstidens to århundreder. Lidt efter lidt er den ny tid trængt igennem. Vi skal nu søge at give et kort omrids af den samfundsordning, som blev frugten.

I *Asatroen* var der ikke få tilknytningspunkter for *Kristendommen;* først og fremmest troen på udødeligheden, livet i Valhalla og ved dagenes ende i det herlige Gimle; dernæst kampen mellem det gode og det onde, guder og jætter og mange enkelte træk blandt mytherne (gudesagnene), navnlig mythen om den fromme Balders død. Isærdeleshed har denne sidste så mange træk af kristelig erindring, at den anføres som et hovedvidnesbyrd for den gisning, at væsentlige dele af Asalæren skulde i vikingetiden være hentet fra de kristne i England eller Irland. Overfor denne sindrige hypothese vil vi dog hellere holde os til den gamle forståelse, at de Nordiske gudesagn i det væsentlige er udslag af vort eget og beslægtede folks tidlige granskning over livets gåde, hvori vi har et mægtigt billede af dette folks alvor og åndelige indsigt. Dog behøver vi derfor ingenlunde at afvise tanken om adskillig påvirkning udefra. Og sikkerlig kan vi slutte, at de Danske mænd, der har været med at forkynde evangeliet i Norden, vel have forstået i deres tale at benytte disse tilknytningspunkter i de gamle gudesagn, og ligesom lade den »hvide As« (Balder) afløses af den »hvide Krist«.

Men også i den ydre samfundsordning var der stof nok at overføre fra den gamle til den ny tid. Allerede pave *Gregor den store,* grundlæggeren af den mægtige Romerske kirkeordning (ved år 600), havde pålagt de missionærer, der sendtes til Angelsaxerne i England, at de skulde omdanne de hedenske templer til kirker og de gamle årstids fester til kirkelige höjtider. Paven sagde herom: Det går sikkert ikke an hos så hårdhjertede folk på engang at skære alting bort. Samme regel har missionærerne vistnok fulgt i Danmark. Dette har medført, at vi f. ex. har bevaret herredsinddelingen fra en så fjern oldtid, at den kan antages at række tilbage til den tid, da landet toges i besiddelse af den nuværende folkestamme. Danmark var senere inddelt i

sysler (nærmest svarende til amter), *herreder,* der oprindelig sandsynligvis omfattede en »hær«, det er 120 fri mænd med fælles thingsted, og *sogne*, der bestod af de familier, der »søgte« til samme kirke (eller måske hov?).

Medens man nöje kender sysselinddelingen i Jylland, er den mindre tydelig på Sælland, som antages at have været delt i 3 sysler, et østligt, et vestligt og et midter syssel; dette sidste indbefattede det sydostligste Sælland ned til Kallehave, hvortil man også måtte regne Møn, hvis dette dengang havde hørt til Sælland, hvad dog oprindelig næppe var tilfældet.

Adam af Bremen, der skrev på Svend Estridsöns tid (ca. 1075) nævner 7 frugtbare øer, der lå op til Fyn i østlig retning, nemlig *Møn,* Femern, Falster, Låland, Langeland og flere. Da de øvrige af disse øer tidlig lå under Fyns bispestol, har man sluttet, at dette også galdt Møn. Måske er det dette, som *Sandvig* i sin Mønsbeskrivelse (1776) sigter til, når han siger, at have »fundet i et håndskrift, at Møn i de ældste kristelige tider lå under biskoppen af Falster, som boede på Sørup slot«. I senere tid var dette slot den Fynske biskops herresæde på Falster. I sig selv er det sandsynligt, at Møn har fulgt naboøerne, forsåvidt missionen fra Hedeby har strakt sig til alle de sydlige Danske øer. Derimod er det sikkert, at Møn ialfald tidlig er bleven løst fra Fyns bispedömme, thi vi har fra det 13de årh. en fortegnelse over de øer, der betalte kirkeskat — »Marieskud« — til Odense; heri nævnes Falster, Låland og Bornholm, men ikke Møn. Vi kan sikkert gå ud fra, at ialfald fra Absalons tid (ca. 1160) har Møn — ligesom Rygen — ligget under Roskilde bispestol, der snart fik en stor del af øen i ligefrem eje.

At Møn senere havde sit eget landsthing (og egen amtmand), tyder på, at øen også i oldtiden kan have havt en viss selvstændighed; men vi véd intet derom.

I Valdemars jordebog anføres ingen herredsinddeling på Møn, skönt der på den omtrent ligestore ø, Langeland, nævnes to herreder. Omtalen af Møn i jordebogen er imidlertid — som det udførligt er forklaret i bogen om Jakob Sunesön — af en egen art, så vi næppe deraf kan slutte, at øen på den tid kun skulde have havt ett herred. Senere hen i middelalderen var her ialfald to herreder, øster- og vesterherred, hvis grændse var mellem sognene Stege og Keldby; dog haves der exempler på, at Keldby er regnet til vesterherred, ligesom også at Udby nævnes

under østerherred. Hvert herred havde sit herredsthing, formodentlig »Thinghöjen« ved Gammelborg og »Lovbjerget« ved Vollerup.

Sognene er væsentligst de samme fra oldtiden indtil nu; kun er som bekendt Damsholte og Nyord i nyere tid udskilte af Stege sogn.

Den ny kirkelige ordning sluttede sig nöje til den gamle inddeling. Fra Norge vides det, at man havde både *fylkes-* (syssel) *kirker* og *herredskirker.* I Danmark antages det, at en af sognekirkerne i hvert herred var herredskirke.

På Møn har den ældste kirke, *Elmelunde,* rimeligvis været herredskirke på en tid, da øen *måske* kun havde ett herred. Beliggenheden på höjden, hvorfra en större del af øen kan overses som et landkort, egnede sig vel til kirkeligt hovedsamlingssted. Hermed stemmer det også, at det til denne kirke liggende sogn er det mindste på øen, så lille, at det senere, da herredskirkens betydning svandt, endogså en tid måtte lægges som annex til Borre, medens det siden dog opretholdtes som selvstændigt præstekald ved tillæg af en kongetiende.

At der på Elmelunde kirkebakke har ligget et hedensk *hov* (tempel) er sandsynligt; hvorvidt det også har været tilfældet ved andre kirkepladser vides ikke; navnet »Thorsvi-gård tyder på en Thorshelligdom ved Nøbølle. Hovet forestodes i regelen af egnens störste lodsejer som »gode«. Til hovet hørte oftest nogen jord, og desuden forrettede egnens folk arbejde til tempeltjenestens opretholdelse. Nogle har ment, at navnet »hoveri« stammer derfra. Dog er forbindelsen vistnok kun indirekte; navnet »hov« gik overpå den störste lodsejers »hovgård«, hvortil hoveriet efterhånden lagdes. Hovgård er måske atter ad en omvej gennem det Latinske navn »capitalis« bleven til vor tids »hovedgård«.

Disse forhold har kirken arvet. Det hedenske hovs bygning med dets hemmelige, mørke indre vides dog ikke nogetsteds at være bleven taget i brug som kirke; måske er tømmeret bleven benyttet til kirkebygningen. De første kirker var overalt af træ og forsåvidt anselige, som beboelseshusene oftest kun var lerklinede hytter. Ja, der haves beretning om, at selv kirker (St. Tøger i Vestervig ca. 1030) opførtes af risfletning og ler. Der findes endnu hist og her pladser, hvor man véd, der har ligget sådanne kirker, formentlig af træ.

Ved den sydvestligste inderste krog af Stege nor — netop

sådanne pladser foretrak man i oldtiden — fandtes for et par år siden en gammel kirkegård med mange begravelser og rest af kirkegårdsmuren (af kampesten i kalk), men uden spor af kirkebygning; denne har altså formodentlig været af træ. Stedet har fra gammel tid navnet »*Øde kirke*«. Det kan have været et af de mange katholske kapeller, der nedlagdes ved reformationstiden, hvorom man dog intet véd her på stedet. Men det kan også have været en af oldtidens første kirker — måske den ældste herredskirke for vesterherred, inden Stege blev anlagt og kirken der bygget.

Øde kirke har det tilfælles med Elmelunde kirke, der har en stor höj på kirkegården, at også her fandtes store stenaldersgrave. Man skulde herefter ikke tro, at modsætningen mellem de to tidsalderes gravskik har været så stor, som sædvanlig antaget.

Medens Norge og Sverige endnu har bevaret adskillige træbygninger fra kirkens tidligste tider, har ingen sådan bygning kunnet holde sig i vort fugtige klima. Nogle ubetydelige levninger er funden i enkelte Danske kirker, hvor stumper af de ældste træbygninger er bleven brugt som fyld i de ny hule mure. Indeni gåsetårnet i Vordingborg findes også lidt ældgammelt tømmerværk. Af disse enkelte levninger har man ment at kunne slutte, at vore ældste træbygninger have været i lignende stil som de Nordiske »stavkirker«, sammentømrede af opretstående bjelker, forøvrigt i rundbuestil efter den Romerske basilikas mønster. Men der vides kun lidet herom for Danmarks vedkommende.

I den hedenske tid var det altså egnens fornemste mand, der ledede hovtjenesten som et æreshverv; dette medførte en betydelig magt. Efter overgangen til kristendommen hændte det vel også, at mænd af høvdingsrang påtog sig præstegerningen; men hvadenten præsten var af fornem eller ringe stand, så vedblev han at være i den stand, han forud tilhørte. Særegne præstegårde fandtes fra begyndelsen ikke. Adskillige kirker — dog næppe nogen på Møn — er begyndte som »gårdkirker«, det vil sige, som huskapel ved en høvdings gård, og denne har da formodentlig også sörget for præsten.

Hvor man hverken havde et hov eller en gårdkirke at holde sig til, har man benyttet de gamle hovedbyers »*fortå*«, (se foregående hefte, folkevandringstiden), til kirkeplads, og dèr er da senere også ofte præstegården bygget. På en sådan oprindelse tyder forholdene i Magleby og Keldby. Men den hele præste-

gårdsordning er først indtrådt senere. Vore ældste love — fra omkring 1200 — henpeger på de tidligste forhold, da der kun indrömmedes præsten fri græsning for en hest i bymarken; hvis han havde jord (enten kirkejord eller ejendomsjord), da var der tilstået ham skattefrihed, dog kun af ett bol.

I regelen var præsten henvist til at skaffe sig indtægt ved »*tidekøb*«. Den daglige Gudstjeneste bestod i de Latinske »horæ« ɔ: visse tider, da messen læstes. Menigheden betalte da for en sådan messe, der ringedes ind med den lille »tideneklokke«, hvoraf endnu navnet »tinteklokke« i Stege og Keldby. Også enkeltmand kunde købe sig en messe (sjælemesse). Dette tidekøb vakte tidlig forargelse og allerede Adam af Bremen klager derover; men midlet derimod, at give præsterne fast lön (tiende), vilde »de barbariske folk« i Norden ikke indlade sig på.

Imidlertid blev det tidligt skik at give frivillige gaver både til præst, kirke og pave på forskellige tider af året. Allerede på Knud den stores tid nævnes: plovkorn efter påske, kvægtiende til pintse, korntiende allehelgensdag (1. Nov.) ɔ: »Helmessemad« (helgens messe), kirkeskat (til kirken og de fattige) Mortensdag 11. Nov., lysepenge til kirkelys, sjælegave ved graven og endelig Pederspenge (til paven) St. Pedersdag 22. Febr.

Alle disse gaver, der senere gik over til faste afgifter og derved vakte så megen uvilje, var oprindelig kærlighedsgerninger, vidnesbyrd om den iver, hvormed de nylig kristnede folk sluttede sig til kirken og Gudstjenesten.

Den Gudsdyrkelse, der var bragt til Norden, var i sin ydre fremtræden ikke den oprindelige apostoliske; den havde gennemgået en 1000 årig udvikling i Syden; da den kom til Norden, bares den ikke så meget af ordet som af *sangen* ɔ: messesangen. Atter og atter høre vi om, hvorledes vikingerne drages af messesangen, og hvorledes dagens gerning derved indvies. Der findes et digt (på Angelsaxisk) af selve *Knud den store,* der giver et lille poetisk billede af tidens åndsliv. Kongen skildrer, hvorledes han en dag ror ned ad Themsen forbi klosteret Ely; et opbevaret vers lyder således:

»Sødt kvad Ely munke,
da kong Knud kom roende.
Ror, mine mænd, nær til land,
lad os lytte til brødrenes sang«.

Vi forstår stemningen.

Derfor kaldes den fornemste del af kirken *choret*, det er: sanghus, på gammel Dansk: sangers.

Næst efter sangen nævnes den hellige »læst«, det er: det der læstes op af alterbogen. Sjeldnere nævnes selve evangeliets ord, der kaldtes »Gudspjall«, velsignelsen »blessa«, nadveren af »natverd« = aften måltid og dåben af at dyppe; på Norsk kaldtes dåben »skirn«, det er: renselsen (»ren og skær«), at rejse sig op under evangeliets oplæsning stammer fra abbed Vilhelm i 12te årh.

De Nordiske folks opfattelse af kristendom var ejendommelig. Som den hellige Kristoffer drog de ud for at tjene »den stærkeste«, og derfor böjede de sig for Kristus, høvdingen. Han kaldtes »*drotten*«, og dette navn overførtes på trefoldighedskirkerne, der kaldtes »drottens kirker«, i det det Latinske »trinitatis« (treenigheden) blev til »truttins« — drottens i folkelig oversættelse. Det mærkelige udtryk i »solsangen« (fra 11te årh.) »drottens ords diser« (engle) hører samme tanke til. Denne opfattelse af den höje drot, dødens overvinder, ligger også til grund for de ældste billeder af Kristus på korset (crucifixer). I de to første århundreder er Kristus afbildet på korset som en kraftig skikkelse med kongekrone på hovedet og fødderne ved siden af hinanden hvilende på en skammel. Selv på korset er han kongen, *sejrherren*. Langt senere, da tiggermunkene (i 13de årh.) bragte middelalderens pietisme til Norden, ser vi Kristus på korset, som den lidende, med tornekrands om hovedet, der er böjet i smerte, fødderne gennemborede over hinanden og legemet udtæret af faste og pinsel. De ældste Nordiske kristne havde mindre brug for den lidende forsoner end for den selv i døden sejrende konge, drotten.

På mange punkter finder vi gamle hedenske skikke bevarede. Det gamle julegilde ved midvinterstid bliver Kristi fødselsfest; midsommerfesten bliver Sancte Hans, knyttet til Johannes døberen.

End mærkeligere er det at se Islænderne, da de antog Kristendommen, betinge sig rett til fremdeles at udsætte de nyfødte börn, som de ikke vilde opfostre, en rett, der vedblev en stund at gælde også i det øvrige Norden, forsåvidt angik vanføre börn. Trældommen måtte man lade uantastet; der gik 300 år, inden den afskaffedes; af biskop Absalons testamente ses, at endogså han vistnok havde enkelte trælle i sin tjeneste.

Og dog havde kirken fra begyndelsen af stræbt at løskøbe trælle. Istedetfor de tidligere hedenske menneske offringer, hører

vi om, hvorledes der på hvert thing årlig skulde offres en træl til kirken, der frikøbte (»frelste«) ham og gjorde ham til kirkens »vårdned«.

På den anden side møder os mærkelige vidnesbyrd om, hvor dybt kirken ofte greb ind i det borgerlige liv. F. ex. det såkaldte »Gudsslægtskab«, der stiftedes mellem dem, der havde deltaget i en dåb, som bærer eller faddere; et sådant slægtskab var hindring for ægteskab, hvilken regel gennemførtes så strengt, at en mand og kone på Island endogså måtte skilles, fordi de i fællesskab havde foretaget en nøddåb.

Ved »helligbrøde« forstodes særlig forbrydelser, begåede på en helligdag eller helligt sted. Disse straffedes af kirken, oprindelig ved bod og faste, men siden også ved bøder, der tilfaldt biskoppen, dog efter Jydske lov ikke udover 3 mark; herom opstod senere megen strid.

Dog straffedes naturligvis også egentlige kirkelige synder, såsom kætteri, trolddom, umoralsk levned o. s. v. Vi kender forretningsgangen i en senere tid ved Roskildebispens visitatser i det 14de århundrede. På visitatsens 2den dag udtoges 3—4 af de bedste sognemænd, der skulde forebringe for biskoppen sigtelser og mistanke mod de enkelte personer i henseende til ovennævnte forbrydelser. Og bøderne herfor tilfaldt biskoppen!

Betegnelsen »skriftemål« stammede fra Engelsk og betyder egentlig præstens vidnesbyrd for syndsbekendelsen. »Berette« stammer ikke fra at »berede« til døden, men fra at bringe den døende til at rette for sig overfor evigheden og kirkens rett. Først sent trængte kirkelig brudevielse igennem; 3 års samliv gjorde »slegfred« til »adelkone«; ellers krævedes kun thinglysning. Coelibatet — den ugifte stand for præsterne — sejrede sent og kun formelt; det stred for meget mod folkets hele opfattelse og gjorde indgreb i arveforholdene; ægteskabet var jo hellerikke betinget af brudevielse. Coelibatet blev i praxis endog tildels ophævet, da præsterne i 14de årh. fik rett til at testamentere bort (til börnene), hvad de efterlod sig.

Ved præstevalg blev der af dem, der havde »patronatsretten« (kongen eller bispen, aldrig private) »præsenteret« en kandidat for menigheden, som den »större og klogere« del af menigheden godkendte. Præsten blev herved tidlig en folkelig mand, sognets læremester, »kendemand«, ikke alene i kristendom — som vel kunde være af noget blandet art — men også i alle hånde oplys-

ningsspørgsmål. Opbevarede »homilier« (prædikener på Dansk) bære præg af folkelige taler. Et poetisk sidestykke dertil er »solsangen« i den ældre Edda.

I det borgerlige samfund indtog præsterne en egen stilling. Jydske lov gav »lærde mænd og kvinder« en egen retsstilling; de kunde f. ex. ikke kræve eller lide hævn.

Foruden præsten var der forskellige kirkebetjente, der undertiden kaldes »peblinge« af det Latinske »pape«, der betegner præsten som lærefader. Lidt senere hører vi om »diaconer«, hvoraf vort »degne«. »Præpositus« (foresat), *provst*, stammer fra kloster ordenen, der var overført på domkapitlerne. Sognepræsterne kaldtes undertiden sogneherrer, men også »plebanus«, der vil sige folkemanden.

I det 11te årh. hedder det endnu, at biskoppen beskikkedes af kongen eller folket.

Når der tales om »*valg*« af folk eller menighed, må vi ikke tænke os en afstemning efter bestemt valgrett og valglister. Sagen foretoges ganske visst på thinge eller kirkestævne, hvor alle fri mænd havde adgang; men den afgjordes i regelen ved de mægtiges indflydelse; hvor to høvdinge kappedes om magten, kunde det komme til strid, der snarere afgjordes efter våbenmængden end efter egentligt stemmetal.

I almindelighed kan man i middelalderen næppe tænke sig afgörelser ved stemmeflertal. På kirkemøderne forudsættes enstemmighed. Ved mødet i Vejle 1256 siges det således, at man kan ikke forpligtes ved, hvad man ikke har samtykket i.

Der hengik henved 200 år, inden den almindelige *tiendeydelse* endelig blev gennemført. Tienden har sin oprindelse i den hedenske tid, da man udstyrede den afdøde med rigt gravgods; den døde mands nedgravede gods hed »dånefæ«, hvoraf vort nuværende ord »danefæ« (der intet har at gøre med folkenavnet Daner). Senere foretrak man at testamentere eller også i levende live ved vigtige begivenheder at skænke en del af sin formue til kirkeligt öjemed. Da arvingerne ofte var misfornöjede med disse gaver, blev det vedtægt, at de ikke måtte udgöre mere end (efter bibelsk forbillede) $^1/_{10}$ af formuen. Sådan gave kaldtes da »*hovedtiende*« og gaves i regelen kun én gang i liv eller død; den var naturligvis frivillig, om end den døende sagtens ofte har været genstand for stærk påvirkning til at yde sjælegaven. Fra den skik engang for alle at give en tiendedel af *formuen* var over-

gangen ikke så vanskelig til at give en tiendedel af *indtægten* årlig. Den mødte hellerikke så stærk modstand, forsåvidt det galdt lönning til præsterne; også kirketienden gik man efterhånden ind på, da den anvendtes dels til kirkens opførelse og vedligeholdelse, dels til de fattiges underhold, som fortrinsvis kirken tog sig af; alle disse udgifter fyldestgjorde öjemed, der lå indenfor sognets eget område. En langt stærkere modstand mødte derimod *bispetienden* (nuværende »kongetiende«), der gik til det fjernt boende höjere kleresi. Den begyndte som frivillig »biskops gave«, og holdt sig som sådan i lange tider, navnlig i dele af Jylland. For Sællands stift blev de samlede tiender endelig lovfæstet på Ringsted landsthing i året 1171; i Jylland først endelig under Christoffer af Bajern henved 300 år senere.

Når Kristendommens første århundrede (det 11te) så væsentligt havde været optaget af kampen om tienden, der endogså antages at have kostet kong Knud livet den 10 Juli 1086, må man ikke glemme, at der bag denne kamp lå hele overgangen fra den hedenske oldtid til den kristne middelalder. Det samme folk, der i vikingetiden havde fyldt Evropa med navnløse rædsler, skulde omdannes til et fromt, fredeligt og gudsfrygtigt samfund. Der måtte skabes en samfundsmagt, der på en gang med åndelige og verdslige våben kunde tæmme de ubændige høvdinger, som ødede landefreden og først og fremmest underkuede de små. Kongen kunde ikke være allevegne; han måtte snart se, at den kristne kirke netop havde fået sit middelalderlige præg, fordi den i denne skikkelse bedst egnede sig til — med sine mange öjne og arme — at være et levende værn for de svage og landefreden indadtil. Men betingelsen herfor var, at den selv fik en uafhængig økonomisk stilling. Den bisp eller præst, som skulde leve af høvdingens nåde på thinge, havde ingen myndighed overfor ham. Forsåvidt menigmand deltog i kampen mod tienden, handlede de ikke i deres egen velforståede interesse. Modstanden udgik da også fornemmelig fra de store, som dog havde lett ved at lokke almuen med sig, da det drejede sig om en ny betydelig byrde. Vi må erindre, at tienden pålagdes alle; der var så at sige kun jordbrugere i landet, og af disse kom høvdingerne dels direkte, dels indirekte gennem deres landboer (fæstere) til at udrede broderparten af tienden. Derfor måtte denne kamp koste blod, og vi kan være overbeviste om, at, dersom kongerne ikke havde kunnet støtte sig til kirkens åndelige magt, havde de ikke formået at

sejre i denne kamp. Knud den helliges kongegerning forstås ikke rettelig, når man ikke mindes hans kamp for landefreden og hans færd overfor de fornemme røvere; de skulde lönnes efter deres rang, thi de skulde hænges i de höjeste træer, således som særlig hans brodersön Knud Lavard forklarede den ny tids politik. Denne kæmpeopgave kunde ikke løses i et enkelt århundrede, den kostede flere end én konges liv. Sejren for kong Knuds samfundsordning indtræder kun langsomt og netop i forhold til, som kirkens åndelige magt formåede at bringe hans helgennavn og martyrdom til anerkendelse. Vi må således nöje huske på, at tiendens urett ikke stammer fra hine ældgamle dage, men først fra reformationstiden, da det lykkedes de store tildels at vælte byrden fra sig over på de små, om end de måtte indestå for betalingen.

Overskudet af kirketienden plejede kongerne ofte at »låne«.

Tidligt havde kongerne begyndt at skænke betydeligt gods til grundlæggelse af domkirker og bispestole. Kong Knud fortsatte hermed, og navnlig haves fra ham det ældste dokument, hvis indhold er opbevaret (af 21 Maj 1085), hvorved han skænker Lunds kirke 51 bol (helgårde) til grundlæggelse af domkapitlet. Disse bol deltes mellem 10 gejstlige således, at de laveste fik 4 bol, de höjeste 9. De mindste embeder ved domkirken var altså på 4 gårde, men landsbypræsterne måtte naturligvis nöjes med meget mindre.

En stor del af Møns østerherred er tidlig bleven lagt til Roskilde bispestol. Hvor når det er sket, vides ikke. Et sagn fortæller, at Absalon »ejede« det; men måske betyder det kun, at han som biskop af Roskilde rådede derover; men herom mere under Valdemarstiden.

Opmærksomheden var helt og holden optagen af det ny kirkesamfunds grundlæggelse. Dette var tidens store opgave og mægtige fortjeneste.

På det *borgerlige område* sker ikke så store omdannelser. I hovedtrækkene må vi tænke os oldtidens samfundsformer fortsatte, indtil Valdemarstiden ordnede lovgivningen. Kun to forpligtelser overfor staten (kongen) er arvet fra oldtiden: *Gæsteri* og *leding*. Kongen drog stadig landet rundt for at holde lov og orden ved-

lige. På disse rejser skulde beboerne herredsvis »holde kongen« en eller to »nætter« (dage), hvilket benævnes gæsteri eller nathold (se bogen om Jakob Sunesön s. 116). Efter kongens forbillede fik også bisperne gæsterirett, dog i mindre målestok. Dernæst var alle fri mænd pligtige at møde med våben og fødevarer, når kongen kaldte dem i ledingsfærd. Andre skatter kendtes endnu ikke.

Samfundet havde kun meget få opgaver at løse. Enhver passede sig selv, og embedsværket indskrænkede sig væsentligst til kongens brydier. ɔ: forvaltere på kongsgårdene, der siden kaldtes »*ombudsmænd*«, i regelen en i hvert herred.

Ordet »embede« synes at have sit udspring fra en dobbelt kilde. Af roden i ordet »ambått« (tjener) er formodentlig udledet »ambt«, bestilling, der senere kom til os i det Tyske »amtmand«; heraf må det ligeledes forklares, at »embede« i hele middelalderen betød »håndværk«. Når kongens tjeneste udøvedes af hans »ombudsmænd« (fuldmægtige), har det ligelydende i disse betegnelser voldet sammenblanding, hvorefter »embedsmænd« senere udelukkende anvendtes om de kongelig ansatte betjente.

En Tysk forfatter, der besøgte Danmark omtrent ved år 1100, siger, at folket levede af fiskeri, jagt og kvægavl, sjældnere af agerdyrkning. Skønt vi ved, at agerdyrkning har været drevet helt fra den forhistoriske tid, så har landet for den rejsendes öje dog endnu ikke deraf fået sit hovedpræg. Endnu må vi tænke os en stor del af landet dækket af store skove, hvor bøgen er ifærd med at fortrænge egen. Samme forfatter (biskop *Otto af Bamberg*) fortæller, at byer og borge manglede tårne, fæstningsværker var af træ med en grav foran. Kirker og gårde var små og dårligt byggede o. s. v. Måske har forfatteren formeget set med Tyske öjne; men i kultur og økonomisk udvikling har Danmark vistnok dengang stået tilbage for Tyskland.

Som forholdene var i det øvrige Danmark, må vi tænke os dem på *Møn*, hvorfra vi i denne periode har så yderst få efterretninger.

Dog har Møn på denne tid vistnok havt en ikke ringe betydning som udgangspunkt for kampene mod de ligeoverfor boende *Vender*, hvorom sagnene tidligt melder.

Allerede kong Harald Blåtand førte krigen over i fjendens land, hvor han på øen »Jumin« (senere byen Julin, nu Wollin, hvor der i de senere år er gjort betydelige oldsagsfund, tildels fra

hin tid) byggede borgen *Jomsborg* og lagde en Dansk vagt, »vårdhold«, for at holde opsigt med Venderne. Jomsborgs historie er forøvrigt meget dunkel. Gentagne gange sætter det sig op imod de Danske konger. Under Haralds sön *Svend Tveskæg* er *Sigvald*, Strutharalds sön fra Skåne, jarl i Jomsborg; men da han ikke vil lyde kongen, samler denne en flåde i *Grönsund* for at drage over og tugte ham. På Falstersiden lå en (nu törlagt) vig, der langt ned i tiden kaldtes »*Kongshavn*«; den har rimeligvis været den sædvanlige samlingsplads for den Danske flåde. Her har kong Svend formodentlig ligget. Men Sigvald har imidlertid lagt en snedig plan. Han havde bejlet til kongen af Vendens eller Polens datter Estrid, og fået løfte om hende på den betingelse, at han friede sit land for den skat, det skulde betale til den Danske konge.

Med 3 skibe sejlede Sigvald da til Grönsund for at underhandle med kongen. Sine skibe lagde han ved et næs, rimeligvis det, der skiller Kongshavn fra Grönsund, og fortöjede dem med forstævnene udad og årerne udlagte. Han sendte så bud til kongen og bad denne besøge sig ombord, idet han foregav at være syg. Kongen kom, men Sigvald havde ordnet det således, at kun ti mand af kongens følge kom ombord i jarlens skib. Da kongen hørte, at Sigvald var så syg, at han næppe kunde tale, gik han hen til lejet og böjede sig ned til den syge. I det samme greb denne ham og holdt ham fast, mens skibsmandskabet roede til af alle kræfter. »Hvad nu, Sigvald? vil Du svige mig?« sagde kongen; men han fik først forklaringen, da han var bragt som fange til Jomsborg, hvor han måtte indrömme alle Venderkongens fordringer, og som pant på forliget ægte prindsesse *Gunhild* (der blev moder til Knud den store), medens Sigvald fik søsteren, Estrid.

Historieskriveren *Svend Ågesön* föjer endda til, at de Danske måtte løskøbe kong Svend af fangenskabet ved at betale en så stor sum penge, at den kun kunde skaffes derved, at kvinderne offrede deres guld- og sølv-smykker. Dette skal være foregået ved *Vindingeå* på Fyn. Men da Svend blev bortført fra Grönsund, kunde vi også tænke os, at han var bleven landsat igen ved *Vindebæk* sammesteds. Vigtigere er, hvad sagnet melder, at kvindernes offer lönnedes med, at de herefter fik arverett, om end kun halvt imod brødre; i den hedenske oldtid havde kvinderne kun ejet den medgift, de fik ved giftermålet.

Samlingspladsen for den Danske flåde i den tidlige middel-

alder ved Grönsund har, som sagt, formodentlig været på Falstersiden, hvorpå navnet »Kongshavn« tyder. Vistnok har der allerede da også på Mønssiden været befæstede pladser til værn mod Venderne. Men intet kan herom bestemt tidfæstes. Det er naturligvis kun fantasi, når Sandvig lader ridder *Truels* på Kogseby leve mellem 880 og 90!

Dog er det sandsynligt, at det vel bevarede voldsted ret syd for indløbet til Fanefjorden stammer fra oldtiden (se forhistorien side 127). Hvis det kan antages, at fjorden dengang har været sejlbar, kunde den vel også have været flådehavn. Herpå kunde befæstningen syd for indløbet vel tyde. Muligen er det den »havn på Møn«, der nævnes i Absalonstiden. Hvis denne havn senere er sandet til, kunde dette vel være grunden til, at man i det 13de årh. har forladt det gamle voldsted og opført »Nyhus« ved Grönsunds færgested isteden (se herom nedenfor).

Der findes en anden mærkelig efterretning om en begivenhed, der er forefalden på en anden del af Møn, og som måske tilhører den tidligste kristne tidsalder.

For ca. 100 år siden stod der ved Stainkumbla thing og kirkegård på øen *Gotland* (Gulland) en runesten, hvis indskrift da blev optegnet af Hilfeling. Stenen er senere forsvunden, sagtens ødelagt som så mange oldtidsminder. Indskriften er gengivet i Liljegrens Runurkunder 1833 med bemærkning, at bogstavet »*n*« i »skinum« har været ulæseligt; efter sammenhængen må der snarest læses i »skibum«, hvilket i nyeste tid er godkendt af flere forskere. Isåfald lyder indskriften således:

Butmuntr : auk : Butreifr : auk : Kunvar : þair : raistu : stain : — — . . . auk : sun : Aula : sat : miþ : skibum : auk : han : entaþis : at Ulfshala : þa : hin : hilgi . . . — (de sidste to ord på en tværlinie).

Forbindelsen mellem de afbrudte sætninger er ikke klar, men meningen antoges at være:

Budmund og Budreif og Gunver de rejste stenen — — og sön Ole sad med (var ombord på) skibene, og han døde ved Ulfshale, da den hellige — —

Om denne runesten har oldforskeren, professor *Carl Säve*, i Upsala (Gutniska urkunder 1859, side XXXVI) udtalt, at den ifølge indskriftens sprogform hører til Gotlands *ældste* mindesmærker, og han tilföjer den gisning, at der efter »den hellige« har fulgt navnet *Olaf* og en beretning om dennes krigstog. Den Norske Hellig-Olaf var nemlig den første, der forkyndte Kristen-

dommen på Gotland, som han gæstede på sin rejse til eller fra Rusland inden hans hjemkomst til Stiklestadslaget 1030.

Da navnet Ulfshale vakte min opmærksomhed, forespurgte jeg på Gotland, om der kendtes noget sådant stednavn. Jeg skylder overførster *Sylvan* min erkendtlige tak, for efter sagkyndig undersøgelse at have oplyst, at der ikke på Gotland findes noget Ulfshale, ligesom jeg hellerikke andensteds har fundet navnet. Formodentlig har den på runestenen omhandlede søkamp fundet sted ved det *Mønske Ulfshale.*

Forsåvidt som begivenheden vedrører Olaf den hellige, bliver spörgsmålet, hvorledes den kan passe ind i denne konges velkendte historie.

Knud den store, der også herskede over England, opholdt sig mest i dette rige og havde sat sin søster *Estrid*, gift med Ulf Jarl, til at styre Danmark. *Ulf* var høvding i Jomsborg, hvor der var et Dansk jarledömme med kong Knuds sön, *Svend*, som underkonge. Mellem de Danske høvdinger var der adskillig misfornöjelse med, at Knud forsömte Danmark, og da han end yderligere begav sig på sin store rejse til Rom (nogle mener, at Romerrejsen forefaldt efter disse begivenheder), benyttede Ulf jarl sig af lejligheden, lod Knuds ældste sön *Hardeknud* tage kongenavn og trådte i forbindelse med kongerne *Anund Jakob* i Sverrige og *Olaf* i Norge imod Knud.

Olaf kom med en flåde på 60 store langskibe, hvoriblandt kongens eget berömte skib Oxen eller *Visund* (der betyder bisonoxen). I Øresund forenede han sig med den Svenske flåde på henved 500 (mindre skibe), og de forenede konger hærgede vidt og bredt på Sælland og Skåne, hvor de søgte at bringe folket til frafald fra Knud, medens Ulf jarl samlede en hær i Jylland. En bonde fra Skåne, *Hakon* fra Stangeby, ilede med dette budskab til kong Knud, som han traf på hjemvejen fra Rom. Dette var i eftersommeren 1027. Kong Knud drog først til England, hvor han samlede sin flåde. Dennes störrelse og pragt skildres af *Sighvat* skjald i Knudsdrapa, da skibene kom brusende for gunstig bør over Vesterhavet. Skibene var malede og forgyldte og sejlene stribede med blåt, rødt og grönt. Kongens skib var det störste, der hidtil havde vist sig i Norden, med 60 rum, altså 120 årer, og med en dertil svarende besætning, der beregnes til mellem 500 og 1000 mand. Kongen sejler ind i Limfjorden, hvor Ulf

jarl må underkaste sig og foreløbig får fred. Derfra sejler kongen til Sælland for at møde fjenderne.

»Imidlertid — siger Saxe — havde Olaf ladet sin flåde ligge ved *en af øerne*, og selv sejlet til Sælland med et godt og hurtigt fartöj« for at forhandle med indbyggerne. En gammel bonde svarede ham venligt og trak forhandlingen ud; da kom der bud til kongen, at der viste sig fremmede skibe på søen; bonden forklarede, at det var handelsskibe. Men da der atter kom bud, at det var en stor krigsflåde, og Olaf bebrejdede bonden, at han havde narret ham, svarede denne, at det virkelig var handelsskibe, thi med dem kunde Olaf forhandle om købet af Danmark med våben.

Det var med nød og næppe, at Olaf slap bort til sin flåde; strax efter omringede kong Knud »*havnen*« med sin flåde og lod mandskabet hvile der om natten. Næste dag sejlede han til Skåne, gik iland og slog Svenskerne, medens flåden forfulgte fjenden tilsøs sønden om Skåne, indtil de mødtes i slaget ved Helgeå. Om vinteren rejste Olaf overland tilbage til Norge. Men kong Knud drog året efter derop med en flåde på 1440 skibe, fordrev Olaf og underlagde sig Norge. På sin flugt fra Norge kom Olaf til Gotland og grundlagde Kristendommen der på øen.

Dersom man med professor Sæve turde sætte runestenen på Gotland i forbindelse med disse begivenheder, måtte man tænke sig, at »sönnen Ole« er død ombord på kong Olafs skibe, medens denne hærgede på vore øer i sommeren 1027, og at han formodentlig er falden i en kamp ved Ulfshale. Man kunde gå videre og tænke på Nyord og dens mange småholme ved de øer, ved hvilke den Norske flåde lå, medens kong Olaf med et enkelt skib sejlede til Sælland for at forhandle med bønderne. Vi kunde tænke os, at ikke alene Olafs berömte langskib »Visund«, men også kong Knuds glimrende flåde havde vist sig i vore farvande. Tidligere historikere mener dog, at øerne var Amager og Saltholm, og at den »havn«, som Knud løb ind i, var det nuværende København, der isåfald her er nævnt for første gang. Da det er Saxe, der fortæller denne begivenhed, og da han vel kendte Absalons senere stad og havn (København), vilde det dog være mærkeligt, om han ikke havde bemærket det, dersom han ved »havn« havde tænkt på dette sted.

I hvert fald kan man være sikker på, at Møn ikke er gået

ram forbi, dengang Hellig-Olaf 1027 plyndrede langs Øresundets kyster, hvadenten han selv har været iland ved Møn eller ej.

Det er formodentlig et minde fra kong Knuds togt i Østersøen, når skjalden Thorarin Lovtunge i sit digt »hovedløsen« netop fra disse år siger, at Knud gav sin sön det *søkolde* Danmark, der ligger midt i havet.

Det må imidlertid ved denne gisning bemærkes, at vor lærde professor *L. Wimmer* (Døbefonden i Åkirkeby 1887, s. 72) har forkastet Sæves tanke, at de afbrudte ord på runestenen efter »hin hilgi« skulde være Olaf. Wimmer antager, at der snarere kan have stået »hin hilgi kristr«, og mener i det hele, at de ældste runestene på Gotland ikke går længere tilbage end ca. år 1200. Da Steinkumbla stenene ganske er forsvundne, lader dette spörgsmål sig vel ikke afgöre med sikkerhed. For den yngre datering taler desuden, at der på samme sted er gengivet en anden runesten, sat af de samme 3 mænd, og dennes indskrift synes at have havt et noget yngre præg. Men mindestene kan jo være sat efter nogen tids forløb. Professor *Bugge* (Antikvarisk tidsskrift för Sverige, X, 294) yttrer ligeledes tvivl om hentydningen til Olaf den hellige, da bogstavrimet vilde have krævet et navn begyndende med *H.* Bugge har nemlig påvist, at indskriften indeholder et vers, og tillige, at det besynderlige udtryk »sun aula« (sönnen Ole) formentlig beror på en fejl læsning istedet for »sunarla«, der betyder »i Syden«. Brudstykket af verset vilde da lyde således:

— auk sunnarla
sat mið skipum
auk hann endaðis
at Ulfshala
þá hinn helgi
— — — — —

(ɔ: og lå i Syden med skibe, og han fandt sin død ved Ulvshale, da den hellige —). Manden (hvis navn er udslettet) har altså gjort et søtog til Syden, og derefter fundet døden ved Ulvshale.

På min henvendelse har Bugge været så venlig at svare, at han »finder det meget sandsynligt, at her menes Ulvshale på Møn — at det derimod er tvivlsomt, om det er den hellige Olaf, som er ment i denne indskrift«. Men selv om runestenens forbindelse med Hellig-Olaf måtte frafaldes, så handler den dog om en begivenhed, foregået ved *Ulfshale* måske ved år 1200 på Valdemarernes tid eller under Absalons kampe med Venderne under Møn.

Den ældste middelalder er stærkt optagen af kampene med *Venderne*, under hvilke Møn ved sin beliggenhed må have spillet en hovedrolle. Venderne var, som tidligere berettet, et Slavisk folk, der under folkevandringerne var trængt ind langs Østersøens sydkyst i de egne, hvorfra Goterne var udvandrede mod syd. De skildres oprindelig — i lighed med alle andre Slaver — som et godmodigt, letsindigt folk, der kun fulgte öjeblikkets indskydelser og lyst til sandselig nydelse. Når man måler deres folkelige værdi med den målestok, der sjelden fejler, nemlig efter den stilling som kvinderne indtog hos dem, så bliver dommen over dem meget ringe. Kvinden var blot slavinde, nydelsesmiddel for manden og offredes efter Asiatisk skik på hans ligbål. Ja, det berettes (N. M. Petersen), at en mand ikke omtalte sin kone eller datter uden at tilföje: »med forlov at sige«. De var sværlemmede folk med brun ansigtsfarve og lysebrunt hår. (Når man har ment, at der på vore sydlige øer er forholdsvis mange sorthårede personer, kan dette altså næppe være en arv fra Venderne). De var oprindelig ikke noget krigeriskt folk, dertil var de for nydelsessyge. Men da de blev angrebne og trykkede af naboer på alle sider, blev listig hævn og grusomhed hos dem efterhånden et karaktertræk. De undgik helst åbne kampe, men vidste med snildhed at overfalde fredelige egne med grusomme plyndringer, hvorfra de hjembragte rigt bytte og mange fanger. Disses skæbne og navnlig kvindernes, der var værre end døden, måtte göre kampen imod Venderne til tidens hovedopgave.

Deres sprog var for Nordboerne ganske fremmed, og dog har man i vore dage også i dette kunnet påvise den fælles Evropæiske kilde. Også i den Vendiske gudelære findes træk, der i rå form minder om Asalæren. Den gode gud, *Svantevit*, antages at betyde: »Svanti«, den hellige, og »vit«, anfører, af samme rod som Odin, Vodan. Den onde gud, *Zerneboch*, betyder den sorte gud, jvnf. Surtr. *Radegast* skal stamme fra hovedstaden Rethra. Blandt mange andre guder kan nævnes drömmeguden, *Marovit*, der svarer til den Nordiske »Mare« (mareridt).

»*Zirnitra*« var et dragebillede, der bares på fanestangen, og som endnu findes i det Danske rigsvåben som mærke for »de Venders« konge.

Vendernes velmagtstid falder sammen med sildefangstens periode under deres kyster. Da sildestrømmen flyttede — hen-

ved år 1200 — fra Østersøens sydkyst til Øresund, blev Venderne undertvungne af deres naboer.

I den Nordiske sagntid møder vi oftere Vendernavnet. Man har også formodet, at gudesagnenes Vaner og heltesagnenes Huner stå i forbindelse med Venderne. Som deltagere i Bråvallaslaget nævnes på kong Haralds side »en stor Venderhær«, ja endogså Jomenser, o: folk fra Jom, hvor senere Jomsborg anlagdes. Dette navn antages for at være af Gotisk rod, svarende til Nordisk hjem, Engelsk home. Overgangen vilde være: Jom, »at Jumi«, Jumin, Julin, nu Wollin. På Adam af Bremens tid (1070) kaldtes det Julin, og var da en vigtig handelsplads i Østersøen. Forøvrigt er det vanskeligt med sikkerhed at påvise geografiske punkter i disse kystlande, der har været underkastet store forandringer ved havets indgriben. Således nævner Knytlingasaga byen *Vindborg* (Venderborg) på øen Usedom, hvis nordre del senere er begravet af havet. Dette Vindborg formodedes tidligere at være den vendiske sagnby *Vineta*, der endnu ligger og drömmer på havsens bund; nu antager man dog snarere, at navnet i virkeligheden er det samme som Jom.

Sålænge det Danske »vagthold« på Jomsborg blev opretholdt, kunde Venderne nogenlunde holdes i tömme, skönt Jomsvikingerne selv af og til lå i fejde med de Danske konger. For at hævde myndigheden derovre, gjorde Knud den store et tog dertil i 1019 eller 1022 med en hær af Danske og Englændere. Ved denne lejlighed udmærkede sig særlig Anglerne fra landskabet Kent under deres anfører, *Godvin*, og de vandt derved den forrett, altid at have den forreste plads i den Engelske hær. Jomsborg må dog nogen tid derefter være falden i Vendernes magt, thi i 1043 må den Norsk-Danske konge *Magnus den gode* atter göre et tog derover; da blev Jomsborg indtaget og brændt. Man hører ikke siden om borgen, men vel om byen Julin. Under disse kampe var Venderfyrsten, *Ratibor*, falden, og hans 8 sönner vilde hævne ham, samlede en uhyre hær og faldt fra landsiden ind i Danmark, hvor de hærgede landet indtil Ribe. Da forenede kong Magnus sig med Saxerhertugen *Ordulf* og slog Venderne i det berömte slag på Lyrskov hede, tæt syd for Isted, hvor 15,000 Vender skal være bleven nedhuggede, og Danmark frelst fra en stor fare ved den Norske konges tapperhed.

Venderne måtte nu indskrænke sig til stadige plyndringstog tilsøs. Da Jomsborg ikke længere holdt vagt, tiltog sørøverierne

dog gennem mere end 100 år, og det hjalp kun lidt, at både *Erik Ejegod*, *Niels*, *Erik Emun* og *Svend Grathe* gjorde mere eller mindre sejrrige tog derover. Såsnart de Danske var borte, fortsattes plyndringerne atter på de Danske kyster. I al denne tid må vi sikkert tænke os, at det er gået hårdt ud over det nærliggende Møn. I begyndelsen af det 12te årh. nævnes det, at Henrik af Venden har plyndret særligt på denne ø. Vel blev under Erik Ejegod Rygen erobret og den berömte *Skjalm Hvide* indsat til jarl dèr; men erobringen gik snart atter tabt, og om disse begivenheder vides kun lidet sikkert.

Knytlingasaga er som historisk kilde ikke altid pålidelig; men hvad den fortæller om Erik Ejegod støtter sig til gengivne vers af den samtidige Islandske skjald, *Markus Skeggesön*, der i sit Eriksdrapa besynger kongen; hvad deri siges, må væsentligst være troværdigt. Der fortælles da, at kong Erik efter hjemkomsten fra sin Romerrejse (år 1100) gjorde et tog til Venden, hvor han genoprettede det Danske herredömme. På hjemvejen fra Venden kom han med sin flåde først til et »øland«. Markus synger herom (efter Rafns oversættelse):

Flåden lagde togets fører
trindt kring søomskyllet strandbred;
våde kyster lod den bolde
drot med spyd og skjolde hegne;
landets strand den gæve konge
slutted ind med kolde skjolde;
på det raske tog med røden
skjoldborg omgav *Daners' ejland.*

De to sidste ord er oversættelse af det oldnordiske »Eydana«, de Danskes ø, hvilket sagaen har gengivet som »Øland«. Derved kan der dog næppe være ment navnet på den Svenske ø ved Kalmar, thi kongen har formodentlig fra Venden sejlet direkte hjem, og den første Danske ø, han da kommer til, må snarest have været Møn, hvorfra færdselen mellem Danmark og Rygen plejede at udgå. Kongen har vel rastet med flåden under Møn, og skjalden skildrer da det smukke syn af flåden, der hegner øen med røde skjolde. Der er ikke tale om noget angreb på en fjendlig ø, og allerede Suhm (v. 34) undrer sig over, at sagaen oversætter Eydana ved Øland, og han mener, at det snarere må være en af de Danske øer. Går vi ud fra, at det særlig gælder øen, Møn, som den fra gammel tid vigtige våbenplads, så kan vi

i verset også finde en antydning af kongens omsorg for øens forsvar. Med efterfølgende beretninger for öje kunde det også være rimeligt at slutte, at der allerede tidligt er sörget for dækning af de omliggende indsejlinger.

Værre blev det, da riget ved borgerkrigene navnlig under kongerne, Svend Grathe, Knud og Valdemar var i fuld opløsning. Jylland og Fyn blev frygteligt hærget af Venderne, medens Lolland og tildels Falster købte sig fred ved at betale skat til røverne. Medens kongerne var optagne af indbyrdes krig, dannede der sig på Sælland, hvortil Møn hørte, et selskab under anførsel af Vetheman fra Roskilde til forsvar mod Venderne. Under udførsel af mangen tapper dåd, lykkedes det dem tildels at værge deres eget område.

Da riget havde opgivet at hævde sit herredömme på søen og var henvist alene til forsvar, søgte man at støtte dette ved forsvarsværker. Om Svend Grathe hedder det, at han lod opføre forsvarstårne rundt om ved kysterne, og man greb endogså til at spærre indsejlinger til havnene ved pæleværker og forsænkninger. Fra denne tid (ca. 1150) kan vi formode, at anlægget af *Stege* hidrører. Navnet betyder som bekendt (se Stege bys bog s. 89) »et stæk«, det vil sige netop sådant et pæleværk, der lukker for en snæver indsejling. Pæleværket har formodentlig stået ud for slotsnakken, hvor den første begyndelse til Stege slot måske har været et af Svend Grathes forsvarstårne. I pæleværket har der for gennemsejling af egne skibe formentlig været en åbning, der ved jærnlænker kunde lukkes for fjendlige fartöjer, hvoraf vistnok hidrører navnet »Jærnlukka«.

I Knytlingasaga (kap. 123) omtales en havn med dette navn. I foråret 1171 foretog de Danske vagtskibe under prinds *Kristoffer* og *Esbern Snare* (Knytlinga nævner også *Absalon,* men Saxe ikke) et tog ind i Østersøen, hvor de på Øland besejrer en sørøverflåde af Kurer og Liver, ved hvilken lejlighed det er, at Kristoffers kapellan, Lukas Engelskmand, opmuntrer de Danske ved at fortælle om fædrenes bedrifter. Sagaen siger, at kampen stod ved en havn, der kaldes »Jernlukke«; et håndskrift af sagaen tilföjer her »fyrir innan við Møn« ɔ: indenfor ved Møn. Også Saxe fortæller om denne begivenhed, men da han ikke anfører Absalon som deltager, har han öjensynlig ikke som ellers havt biskoppens beretning at støtte sig til. Fortællingen er da også noget uklar. Hvorledes var forholdet til de Svenske beboere på Øland? Det

siges samtidig, at der var ufred mellem Danmark og Sverige; men det passer just ikke rigtig med beretningen om, at de Danske værgede øen mod sørøverne; Saxe søger en næppe fyldestgörende forklaring i, at Ølændingerne dog var kristne. Ligeledes fortælles der, at to navngivne Danske faldt i kampen, og dog nævnes de senere som levende. Man kunde fristes til også her at gætte på, at »ølandet« i virkeligheden var en af de Danske øer, og at den ene afskriver havde rett i at henlægge kampen til Møn. Dog vilde en sådan gætning overfor de iøvrigt samstemmende kilder visst være for dristig, og jeg undlader derfor at give en nærmere skildring af den höjst dramatiske kamp under »øland«. Derimod kan man med sikkerhed slutte af afskriverens indskudte ord »indenfor ved Møn«, at denne har kendt en »Jernlukke«havn på Møn, og udtrykket »fyrir innan við« henviser utvivlsomt til indløbet ved det Mønske Stæk. Om end der på denne tid sikkert har været flere havne, der har båret navnet »Jernlukke«, kan det således med sandsynlighed forudsættes, at Stege havn oprindelig også har været kaldet Jærnlukka, skönt navnet Stæke efterhånden vandt overtaget.

Første gang *Møn* nævnes i gamle dokumenter er i året 1135 og da i forbindelse med en meget mærkelig personlighed, om hvilken der dog vides såre lidt. Som tidligere udviklet var det tidens hovedopgave at grundfæste kirken på en sådan måde, at den kunde blive den åndelige magt, der formåede at opdrage og omdanne oldtidens vikingefolk.

Den første betingelse var at skaffe kirkens mænd økonomisk uafhængighed. Dette blev efterhånden nået og endelig stadfæstet for Sællands vedkommende ved tiendens fastslåen 1171. Men tidens åndelige førere krævede i samme öjemed, at kirkens mænd også skulde være personlig uafhængige af ethvert bånd, der kunde hindre dem i ubetinget lydighed og opoffrelse for den store sag, de tjente. Præsterne måtte ikke være bundne af noget familiehensyn, de skulde være forpligtede til at leve i *ugift stand.* Man undres ligeså meget over den hensynsløshed, hvormed kirkens styrere stillede dette krav, som over, at det virkelig lykkedes efterhånden at gennemføre reglen i vide kredse om end med adskillige afvigelser.

Denne tanke var den Nordiske sædvane og folkeejendommelighed så fremmed, at den nødvendigvis måtte støde på megen, især passiv modstand fra de indfødte præster. Det vilde næppe

have kunnet gennemføres, når ikke kravet havde fundet virksom støtte udenfor prælaternes egen kreds. Denne reform skyldes også væsentligt en verdslig stormand, der var besjælet af brændende iver for kirkens fremgang.

Vi føres herved ind i kærnen af det 12te århundredes begivenheder. Svend Ågesön fortæller således: »I det 12te årh. blomstrede mellem de adelige Danske 3 slægter, der udmærkede sig ved den berömmeligste herkomst og höjeste værdighed, nemlig: *Peder Bodilsöns,* erkebiskop *Absalons* og *Eskilds,* ligeledes erkebiskop.«

Disse tre slægter kan måske rettere sammendrages til to, idet man har antaget, at Peder Bodilsön og Eskild egentlig tilhørte samme slægt, *Thorgunnesönnerne,* medens Absalon var *Hvideslægtens* störste mand. Begge slægter havde dog oprindelig samme udspring, og begge var på flere måder beslægtede med kongehuset. Når det af og til forekommer, at personer bærer deres moders navn istedetfor faderens, da tyder det på, at hun har været den fornemste. Eskilds slægt nævnes således efter dens stammemoder, Thorgunne, der sagtens har været af kongeligt blod. Hendes sönner Svend og Astrad kæmpede for kong Knud (den hellige) i Odense, sammen med kongsbrødrene Erik (Ejegod) og Bent.

Svend havde to sönner: *Adser,* der blev den første erkebiskop i Lund, og *Kristiern*, der blev fader til den efterfølgende endnu berömtere erkebiskop, *Eskild.* Erik Ejegod var gift med *Bodil,* om hvis herkomst de historiske kilder ikke er enige; hun kaldes snart Dansk, snart Svensk (»udsprungen af den fornemste Danske adelsslægt« — »barnebarn af Goternes konge, Trugot«). Man har søgt at løse tvisten således, at denne Trugot havde været gift med Thorgunna, så at Bodil altså var halvsøster til Svend og Astrad, hvilket vilde belyse disses forhold til kong Erik.

Men hvem var Peder Bodilsöns moder *Bodil?* Skönt nogle kilder meddeler, at dronning Bodil var skilt fra kong Erik (»dividuo toro«, »separata thoro«), og hun altså forsåvidt kunde have fået en sön med en anden mand, så er denne løsning udelukket derved, at dronningen døde på Cypern 1103, medens Peders moder levede endnu 1135 og var opdragerinde for kong Valdemars dronning, Sofie. Man har derfor snarere antaget, at de to Bodiller var sødskendebörn. Når Peders broder, Jørgen Bodilsön, betegnes som »greve«, tyder dette navn ved denne tid på kongeligt slægtskab. Peder Bodilsöns fædreneslægt kendes ikke, men

han har ved siden af Hviderne utvivlsomt været den fornemste mand på Sælland. Han har ligeledes havt *gods på Møn.*

De to (eller tre) slægter har været bærerne af tidens udvikling; begge har stået i skarp modsætning til det konservative i tiden, de fra fortiden overleverede gamle Danske sædvaner, således som disse hævdedes af kong *Niels*, dennes voldsomme sön, *Magnus*, samt en stor del af gejstligheden, endog de fleste af biskopperne. Man må lægge mærke hertil for at kunne bedömme de stridende parter retfærdigt; thi den nærmeste tids historieskrivere er i regelen så blændede af Knud Lavards helgenglorie, så de kun har ukvemsord for hans modstandere. Dog lyder der i en enkelt kilde (den anonyme Roskilde krønike) en helt anden røst, der søger at fordele sol og vind lige, men åbenbart gunstigst for det gamle Danske parti. Den ny tids tanker kom udenlandsfra. 1074 havde Gregor den 7de fra Rom kastet handsken til samtiden ved at pålægge alle gejstlige coelibat; ja, præsterne skulde endog tvinges til at forskyde deres hustruer. Modstanden herimod var sejg, 50 år var forløbne, uden at pavens fordring havde sat synderlige spor i Norden; endog biskop Eskild havde været gift, men var nok tidlig bleven enkemand.

Da rejser i året 1124 *Peder Bodilsön* kravet til præsterne at leve i ugift stand. Han havde en huskapellan, *Nothold*, der æggede ham frem. Selv var han sikkerlig, hvad man i vore dage vilde kalde en fanatiker, men af dem, der trodser sin vilje igennem. Han rejser en voldsom forfølgelse mod de gifte præster; mange bleve dræbte eller bortjagede; de skulde tvinges til at forskyde sine lovlige hustruer og opløse familierne på pavens bud. De præster, der ikke vilde underkaste sig trods forfølgelsen, kaldtes Nikolaiter. Dette navn anvendes i Johannes åbenbaring om en sekt, der ligesom så mange senere forkyndte de kristnes frigörelse fra loven i den forstand, at de »frit« kunde søle sig i vellyst. Når dette navn nu toges op igen og brugtes overfor de præster, som ikke vilde forskyde deres lovlige hustruer, vidner dette først og fremmest om forfølgelsens fanatiske karaktér, men der ligger vistnok også mere i dette partinavn. Kongen hed jo Niels ɔ: Nicolaus, og han stod i spidsen for det gamle Danske parti, der sikkerlig i höj grad har misbilliget forfølgelsen mod præsterne, om end han var for svag til at hindre den. Hellerikke Sællands biskop, den gamle og sygelige *Arnold,* kunde værge sine ulykkelige præster. Da han heldigvis døde samme år, udnævnte kongen

til hans efterfølger prinds Magnus's kapellan, *Peder*, der roses for lærdom og dygtighed. Ham lykkedes det at standse forfølgelsen mod præsterne, i hvilket öjemed bisp Peder befæstede sine gårde med sten- og trævirker (mon nogen på Møn?). Han satte endogså igennem, at herefter måtte ingen gejstlig anklages for det verdslige landsthing, men kun for kirkemødet. Vel kunde han ikke optræde imod coelibatet, som jo var lovlig kirkeorden, der også officielt efterhånden trængte igennem; men gennem hele den katholske tid blev der i Norden set igennem fingre med dette forhold. Præsten måtte nødvendigvis have en husholderske; en sådan kaldtes en deje. Når mangen præst levede i ægteskabeligt samliv med dejen (»præstedeje«), så vakte dette ikke særlig forargelse her i Norden, hvor ægteskabet ikke beroede på den kirkelige vielse; (en slægfredviv [frille] blev endog efter loven »adelkone« [hustru], når hun i tre år havde levet sammen med en mand). Herpå finder vi også senere på Møn talende exempler (se Stege bys bog s. 159). Men officielt havde Peder Bodilsön sejret; fra denne tid at regne var Danske præster »ugifte«. Dog var spörgsmålet om arven efter præsterne, som både bisper og godsejere vilde tilegne sig, genstand for jævnlig strid.

I spidsen for den øvrige ny kulturström fra Syden trådte en mand med större berömmelse end Peder Bodilsön. Det var Erik Ejegods og Bodils sön *Knud Lavard;* han var udrustet med alle de egenskaber, som tiden satte höjest. Ikke omsonst havde han tilbragt en del af sin ungdom i kejser Lothars gård; han var jarl (lavard, lord) i Sønderjylland og var tillige ved overenskomst bleven herre over Holsten og konge (»knes«) over Venderne. Man kan forsåvidt i denne forbindelse se den første spire til Slesvigholstenismen; men vel at mærke, da var modsætningsforholdet mellem Dansk og Tysk næppe endnu trådt skarpt frem.

Det er ikke usandsynligt, at den Danske nationale bevidsthed første gang er bleven vakt, da Knud Lavard under den ny riddertids bannere førte så megen fremmed kultur ind til Danmark. Det er vistnok »en tanke, der ser ud som et tilfælde«, at det var en Saxisk sanger, der ved at synge en Tysk folkesang søgte at advare Knud i Haraldsted skov. Når vi betragter kong Niels og sönnen Magnus som førere for det gamle Danske parti, glemmer vi netop ikke, at deres færd præges af den voldsomhed og svigefuldhed, der kun kan forklares og ikke undskyldes som arv

fra oldtiden; de egenskaber, som med historisk nødvendighed måtte medføre nederlaget.

Efter Knud Lavards mord 7. Jan. 1131 var det Peder Bodilsön, der sammen med Skjalm Hvides sönner rejste hævnråbet, da de bragte Knuds blodige klæder til landsthinget ved Ringsted. Knuds halvbroder, *Erik (Emun)*, satte sig i spidsen for oproret, og borgerkrigen rasede nu frygtelig i landet i flere år. Da kom afgörelsen i det blodige slag ved *Fodevig* i Skåne 2den pintsedag 1134. Dette slag er mærkeligt, fordi det betegner höjkirkens og ridderskabets sejr over kongen og menigmand. Kong Niels førte en hær på 20,000 mand udelukkende fodfolk; ham fulgte alle Danmarks biskopper undtagen erkebiskop Adser, der stod på Eriks og deres side, der noget senere kaldtes »riddere«. Kampen blev et overvældende vidnesbyrd om riddernes overlegenhed i nærkamp. Allerede støvskyen af Eriks 300 ryttere, der kom brusende, indjog kongens fodfolk en sådan skræk, at de hurtigt blev splittede og redne overende. Prinds Magnus, alle 6 biskopper og 60 præster faldt, kong Niels reddede sig med nød og næppe på flugten, indtil han blev dræbt af de edsforbundne borgere på Slesvigs gade. Det var den ny tids første sejr, hvortil der som et efterspil knytter sig den første rejsning af et selvbevidst borgerskab i byerne.

Sandsynligvis har Peder Bodilsön og Skjalm Hvides sönner været med i rytterskaren ved Fodevig, skönt de ikke nævnes. Endnu tjente de sammen i den ny tids rækker. Men en ændring heri synes at være indtrådt fra det tidspunkt, da erkebispens brodersön, *Eskild*, blev bisp Peders efterfølger i Roskilde. Han var ligesom Peder Bodilsön en brændende kirkereformator. I sin ungdom havde han opholdt sig hos den hellige Bernhard (af Clairvaux) i Citeaux og bragte den ny munkeorden *Cistercienserne* til Danmark som bærere af kirkereformen. Denne orden var fremfor nogen anden tidsåndens ordførere, såvel med hensyn til kirkens renhed som lærdom og åndeligt liv i det hele. Fra dem udgik de klostre, der har spillet hovedrollen i vor historie, fremfor alle *Esrom* og *Sorø*. Men Eskild gik videre; han nöjedes ikke med en kirkereform, han vilde en kirkestat, kirkens herredömme over staten i Gregor den 7des ånd; han sagde senere endog til kong Valdemar: Jeg er ikke vant til at lyde, men at råde! Og han betænkte sig ikke på gentagne gange at gribe til våben imod

kongerne. Peder Bodilsön var hans tro hjælper, hvilket vil være endnu forståeligere, når vi antager, at de har hørt til samme slægt. Peder Bodilsön går i spidsen ved oprettelse af klostre. Året efter slaget ved Fodevig og vel sagtens som offergave for sejren, stifter han *St. Peders kloster* i Næstved, hvor han og hans slægt gennem 400 år fejredes som klosterets grundlægger. Da dette skete, var Cistercienserne endnu ikke kommen hertil; man holdt sig derfor til deres moderorden, Benediktinerne, der også var berømte for fromhed og lærdom, men som navnlig udmærkede sig ved ordningen af den pragtfulde gudstjeneste, der virkede så betagende på det umiddelbare sind. Man kender indholdet af stiftelsesbrevet (i klosterets gavebog), hvoraf fremgår, at

Eskild, biskop i Roskilde, gör vitterligt, at Peder Bodilsön, hans brødre, Hemming og Jörgen, med deres moder, har bestemt kirken i Næstved, som tilhørte dem, til indretning af klosterligt liv efter St. Benedikts regel ved biskoppens hjælp.

Til munkenes underhold har de uddelt deres fædreneeje således:

Peder i Ladby og Bukketorp sin hovedgård, samt $1^3/_4$ bol og 6 skovparter, som kaldes Faxinge ore.

På Møn i byen Keldby $5^1/_2$ *bol.*

Hemming $^1/_2$ *bol i byen Ålebæk* samt 1 bol i Gedesby på Falster.

Jørgen 2 bol på Falster. Moderen, Bodil, ejendomme i Store og Lille Næstved — og biskop Eskild tilföjer fritagelse for al bispelig tjeneste og tiende samt bispetienden af fjerdedelen af Tybjergherred.

(Udfærdiget 1135).

I et meget smukt håndskrift, Næstved klosterets »*calendarium*«, hvis begyndelse rækker tilbage til samtiden, findes et mærkeligt billede, der utvivlsomt forestiller klosterets grundlægger, Peder Bodilsön, der overrækker kirken til St. Peter. Dette billede er indheftet i kalenderen ved år 1236, men kan muligen være ældre; dog må man vel næppe tænke sig egentlig portraitlighed. Det interessante billede er her gengivet efter håndskriftet, der nu opbevares på universitetsbibliotheket.

Vi ser altså, at Peder Bodilsön og hans slægt har ejet betydeligt gods på Møn — $5^1/_2$ bol må have udgjort det meste af byen Keldby; $^1/_2$ bol i Ålebæk har været en god bondegård.

Men de har sandsynligvis ejet mere her, hvoraf noget senere

også har været skænket til Næstved kloster. Vi har nemlig også en gengivelse af et kongebrev fra Valdemar den første, hvorved denne tilkøber sig det meste af klosterets gods på Møn, ialt 5 bol, nemlig $3^1/_2$ bol i Keldby, $^1/_2$ bol i Ålebæk samt 1 bol i »Tornby« (en nu forsvunden by, hvis det ikke skal være Tjørnemarke). Til gengæld giver han klosterets øvrige ejendomme fri for al kongelig tynge endogså leding.

Årstallet for dette mageskifte er ikke angivet, men det må formodentlig være sket för 1164, thi i dette år skænker kong Valdemar forskelligt gods og rettighed til klosteret i sin fader, St. Knud hertugs, hellige by, Ringsted, ved et brev, der er udstedt i selve Ringsted kirke; og imellem dette gods er netop $3^1/_2$ bol på Møn, der sandsynligvis er det ovennævnte gods i Keldby, medens kongen formodentlig har skænket det øvrige til Roskilde.

Peder Bodilsön, der overrækker kirken til St. Peter.

Når Keldby gods ved kongens indgriben således er overført fra Eskilds og Peders kloster i Næstved til hertughelgenen i Ringsted, er denne overdragelse ligesom et symbol på den historiske forskydning, der netop fuldbyrdedes i disse år.

Når klosteret i Næstved — det senere »skovkloster«, *Herlufsholm* — blev indviet til apostelen *Peder*, var det sikkert tillige som et æresminde for stifterens navn.

Året efter — 1136 — møder vi på kong Erik Emuns tog til Rygen en »*Peder*«, som høvding for Hallandsfarerne. Da han omtales som bekendt, har man ment, at det var Peder Bodilsön,

og at toget kan have givet anledning til uenighed mellem ham og kongen. Hallandsfarerne var nemlig sat til at holde vagt ved en vold, der skulde afspærre Arkona fra forbindelsen med det øvrige land. Rygboerne falder dem dog i ryggen og nedhugger en del af dem, inden den øvrige hær kommer dem til hjælp, hvorefter Arkona indtages. Men det er vel muligt, at Peder B. har sigtet kongen for at have ladet ham i stikken for længe.

Nok er det, næste år 1137 ser vi ham i forbindelse med biskop Eskild i åbent oprör mod kongen, der blev fordreven fra Sælland. Bispen truer Skjalm Hvidesönnerne for at bevæge dem til at slutte sig til ham; men disse blev kongen tro, og da denne kom tilbage med en hær fra Jylland, måtte Eskild og Peder købe sig fred og forlig for en stor sum penge. Her ser vi de to Danske høvdingsslægter for første gang skilles ad. Denne adskillelse, der siden oftere spores, var visselig mere end tilfældighed.

Biskop Eskild var den mægtige kirkefyrste, beredt til kamp mod enhver, der vilde krænke den Nordiske kirkes renhed og magt, også beredt til at lide martyriet, som vi ser af hans berömte brev fra fangenskabet i Tyskland. Men i modsætning til hans fanatiske ensidighed, står Hvideslægten med fremtidens kongstanke: Konge og kirke skulde i ubrødelig forening gennemføre det kirkelige riddervælde til rigets oprejsning.

Kort efter, at det Sællandske oprör var dæmpet, døde så vel erkebiskop Adser som kong Erik (dræbt af Sorte Plov, som efter en kildes beretning skal være opægget af Peder Bodilsöns forrige kapellan, Nothold, der nu var biskop i Ribe). *Erik Emun* havde villet hindre Eskild i at blive erkebiskop og fået biskop Rig fra Slesvig valgt. Om sammenhængen med striden herom er de forskellige kilder uenige. Men visst er, at Peder Bodilsön blandede sig i sagen og var fremdeles mægtig nok til at skaffe Eskild erkestolen, mod at Rig blev bisp i Roskilde, skönt både folk og præster ialfald det sidste sted protesterede. De måtte mindes den sörgelige dag ved Fodevig; de skulde lide, når de ikke vilde lyde. Den ny konge, der af sin svaghed fik navnet, »lam«, måtte föje sig, og vi ser i de følgende år Peder Bodilsön fremdeles optræde som en af rigets mægtigste mænd. 1140 erfarer vi af Erik Lams gavebrev (Herlufsholms værdifuldeste dokument), at Peder B. og hans brødre, Jørgen og Hemming, har bevæget kongen til at skænke Næstved kloster torverett i byen med forskellige kongelige

rettigheder; dog betingede kongen sig, at de engang om året skulde føre kongen og hans folk over til småøerne.

Endnu 1142 ser vi Peders navn som vidne på et kongeligt gavebrev; men derefter høres der intet mere om ham.

Af de mange kilders spredte beretninger om Peder Bodilsön er her samlet det væsentligste; der kan tilföjes (af dødslisterne fra klosteret), at hans hustru hed Une, hans broder Jörgen kaldes greve (en titel, der dengang kun bares af folk af kongelig slægt) og Hemming ridder (det egentlige ridderslag er dog ca. 100 år yngre); dennes hustru hed Tove. Når vi sammesteds ser, at Peder B. har kaldet en af sine sönner Job, er dette vel også et vidnesbyrd om hans strenge klosterlige livssyn.

De sparsomme efterretninger er dog tilstrækkelige til at vise os hovedtrækkene af en höjst ejendommelig personlighed, bæreren af den klosterlige kirkeordning forud for Valdemarstiden.

Men forinden skulde Danmark atter gennemgå en prøvelsestid, der bragte det på afgrundens rand i borgerkrigens 10 år 1146—1157. I den almindelige forvirring, hvorunder deltagerne så ofte skifter parti, vil man næppe kunne finde nogen ledetråd til at forstå kampen. Peder Bodilsön var borte; men når vi ser erkebiskop Eskild tage parti for Jydernes konge, Knud, sönnen af hertug Knuds drabsmand, så kan man deri vistnok finde et udslag af skinsygen mod Sællændernes og den der rådende Hvideslægts indflydelse. Det var dog denne, der havde forjættelsen om den endelige sejr, for hvilken selv en så stiv karaktér som erkebiskop Eskild tilsidst og frivilligen måtte böje sig.

VALDEMARSTIDEN

lyser i vor historie med glandsen af Danmarks oprejsning fra den störste elendighed og genfødelse så vel i åndeligt lys som til politisk magt. Den bærer navnet Valdemarstiden, fordi den nöje er knyttet til kong Valdemar den förste og hans to sönner, Knud 6 og Valdemar den anden. Navnet stammer fra Rusland; Knud Lavard var gift med den Russiske prindsesse Ingeborg, der efter Knuds død födte en sön, som hun efter sin slægt kaldte *Valdemar* (Vladimir). Han fik lykke til at afslutte borgerkrigen og

samle det splittede rige; kan derfor med föje kaldes »den store«, skönt hverken han eller hans sönner gör indtryk af at have været overlegne stormænd, hverken i deres private eller offentlige færd. Valdemar den førstes adkomst til at hedde den *store* ligger nok så meget i, at han var biskop Absalons ven og i regelen fulgte dennes råd. *Absalon* var høvdingen, hovedet höjere end samtiden. Med end större rett kunde man tale om Absalonstiden eller måske snarere *Hvideslægtens* glandstid.

Når vi nævner »Hvideslægten«, må vi erindre, at den ældre middelalder sjelden brugte slægtsnavne, hvilket först bliver skik i 15de årh. og endelig påbydes af Frederik d. 1ste. Nogen tilböjelighed spores der dog tidlig til at lade sönnen arve faderens tilnavn, således i slægterne Glug, Snubbe og måske også Litle, skönt ved dette navn er det vel nærmest den lille vækst, der er gået i arv og dermed navnet. »Hvide« var nok oprindelig personligt tilnavn, som bl. a. Skjalm Hvide bar, formodentlig fordi han har været meget lyshåret. Hverken hans sön *Adser Rig* eller sönnesönnerne *Absalon* og *Esbern Snare* menes at have båret Hvidenavnet. Med Hvideslægten menes nærmest Skjalm Hvides efterkommere i mangfoldige grene både på mands- og kvindesiden, hvoraf nogle først længere ned i tiden optog navnet som slægtsnavn.

I denne forstand er det selvfölgelig fuldt berettiget vedblivende at bruge navnet som den forlængst anerkendte betegnelse for Danmarks fornemste slægt.

Imidlertid har man af spredte optegnelser troet at kunne føre stamtræet længere tilbage end til Skjalm Hvide, navnlig til sagntidens store helt *Palnatoke*, fra hvem også *Thorgunnesönnerne* (biskop Eskilds slægt) regnedes at stamme (gennem Vagn Ågesön).

Når den ældste Danske biskop, *Odinkar* den ældre, også kaldes Hvide, så er dette snarest et personligt tilnavn. Imidlertid er det meget muligt, at han i virkeligheden er blandt Skjalms Hvides stamfædre. Han var nemlig i nær slægt med Odinkar den yngre († 1043) i Ribe. Denne var sön af jarlen *Toke* i »Vendland«, hvilket man sædvanlig har forstået som Vendsyssel, men som også kan være Venden. Isåfald vilde jarlen Toke i Venden smelte sammen med Palnatoke (ɔ: Toke Palnesön) på Jomsborg, og den kristne biskop Odinkar være sön af hedenskabets sidste høvding, således som Langebæk antyder i sin stamtavle (Script. IV, 544). Hvis Odinkar har havt sit fædrenegods i Venden, så er formod-

ningen så meget stærkere for, at han har været den, der bragte Kristendommen til endelig sejr på de Danske øer, særlig Møn, hvor den ældre Odinkar allerede havde virket.

Idet vi altså med det nævnte forbehold bruger navnet, Hvideslægten, vil en stamtavle over de følgende slægtled give en oversigt over de personer, som vi i det 12te og 13de årh. lærer at kende. Stamtavlen er tildels uddraget af Langebæks Scriptores, hvor dog forskellige led hviler på gisninger, tildels efter Vedels Saxe.

Det er denne slægts færd og livsførelse, der nöje falder sammen med Danmarks historie i 12te og 13de århundrede.

Ved år 1100 blev Skjalm Hvides broder, *Aute*, overfaldet af Venderne mellem Falster og Lolland og dræbt, da han ikke vilde lade sig tage til fange. Broderen får på thinge folkets samtykke til en hævnkrig mod Venderne. Han erobrer Julin og tager en frygtelig hævn, da han lader indvoldene rive ud på de fangne fjender. I det hele førtes Venderkrigene med stor grusomhed fra begge sider. Skjalm Hvide nævnes derefter som jarl over Sælland og Rygen. Danmarks fordring på dette sidste er af gammel dato og stammer fra herredömmet over Jomsborg.

Af denne første kamp ser vi, at Venderne tidlig har søgt at sætte sig fast på Lolland og Falster. Møn har derimod sålangt tilbage, som sikkre efterretninger rækker, været nöje knyttet til Sælland, og allerede derved under den mægtige Hvideslægts varetægt. Slægtens hovedhjemstavn var Sælland (Sorø, Knardrup, Kalundborg), men den har meget tidlig havt betydelige besiddelser på Møn — hvad vi nedenfor nærmere skal göre rede for — og øen er fra begyndelsen blevet samlings- og udgangspunkt for krigen mod Venderne.

Såsnart borgerkrigen var endt 1157, og *Absalon* året efter kåret til biskop i Roskilde, tages der fat på den store opgave at befri landet for Vendernes plyndringer. Men for at nå dette, var det ikke nok som hidtil af og til at drage til Venden og øve gengæld på samme vis. Man måtte gennemføre en vedvarende krig, indtil Venden var underkastet den Danske magt, eller at der var dannet derovre en ordnet stat, der selv kunde bringe sørøveriet til ophør. Hertil krævedes, at Kristendommen grundfæstedes i Venden; og derfor var Absalons tanke, at krigen skulde være et vedvarende korstog. Men herved stødte man på den store vanskelighed, at den Danske krigsmagt tilsøs endnu hvilede på oldtidens ordning. Tillands havde rytteriet forlængst vist sin overlegenhed, og denne

Skjalm Hvide omkring 1100.

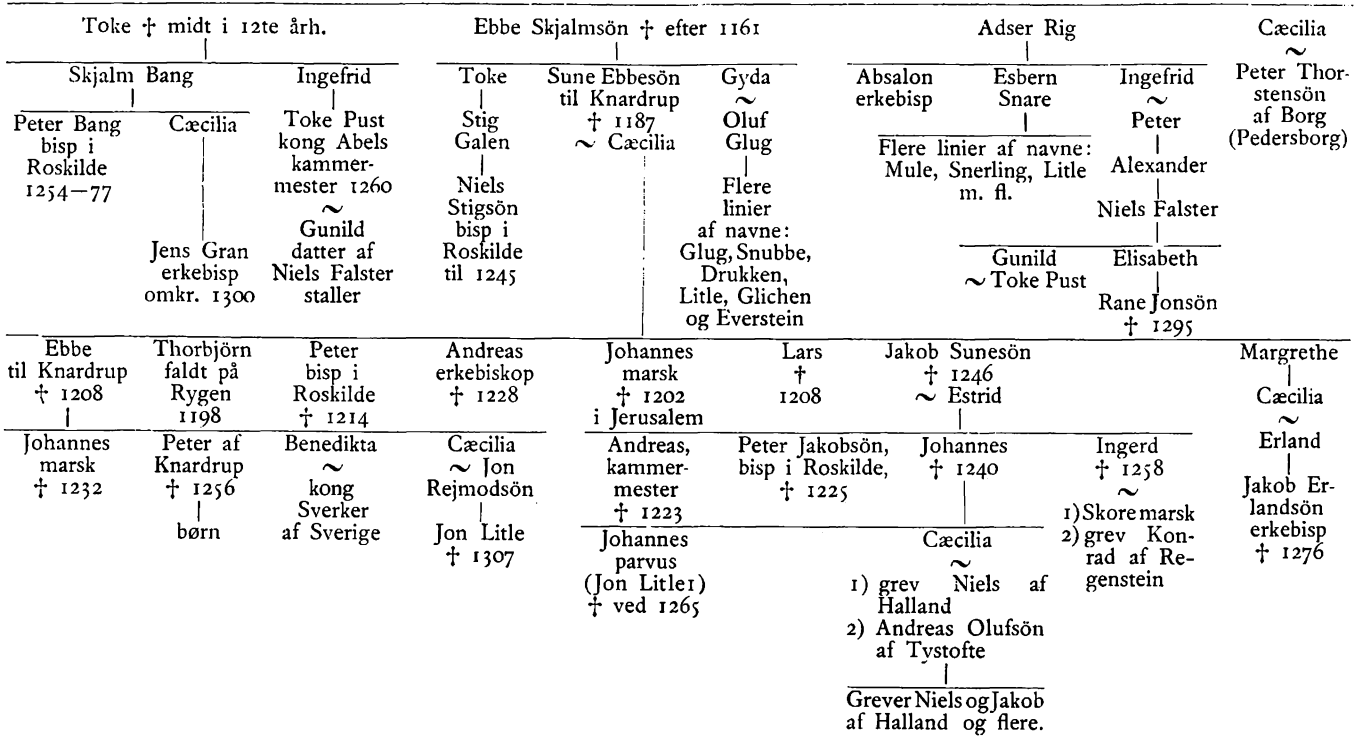

stadfæstedes strax i begyndelsen af krigen, da Absalon i spidsen for 18 hofmænd sprænger en Vendisk hær ved Boslunde i det sydvestlige Sælland. Men tilsøs var ordningen kun beregnet på korte sommertogter, hvori deltagerne kun holdtes sammen på vikingevis af udsigten til bytte.

Når leding udbødes, mødte et skib fra hvert »skipæn« med gennemsnitlig 40 mands besætning med egen udrustning og fødevarer for nogle uger. I løbet af en månedstid skulde togtet være endt, hvis der da ikke blev lejlighed til at proviantere i fjendens land. Folket, det vil sige de forskellige høvdinger, førte deres myndighed fra thinge med sig ombord. Beslutninger om bevægelser i krigen toges på skibsthing, og lydighed kunde kun tilvejebringes ved overtalelse. Navnlig i de første år af krigen ses det tydeligt, i hvilken grad kongens myndighed var svækket under borgerkrigen; den fjendlige stemning mellem landsdelene dukker jævnlig op pånyt. Kong Valdemar viste oftere svaghed*); han mægtede ikke at betvinge de oprørte bølger, hvormeget end Saxe søger at undskylde og rose ham. Det var öjensynligt Absalon med sine tro Sællændere, der har æren af at gennemføre det Vendiske korstog. Som hans fornemste hjælpere må dog nævnes broderen, *Esbern Snare*, fætteren, *Sune Ebbesön* af Knardrup, *Peder Thenja*, og senere Tovelilles og Valdemars sön, *Kristoffer*.

1158 samledes den Danske ledingsflåde ved *Masnedø* for at drage imod Venden. Men på skibsthinget forklarede skibshøvdingerne, at levnedsmidlerne ikke vilde strække til så langt et togt, og det var bedre at holde sig hjemme og forsvare kysterne. Kongen gav efter og sendte flåden hjem; det nyttede ikke, at Absalon gik ombord hos ham og hånede ham for hans vankelmodighed.

Falstringerne havde forgæves søgt at værge sig mod Venderne, der havde bemægtiget sig øen, så at kongens mundskænk, der var længe derovre, ikke kunde komme derfra. Da han endelig kom tilbage, fortalte han kongen om stemningen på Falster, hvor en mand havde hånligt sagt om kongen, at han spændte sporen på tåen og ikke på hælen; endvidere satte skænken ondt for Falstringerne, at de var forrædere og i ledtog med Venderne. Herover blev kongen så opbragt, at han befalede at samle Sæl-

*) Forholdet til hans ungdomsbrud, Tovelille, der måske var datter af Peder Thorstensön på Borg ved Sorø, vidner også herom ifølge sagnet.

lænderne og drage over at tugte Falster. Dette blev kun hindret ved, at kongen faldt i en livsfarlig sygdom, hvoraf han reddedes ved Absalons forbön.

Næste år 1159 udbødes leding fra Sælland og Skåne; Lolland og Falster blev sidst tilsagte, for at de ikke skulde varsko Venderne om faren. Flåden talte 260 skibe, altså ca. 10,000 mand. Da kongen ikke selv ejede noget skib, gik han ombord hos gamle erkebiskop Eskild. Absalon sejlede forud med 7 skibe, og roende i smukt vejr var han allerede inde under Rygen, da han pludselig opdager, at kongen med den øvrige flåde havde sat sejl og vendte om. Absalon måtte følge efter og traf kongen med flåden i *havnen (eller en havn) på Møn*. Da Absalon kom iland, gik Esbern, Sune og Peder ham imøde og beklagede venderejsen. De gik da alle til kongen, der undskyldte sig med, at det var bleven så sent på dagen, at han hellere vilde hvile om natten i havnen og så fortsætte næste morgen. På de andres opfordring tog Absalon da ordet og talte kongen meget skarpt til; han lod ham navnlig høre, at han lod sine undergivne råde, istedetfor selv at befale. Kongen blev vred og svarede, at endnu havde Absalon ikke udrettet det, han (kongen) havde gjort. Dermed gik han til sit skib, mens Absalon råbte efter ham, at han skulde ikke vredes for et råd af en redelig ven, som er bedre end bagvaskelse af en hemmelig fjende.

Om natten rejste der sig — som Absalon havde forudsagt — en så frygtelig storm, at tov og ankre end ikke kunde holde i havnen, og den varede i fire dage. Kongens sind blev herved böjet, og da han 4de dag så Absalon og hans venner stå sammen på strandbredden, gik han alene hen til dem og tilstod, at han havde fejlet, og at han var bleven vred over Absalons hårde tiltale. Da tog Peder Thenja ordet og bragte en forsoning tilveje. Det blev da bestemt, at flåden skulde løbe ud, såsnart stormen sagtnede noget; thi de havde kun levnedsmidler igen for 3 dage; siden måtte de skaffe sig føde i fjendens land. Absalon skulde agte på vejret og give tegn til opbrud. Tilsidst kunde denne dog ikke dy sig for at komme med den spydige bemærkning, hvad der skulde blive af dem, hvis de atter nødtes til at vende om på halvvejen, hvorpå kongen gav det godmodige svar: »Dersom jeg drager tilbage, da skal Du siden skrive mig til, hvorledes det står til udi Venden!«

I dagningen næste morgen meldte Absalon til kongen, at stormen var sagtnet, og strax lagde flåden ud.

I begyndelsen gik det godt, *medens de sejlede i smult vande, beskyttet af landet.* Men da de kom ud i det åbne hav, rasede stormen der endnu med så höj bølgegang, at skibene næsten ingen fremgang kunde göre, da man måtte ro imod søen. Skibene huggede så hårdt i søerne, at mange sprang læk, også Eskilds skib, hvor kongen var ombord. Denne kaldte da på det nærmeste fartöj, der tilhørte *Ingemar Skåning.* Hos ham sprang kongen ombord med banneret i den ene og sværdet i den anden hånd. Absalon var i spidsen, og kongen vilde nu ikke give sig. Eskild forsøgte endnu en stund at følge efter, indtil kongen rådede ham at vende om. Heraf benyttede sig mange af de andre skibe, som fulgte Eskild tilbage til *havnen.* Kun den mindste del af flåden holdt stand, men mandskabet måtte arbejde uophørlig ved årerne, så de måtte spise med den ene hånd, mens de roede med den anden.

Efterat have arbejdet således i 24 timer, nåede de endelig i dagningen ind under Rygen og sejlede ind i sundet mellem denne ø og *Hedins ø* (det nuværende »Hiddensee«), i det sund, der (efter A. D. Jörgensens forklaring) er det gamle *Svoldrå*, hvor Olaf Trygvasön — 159 år tidligere — kæmpede og faldt. Indsejlingen til Stralsund betegnes nu ved fyrtårnet, Tornebusken, på den nordvestlige spids af Hiddensee*).

Når vi hører om de mærkelige optrin mellem kongen og Absalon på Møns strandbred, må man strax spörge: *hvad var det for en havn på Møn?* Da kongen siger, at han kun søgte havn for natten og næste morgen vilde gå på igen, har han næppe foretaget den lange rejse rundt om Møn til havnen »jærnlukke«, det nuværende Stege (se ovenfor). N. M. Petersen har måske rett, når han antager, at havnen på Møn har været ved det gamle Borre, som da havde indsejling fra nord. Da stormen var imod til Rygen, har den været sydlig — formodentlig sydvest — og da forstås det lett, at flåden havde smult vande ved udsejling af havnen og videre hen, indtil den kom klar af klinten, hvor den

*) Her havde en del af den Danske flåde i 1864 — navnlig fregatten Tordenskjold — station under krigen. Preussiske kanonbåde kom jævnlig frem fra udløbet, det gamle Svoldr, men de smuttede atter ind igen, inden det langsomme »Tordenskjold« kunde få fat på dem. På den østlige side af Rygen havde fregatten »Sælland« og andre Danske skibe fægtninger med samme udfald mod de Preussiske korvetter, der bar historiske navne som »Arkona« og »Vineta«.

er bleven modtaget af uvejret, der — som sædvanlig om sommeren — tager til hen på formiddagen. Vi måtte isåfald tænke os den mærkelige samtale mellem Danmarks styrere foregå hin sommeraften på strandbredden ved Borre. Her blev kong Valdemar ligesom æresbunden til at foretage det første skridt på vejen til Danmarks genoprejsning.

Dog er der meget, som taler for, at udgangspunktet også denne gang har været ved Grönsund, navnlig hvis vi tör antage, at *Fanefjorden* på den tid har været sejlbar, skönt vi ved, at den egentlige »Kongshavn« her lå på Falstersiden. De skildrede forhold ved udsejlingen vilde passe bedst i Grönsund, hvor man også snarest må tro, at kongen har søgt natteleje, istedetfor at gå udenom klinten.

Også af de følgende begivenheder vil man imidlertid se, at de første skridt i krigen kun var yderst svage og vankelmodige.

Såsnart flåden var kommen ind bag Hedinsø, lagde de fleste sig til hvile. Mens kongen sov, kom et par høvdinger (fra Halland) til Absalon og meldte, at de vilde benytte den gunstige vind og strax sejle hjem igen, fordi de ikke havde flere levnedsmidler; og skönt Absalon truede dem med kongens vrede og straf, hvis de forlod ham i en så farlig stilling, udførte de dog deres forsæt, og der meldes intet om, at de fik nogen straf.

Såsnart kongen vågnede holdtes der skibsthing, og der fremkom adskillige forslag. Nogle vilde strax sejle hjem, Vetheman vilde udspejde Rygen, og hvis han så, at plovkørerne i hviletiden trygt lagde sig til at sove, så skulde de Danske udføre et overfald på dem og plyndre øen. Dette syntes kongen passede sig bedre for en fribytter end for en konge. En Falstring, *Gvenmar Ketilsön*, rådede fra at angribe de krigerske Rygboere; hellere vende sig mod vest mod det lille landskab Bart (Stralsund). Dette forslag blev vedtaget, og den følgende nat roede flåden videre ind gennem sundet, og landgangen foretoges ubemærket i dagningen. I de første landsbyer vågnede beboerne ved lyden af hestetrampen, stak hovederne ud af dörene og spurgte, om det var deres egne fyrster; de blev strax dræbte. De Danske delte sig nu i to hære, den ene under kongen, den anden under Absalon, og begge droge fremad i nogen afstand fra hinanden, men de lod de brændende landsbyer lyse for sig, så hver af afdelingerne kunde vide, hvor den anden var. Da de havde gjort så meget bytte, som de kunde føre med sig, vendte de tilbage til skibene. Her havde *Skjalm*

Skegge havt vagten, men var bleven angreben af Rygboerne, der havde samlet sig i stort antal og nu lå i baghold i de snevre sunde. Da skyndte de fleste Danske skibe sig så stærkt med hjemrejsen, at en af høvdingerne, der tidligere havde pralet af sin tapperhed, endog syede et klæde til sejlet, for at det kunde trække så meget stærkere. Hos kongen blev kun hans enkelte tro mænd tilbage med ialt 7 skibe. På skibsthinget rådede Absalon alligevel til at holde stand, idet de skulde gå samme vej, som de kom, gennem sundet bag om Hedinsø. Men nu tog selv Peter (Thenja) ordet herimod, og rådede til strax at stikke i søen (altså vesten om Hedinsø) og blot sörge for, at de 7 skibe holdt tæt sammen. Således skete det; Rygboerne forfulgte dem med mange skibe og en frygtelig våbenlarm, men blev dog holdt på afstand ved pileskud. Da kongen nåede over under de Danske kyster, blev det blikstille, så de måtte atter gribe til årerne; her kom erkebiskop Eskilds skib dem imøde — formodentlig har det ligget i havnen under Møn (det tyder således også på Grönsund) — og på dette skib gik kongen ombord og sejlede til Skåne; de andre til Sælland. Peter Thenja traf her en mand, Ranild, der ikke havde været med på toget, men undskyldte sig med, at hans skib var læk, hvorfor han befalede sine folk at øse; men en af dem svarede, at det behøvedes ikke, for der havde ikke været vand i kølrummet i flere dage. Da forstod Peter Thenja sammenhængen og drillede yderligere Ranild ved at stille de mange Vendiske fanger til skue på dækket. Da Ranild så det rige bytte, beklagede han meget, at han ikke havde været med på toget.

Af dette første tog til Venden får man et vistnok pålideligt billede af, hvorledes de kræfter var beskafne, hvormed Absalon skulde tage sin store opgave fat.

I den følgende menneskealder foretoges så godt som hvert eneste år tog til Venden; i begyndelsen var det dog nærmest kun plyndringstog med så ringe fremgang, at Venderne 1160 sendte en fredsunderhandler, der hånede de Danske, mens han kun vilde slutte fred på lige vilkår. Dette år gik toget overstyr, fordi Jydernes fødevarer var sluppen op, og Fynboerne ikke vilde dele med dem. Togene udgik enten fra samlingspladsen ved Masnedø eller fra havnen i Grönsund.

Da kongen ikke magtede på virksom måde at betvinge Venderne, indgik han et forbund med hertug *Henrik Løve* af Sachsen, hvis datter blev trolovet med Valdemars sön Knud, skönt de begge

endnu lå i vuggen (Knud født 1163). Forbundsvilkårene var dog så uklare, at de siden gav anledning til mange rivninger. Hertugen vilde beholde de Vendiske lande, som de i forening erobrede, og de Danske skulde nöjes med den fordel, at blive befriede fra Vendernes røverier. Valdemar hjalp ham at erobre hele det nuværende Meklenborg, hvor Venderne blev helt udryddede. Til dette tog havde kongen fået som gave fra kong Inge i Norge et drageskib, som Absalon bragte til kongen ved indsejlingen til Vismar; men det viste sig siden, at dette skib var for dybt stikkende til at anvendes i de indre farvande ved de Vendiske kyster. De Danske måtte derimod selv søge at bemægtige sig Østvenden (Rygen og Pommern); herom førtes kampen med vexlende held i alle de følgende år. 1168 eller 1169 lykkedes det at erobre hovedstaden *Arkona* og tvinge Rygboerne til underkastelse under kongen og Kristendommen.

Fyrst *Jarmer* bliver Dansk lensmand på Rygen, og dette henlægges under Roskilde bispestol. Absalon synes ikke at have lært Rygboernes sprog; han forhandler altid med dem ved hjælp af en tolk; hertil bruger han oftere sin frænde, Niels Falster; det synes altså, at man på Falster var fortrolig med det Vendiske.

Saxe beretter derhos: »Samme år opbyggede biskop Absalon en liden, dog såre nyttig befæstning på en af småøerne til at værne mod sørøverne, at rigens indbyggere måtte nyde des tryggere sejlads på Danmarks strömme« (Vedel tilföjer: enten Sprogø, Samsø eller Hjelm; man kunde vel også gætte på Møn).

Hovedslaget var nu slået, og man beredte sig til den store fest St. Hansdag 1170 (nogle har ment 1171) i Ringsted, da kongens fader, Knud Lavard bliver skrinlagt som Sællands skytshelgen, og den 7årige kongesön kåres til thronfølger, det første skridt til indførelse af et arverige. Erobringen af Rygen kastede sin glans over festen. Men forinden i samme forår måtte det unge mandskab under prinds Kristoffer og Esbern Snare göre et togt mod sørøverne til »Øland«, som her ovenfor side 37 er omtalt.

Det viste sig dog snart, at det var for tidligt at fejre sejren over Venderne, så meget mere som Henrik Løve nu hemmeligt og åbenbart understøttede dem, for at fordrive de Danske fra Rygen. Kongen stræbte da i de følgende år også at underlægge sig det tilgrændsende Forpommern. Allerede i efteråret 1170 gjordes der et krigstog hertil. Da Absalon med 6 skibe var på

hjemvejen herfra til Øresund, blev han ved *Hyljumynni* (Knytlinga saga kap. 124) overfaldet af 9 Vendiske skibe. Historikerne har gættet på, hvor dette sted ligger. Nogle har ment, at det var ved øen, Hyllen, (Hyllekrog) syd for Lolland; men dette er usandsynligt, eftersom dette sted ligger langt fra vejen til Øresund. Andre have gættet på Hølevik ved Skanør i Skåne, men et »mynde« (en snever indsejling) findes ikke dèr, og Absalon, som på den tid var biskop i Roskilde, har sagtens snarere holdt sig til den Sællandske end den Skånske side af sundet. Når det erindres, at Grönsund var stedet, hvorfra flåden i regelen sejlede, og hvortil den vendte tilbage, vil det være rimeligt at tænke sig, at Absalon også dengang er kommen denne vej; med tidens små skibe søgte man helst de indre sejlløb. Fra Grönsund er han da sejlet mellem Sælland og Møn til Øresund (København). Det dybe vand bag øen Nyord hedder på kortet »Hølen«, men navnet udtales »Høllen« eller »Hyllen«, og herfra går flere snevre løb ud til Præstøbugten, hvor udløbet kunde kaldes »mynde«; således Ægholmsrenden, der endnu har 6 fod vand. Måske er det ved udsejlingen af dette »Hølleminde«, at Absalon er bleven angreben af Venderne. Beretningen lyder, at Absalon på hjemvejen til Øresund lå med 3 skibe ved udløbet af Hyljuminni, medens de andre tre var kommen på grund formedelst ebben (det har formentlig været dybere stikkende skibe, der har havt ondt ved at passere renden ved lavvande). Det var 7 dage för Allehelgensdag ɔ: 26. Oktober, mens biskoppen holdt ottesang (kl. 3 om morgenen); da blev han angreben af 9 store Vendiske skibe, som dog blev dreven på flugt, og et af dem erobret.

I vandet nær ved Høllen blev i 1897 opfisket et mærkeligt gammelt skibsror, der stammer fra oldtidens slutning eller den ældste middelalder. Det er $5^1/_2$ alen langt, indtil 15" bredt og fra 1 til 7" tykt; det er formet som en svær åre, der lagdes udover höjre låring, fastgjort til lönningen ved bindsler. Da roret altså sad i höjre side, stammer derfra udtrykket »styrbord«, og modsætningen er »bagbord«. Der er næppe noget til hinder for, at tænke sig, at dette ror kan stamme fra kampen i Hylleminde.

Saxe fortæller den samme begivenhed på et andet tidspunkt og giver ankerpladsen det fordrejede navn »Hyljunim«. Hertil knyttes fortællingen om skjalden *Arild Islænder,* (»Arnold sanger«), der ledsagede Absalon, men ikke kom til at deltage i denne kamp, fordi kongen havde lånt ham til at fortælle historier for sig.

Da Venderkrigen trak i langdrag, og det galdt at have en flåde i søen, sålænge vandet var åbent, blev den samlede Danske ledingsflåde delt i fire dele, der skulde afløse hverandre. Da man antager, at hvert herred gennemsnitlig stillede 4 skibe, vil det altså sige, at hvert herred stadig skulde holde et skib udrustet, og det pålagdes dem kun at udsende det unge mandskab. Man opnåede således dels at have en stående flåde til tjeneste, dels at få en besætning, der lettere kunde lade sig disciplinere. Dette er det første skridt bort fra oldtidens masseudrustning og dertil hørende selvrådende skibsthing. Men den ny ordning skurede öjensynlig i begyndelsen. Efter et tog i 1172 var det blevet sent på efteråret; fiskeriet under Rygen gik navnlig for sig i November. Kongen vilde derfor have, at en trediedel af flåden skulde blive liggende for at beskytte fiskeriet. Dette mødte imidlertid modstand. Absalon påtog sig da vagten og gik omkring til Sællænderne og overtalte dem til at blive, først og fremmest hans egen slægt, gamle Peter Thorstensön (gift med Absalons faster

Et gammelt skibsror (se side 56).

Cecilia), broderen Esbern Snare, fætteren Sune Ebbesön og Thorbjörn af Søborg. Henimod slutningen af November sejlede de hjem, men gjorde endnu et kryds efter sørøverne i Storebelt. Derfra sejlede han sønden om Sælland. Ved Masnedø så Absalon, der sejlede et stykke foran de andre skibe, en mand stå på kysten og vinke til ham. Absalon gik da i en båd og roede ind til manden, der viste sig at være en spejder, som A. lönnede med 12 mark sølv (værdi 2—3000 kr.) for at bringe ham efterretning om Vendernes foretagender. Han var imidlertid meget bange for at blive kendt (måske var det på Falstersiden) og ilede bort, inden de andre skibe kom så nær, at nogen kunde kende ham. Imidlertid havde spejderen meldt, at der vilde komme en stor Vendisk flåde for at angribe de Danske kyster, hvor, vidste han endnu ikke. Absalon pålagde ham da at skaffe nærmere oplysninger og satte ham i den anledning stævne om 6 dage *på Møns klint.*

Absalon holdt nu skibsråd med høvdingerne ombord, og det vedtoges at ile hjem, hver til sin havn for at hente forstærkning i løbet af de 6 dage. Absalon drog til Roskilde, men vendte snart tilbage. Det var imidlertid bleven vinter med brudføre, så A. så undervejs, hvorledes Sællænderne måtte slide for at bringe udrustningen til skibene ved stranden. Da A. beklagede dem, svarede de, at det dog var bedre end at sidde fangne og bundne til de Vendiske sørøveres årer. Han samlede så flåden under Møn og traf spejderen på klinten. Denne berettede da, at den Vendiske flåde lå ved Svoldr, men så snart vejret tillod det, vilde den løbe over til Møn, sætte fodfolket i land på sydkysten, derefter sejle rundt øen og sætte rytteriet i land på nordkysten; skibene skulde så lægge ind i *Keldbysund* (Noret) og vente dèr, indtil de landsatte krigsfolk havde hærget øen således, at ikke et eneste menneske skulde undkomme.

Da Absalon havde fået denne underretning, sejlede han med flåden sagtelig ind under halvøen Koster og blev liggende dèr i baghold, indtil fjenden var kommen ind i Keldbysund, hvor han så vilde indespærre og ødelægge dem.

Da Venderne imidlertid ikke viste sig, udsendte Absalon (öjensynlig gennem Grönsund) to spejderskibe for at opsøge fjenden. Det ene var Sællandsk, det andet fra Falster. På Falster boede da en mand ved navn Gnemer eller Gvenmar (måske den samme som er nævnt tidligere s. 53), der var i ledtog med Venderne og skaffede dem underretning om de Danske. Han gjorde nu et gæstebud for besætningen på det Falstringske spejderskib og drak dem så drukne, at de kun ved det andet skibs hjælp blev friede for at falde i Vendernes hænder. Fra Svoldr var der nemlig ligeledes sendt spejdere, der hos Gnemer skulde skaffe oplysning om de Danske. De kom til Gnemers gård, netop som denne var kaldet til Absalon, hvor han lod, som om han var en tro mand. Imidlertid var Venderne bleven advarede, om at de Danske lå på vagt ved Koster; de opgav derfor deres første plan og sejlede til Grönsund, hvor de gik iland og nedhuggede et på strandbredden rejst kors. Da det Sællandske spejderskib kom tilbage med dette budskab, sendte Absalon to dygtige krigsmænd (af sin egen slægt), *Oluf Glug* og hans sön *Ingvor*, iforvejen, men fulgte selv snarest muligt efter for at møde fjenden.

Da Absalon tidlig om morgenen den *6te December* viste sig i Grönsund, og Venderne fik öje på det Sællandske banner, da

skyndte de sig at fly, idet de lagde alle årer ud. Absalon forfulgte dem, men op ad dagen rejste der sig et frygteligt uvejr, der nødte ham til at opgive forfølgelsen og søge ind under Falster (formodentlig for sydvestlig storm) og der gå i havn (Kongshavnen). Stormen kom derimod over Venderne, så at ethvert skib, der søgte at føre sejl, kæntrede; kun to skibe skal være nået tilbage til Venden, og dèr blev de endda tagne af fyrst Jarmer, der sendte det ene som sejrstegn til Absalon. En stor mængde vrag og druknede folk drev ind på de Danske kyster. I Hårbølle Hestehave, hvor stormen bar på, er der fundet en stor grav med en mængde menneskeben. Graven er senere kaldet »Svenskegraven«; men da der i nærheden tillige er fundet en jernøxe og en sammenrustet ringbrynje, der nærmest må henføres til den ældre middelalder, så er der grund til at formode, at graven stammer fra denne tidsalder, måske fra den ødelagte og ilanddrevne Vendiske flåde. Da dette nederlag skete på St. Nikolaj dag (6. December), har legenden tilföjet, at det var denne helgen, fiskernes og søfartens skytspatron, der havde hævnet sig på sørøverne og gjort det så grundigt, at Venderne fra den dag af ikke oftere vovede at angribe de Danske kyster.

Da stormen endelig lagde sig, indtrådte en så heftig frost (som sædvanligt efter vinterstorm), at Absalons flåde på en eneste nat blev indefrossen i havnen. Det lykkedes dem dog at ise sig ud, skönt isen skar igennem siderne på det skib, der gik forrest. Da alle var nået ud i åbent vand, sejlede hver hjem til sit, og da Absalon endelig var kommen til ro, regnede han ud, at han dette år havde ligget ude med flåden imod Venderne i hele 9 måneder, altså fra midten af Marts til midten af December.

Med hensyn til stedbestemmelser ved dette tog, er det af flere udtalelser utvivlsomt, at *Keldbysund* er det nuværende Stege Nor, hvoraf man kan slutte, at Keldby er en ældre by end Stege, hvor indsejlingen tidligst kaldtes »Jernlukke«. Ligeledes er alle enige om, at Saxes »*Costa*« er Koster, dengang en ø, nu halvø.

Når Absalon har lagt sig i baghold under Koster for at lade den Vendiske flåde slippe ind i Noret, da må han have ligget i bugten vest for Koster mellem denne ø og Borren. Deraf følger så tillige, at den Vendiske plan, som spejderen meddelte til Absalon, har gået ud på at landsætte fodfolket i Hjelmsbugten og derefter sejle østen om øen og landsætte rytteriet på nordkysten; derfra skulde så flåden løbe gennem Ulfshaleströmmen og Stege

strand, forcere »jernlukket« og løbe ind i Noret, hvor Absalon da vilde indespærre og ødelægge den.

I Noret har der dengang sikkerlig været dybere vand end nu, ligesom i de fleste indre vande. Samme vej norden om Møn har sikkert Absalon sejlet, da han kom fra Møns klint og lagde sig ind ved Koster. Herfra sender han sine spejdere til Grönsund og følger selv snart efter. Da han allerede i morgenstunden viser sig i Grönsund, må det formodes, at han har sejlet gennem »Letten«, vandet mellem Møn og Bogø, hvor der vistnok dengang også har været mere vand end nu, da dette farvand er vanskeligt at befare.

Det kors, som Venderne nedhuggede på kysten ved Grönsund, er måske den »pilegrimssten«, hvorom sagnet melder meget mere, som siden skal fortælles. Dens plads vises nu på Vollerup mark mellem Kogseby (»slot«) og Fanefjordens indre vig. Dette vilde tyde på, at Venderne har været inde i fjorden, hvor »havnen på Møn« måske var.

Dette sene efterårstogt til Møn er særlig mærkeligt derved, at det, som Saxe siger, var sidste gang, at Venderne forsøgte at angribe de Danske kyster. De mange følgende krigstogter til Venden drejede sig herefter om at grundlægge og befæste de Danskes herredömme derovre, hvilket var en vanskelig opgave, der fremdeles krævede store anstrengelser, og aldrig fuldstændig lykkedes.

På et af disse tog (i 1177) tilintetgjordes byen Julin ved det gamle Jomsborg, så det aldrig mere rejste sig. Det følgende år fulgte den 15årige kongesön, Knud, med Absalon på et togt, der som sædvanlig udgik fra Grönsund til Pommern. Efterat Volgast var erobret, bad de Pommerske fyrster om fred; forhandlingerne førtes af *Niels Falster, der forstod det Vendiske sprog.* Hele togtet varede kun 9 dage; Esbern Snare sendtes iforvejen med budskab om det heldige togt til kong Valdemar, der var på jagt på Møn, hvor han gik på strandbredden og med ængstelse så flåden så hurtigt vende tilbage (Saxe) (sikkerlig atter ved Grönsund).

I 1182 var den Danske flåde påny samlet i Grönsund for at gå til Pommern. Dèr blev kongen syg og måtte selv vende tilbage til Vordingborg. Flåden blev opholdt af modvind, og levnedsmidlerne slap op, hvorover Jyderne gjorde mytteri. Da lod Knud og Absalon flåden sejle hjem, og gik selv til Vording-

borg, da kongens sygdom blev alvorlig. De fandt ham på dødslejet, og folket bar ham til graven i Ringsted.

19 år gammel hyldes *Knud den 6te*, der i endnu höjere grad end faderen lod biskop Absalon råde. Fyrst *Bugislav* af Pommern begyndte da krigen påny, idet han angreb den Danske lensmand på Rygen (1184). For hurtigt at bringe denne hjælp, udbød Absalon leding fra Sælland, idet han ligeledes sendte budet til de mindre øer (mistanken mod Falster og Lolland er nu forsvunden), men lod Fynboere og Skåninger vide, at kun de skulde komme, der kunde møde inden 6 dage. Der kom kun 6 fra Fyn, 14 fra Skåne.

Med skibene fra Sælland og småøerne sejlede Absalon den sædvanlige vej til Hedinsø og derfra ind igennem Strelasundet (Stralsund) mellem Rygen og fastlandet. Bugislav lå med 500 skibe syd for Rygen ved Cozta på nordsiden af Usedom. Absalon løb i tæt tåge ind i havnen ved Darsin, nuværende Grejfswalde. Herfra sendte han Niels Falster (fordi denne kunde tale Vendisk) til Rygen for at hente Jarmer med Rygboerne. Imidlertid har Bugislav lettet anker for at angribe Jarmer; han anede ikke, at de Danske var i nærheden. På éngang løfter tågen sig, og Venderne ser Absalons banner. Da de Danske i det samme istemmer en höj krigssang (Vedel siger, at »hofmændene sang hver den dejligste borgerstuevise, som han havde nogentid lært«), og begynder angrebet, gribes Venderne af en sådan skræk, at de strax søger frelse på flugten; største delen sprang fraborde og søgte at redde sig iland, mange druknede, og Saxe tilföjer, at en Tysker, der var ombord på et Vendisk skib, blev så forfærdet, at han hængte sig. Af de 500 skibe undkom kun 35 ind i Penemundingen. På Dansk side faldt kun 4 Rygboere. Rygtet om denne glimrende sejr bredte Absalons berömmelse viden om, selv til Væringerne i Myklagård (Konstantinopel).

Nederlaget knækkede Bugislavs magt. Vel søgte han endnu en stund at göre modstand; næste år måtte kong Knud og Absalon endnu göre et tog derover, ved hvilket særlig Absalons søstersön, Alexander, udmærkede sig. Endelig måtte Bugislav dog underkaste sig. Ved freden tog han sit land til len af den Danske konge og betalte 300 mark sølv til kongen, 800 mark til Absalon. I disse sidste tal har man villet se et vidnesbyrd om den pengegridskhed, hvorfor Absalon sigtes; men det kunde vel også være et vidnesbyrd om, at kongen derved har villet tilkendegive, at

æren for den lykkelige afslutning på de lange Venderkrige først og fremmest tilkom Absalon, der herved havde nået at løse den ene af sit livs hovedopgaver. Fra at være en vild, hedensk sørøverrede var Venden i løbet af 25 år blevet en ordnet, tildels kristnet stat, hvis fyrster stod under Dansk lenshöjhed, og hvis kirke lå under Roskilde bispestol.

I den nyeste tid har grundige arkæologiske undersøgelser påvist, hvorledes de kirkelige bygninger navnlig på Rygen vidner om forbindelsen med Sælland under Absalons, Hvideslægtens og Cistercienserklostrenes ledelse. Rygen vedblev at være Dansk lensland i ca. 200 år, om end lensbåndet oftest var meget løst.

Ikke mindre var virkningen af disse kampe på de Danske, der fra at være et værgeløst bytte for ydre vold og indre splid gennem denne menneskealder udviklede sig til et samlet, selvbevidst folk under udmærkede førere. Vi glæder os over, at Møn i denne mægtige udviklingstid har tjent som folkets *samlingsplads*.

Den mand, hvis hoved ragede så höjt op over sin samtid, havde imidlertid vundet anerkendelse på en i vor historie enestående måde. Vi kender gamle erkebiskop Eskild som en kirkens kæmpe af udpræget art. Han havde kun ett mål, kirkens renhed og myndighed, og for at hævde dette var han oftere i fjendligt forhold til kongen, og dette havde gjort Absalons stilling dobbelt vanskelig, og så meget mere som Eskilds ansete slægt var Hvidernes medbejlere til den øverste plads i riget. Eskild havde i lang tid ikke öje for Absalons store syn, at konge og kirke skulde tage hinanden i hånden for at befæste det Danske folkesamfund i Kristendommens lys. Imidlertid ser vi dog gentagne gange den gamle erkebiskop personlig deltage i Vendertogene under Absalons ledelse. Efterhånden er da Eskild kommen til erkendelse af, at den sag, der lå ham nærmest på hjerte, var bedst værget under Absalons banner. Da han endelig følte sig træt af år og mange sorger, mindedes han sin afdøde ven, den hellige Bernhard i Clairvaux; med hvem han havde aftalt, at han vilde nedlægge sin bispestav og tilbringe sit livs aften indenfor vennens klostermure. Han skaffede sig da fra paven den sjeldne begunstigelse, selv at måtte udpege sin eftermand. Kong Valdemar var herved meget bekymret, thi han frygtede for, at Eskild vilde vælge sin brodersön og tidligere domprovst, Adser, der var landflygtig på grund af en sammensværgelse imod kongen. Således

var ikke alene væddestriden mellem Eskilds og Absalons slægter, men også kampen mellem konge og kirke nået det kritiske punkt, da alle rigets store samledes i Lunde kirke hin mærkelige dag i året 1177.

Da hændte den store overraskelse, at gamle Eskild ikke alene valgte Absalon til sin efterfølger, men endog, da denne vægrede sig, forsøgte med magt at slæbe ham til erkebispestolen, mens klerkerne istemte den Latinske lovsang, og menigmand begyndte en anden sang på deres egen hånd, fordi de mente, at »dennem burde også ikke at tie stille, der det gik således til«. Absalon vægrede sig dog så drabeligt både med mund og hånd, at man måtte indskyde sagen under pavens afgörelse. Denne dömte da endelig, at A. *skulde* overtage erkebispestolen, men tillige — hvad der næsten er enestående — beholde Roskilde bispedömme.

Absalons vægring og pavens afgörelse viser klart nok, hvad der var ivejen. Absalons slægt hørte hjemme på Sælland og omliggende øer; det var ved Sællændernes hjælp, at han havde ført sin sag til sejr. Skåne havde været under en ganske anden ledelse; her havde Eskilds slægt sin hovedstøtte, og det var at forudse, at det vilde koste svære kampe, inden den ny tid der kunde trænge sejrrig igennem Her stod almuen i pagt med kirken imod konge- og herrevælde. Det er derfor ikke at undres over, at Absalon ikke vilde bytte sit trygge sæde i Roskilde med ny farlige stridigheder og kun böjede sig, da han fik lov at beholde Sælland som rygstød. Det er endogså blevet antaget, at Eskilds valg af Absalon til eftermand kun var et led i den gamle bisps slægts- og intrigepolitik, hvorved han vilde lægge en snare for sin medbejler og åbne Roskilde bispestol for sin slægt. Der er næppe tilstrækkelig grund for en sådan formodning.

Den hele storslåede scene giver os meget mere billedet af det store historiske vendepunkt, da den gamle biskop erkender sin tids tanker som forældede, og, idet han efter sin egen ejendommelighed trækker sig tilbage til klosteret i fremmed land, böjer sig for den yngre kraft, der skulde gennemføre middelalderens statsform.

Ligesom Absalon böjede sig for den gamle kirkefyrste med sönlig hengivenhed, så kan hellerikke vi skilles fra ham uden ærbødighed og vemod. Da han nedlægger sin stav, skrinlægges tanken om at genoprejse oldtidens fristat i pagt med en brændende fornyelse og renselse af kirkesamfundet. Dertil var dog menig-

mand allerede sunket for dybt. Herretiden *måtte* komme, hvis ikke alt skulde opløses.

Eskild døde i Clairvaux 1182.

Hvad der nu påfulgte i Skåne, viser nok som betydningen af Abalons vægring. For at sikkre sig magten satte han sine Sællandske slægtninge til høvdinger på kongs- og bispegårdene. Det er dette (og ikke striden om tienden), der foranlediger Skåningernes oprör. De bliver gentagne gange slagne af kongens og biskoppens mænd. Absalon viser endog sin ringeagt for almuens modstand, ved at råde sine mænd at bruge knipler istedetfor sværd. Endelig må bønderne böje sig efter svære nederlag, men det synes endda ikke, at bispetienden dengang er bleven gennemført i Skåne. Kampen var snarest et af de sidste pust af oldtidens frihedstrang.

Det går herved, som så ofte ved de store knudepunkter i historien: vi kan ikke lade være at samføle med Skånebøndernes kamp, og dog indser vi, at Absalons sejr var nødvendig. Skade kun, at blomstringstiden for det samfund, der fremgik af sejren, blev så kortvarig, langtfra 100 år.

Vi har set, at Møn var samlingsplads og udgangspunkt for togene mod Venderne. Den geografiske beliggenhed var herved naturligvis bestemmende. Men forskellige småtræk, der foregår iland på Møn i disse år, leder tanken hen til også at søge en anden forbindelse. Når således Absalon sætter spejderen stævne på Møns klint, må det antages, at Absalon har havt et opholdssted på Höje-Møn. Et sagn (blandt flere steder meddelt hos Weinvich, Stevns beskrivelse) beretter, at Absalon har ejet Elmelundegård. Dette var ialfald ikke således tilfældet, da vi af Roskilde bisps jordebog kan se, at som hovedgård er Elmelunde først opstået i det 14de årh. Derimod ved vi, at såvel Elmelunde som det meste af Höje-Møn med klinten og meget mere ejedes 1370 af Roskilde bispestol; sandsynligvis er en del deraf en gave fra Absalon, hvorom kilderne dog intet melder. Senere — 1266 — erfarer vi af Sorø klosters gavebog, at *Gunild, Tyge Pusts* (kongemorderens) enke, skænkede gods i »Buzsinge litle« på Møn til klosteret. Denne Gunild var datter af Niels Falster, som var en sönnesön af Absalons søster. Når det hedder, at de pågældende jorde hørte til hendes arvegods, henpeger dette på Hvideslægtens besiddelser på Møn. Buzsinge litle kan være en fejlskrift for det nuværende Lille Bidsinge i Stege landsogn, men kan også for-

klares som Busene ude ved klinten, hvor der dog ikke kendes nogen forskel på et »lille« og »store« *B*. Endmere træder dette forhold frem i beretningen om *Jakob Sunesön* af Møn, der utvivlsomt har ejet en del af øen og havt resten som len af kongen. Af Sorø gavebog ser vi, at han har skænket byen Tostrup til klosteret. Desværre kendes kun lidt til hans testamente, der sikkerlig har omfattet mere gods på Møn. Af hans datter, *Ingerds*, testamente ses, at Tøvelde by har hørt til slægtsarven. Af 12. Nov. 1267 haves et dokument, hvorved kongens drost stadfæster, at *Steffen Othensön* havde skænket betydeligt gods i Stubbæthorp (ɔ: Stubberup) på Møn til St. Claræ kloster i Roskilde. Denne Steffen var formodentlig broder til Peter Othensön, Jakob Sunesöns kapellan, død 1270 som erkedegn i Roskilde; måske har det nævnte gods stammet fra Jakob S.s testamente. En anden mand af Hvideslægten og som fører Sunesönnernes våben, nemlig Jon Litle den yngre, † 1307, skænkede sine indtægter på øen, Møn, til Roskilde kirke. Af bispestolens jordebog kan det måske sluttes, at dette gods mulig var Nøbølle by. Hvis Butzinge litle er Busene, har Gunild Falsters ejendom ligget på Höje-Møn, og man kan af tid og omstændigheder måske slutte, at Maglebys oprindelige tvillingtårn skyldes hende. Hendes mand, Tyge Pust, hørte også til Hvideslægten; måske han også har havt del i slægtsarven på Møn, men derom vides intet.

Af disse spredt opbevarede oplysninger kan med sikkerhed sluttes, at Hvideslægten oprindelig har havt udstrakte besiddelser på Møn, og heri kan man vistnok se grunden til, at Møn tidlig er bleven skilt fra naboøerne og knyttet til Sællands stift. Når man fremdeles længere ned i middelalderen ser, at Møn spiller ind i striden mellem konge og bisp angående besiddelsen af København, er dette måske også en erindring fra Absalons dage.

Hvormeget af Møn der har været oprindeligt kongsgods, vides ikke. I Valdemars jordebog angives, at kongen havde i indtægt af Møn 20 mark hvede (= ca. 1000 tdr. hvede) eller 100 mark sølv (= ca. 25,000 kroner). Heri må være indbefattet både skatter og godsindtægter. Navnlig må det antages, at almindingsskovene har tilhørt kongen, af Stege bys ældste privilegier ses det også, at kong Valdemar Sejr havde givet byboerne græsningsrett i kongens skove, der lå omkring byen. Af disse er senere jordene til slottets avlsgård opstået.

Hvorom alting er, biskop Absalon har visselig havt gode

grunde for at göre Møn til sit standkvartér under Venderkrigene, og følgen heraf var atter, at Møn ikke under disse blev således hjemsøgt af Venderne som Falster og Lolland. Vi har da heller ingen grund til — med nogle forfattere — at søge Vendisk indflydelse ved Mønske stedsnavne. Både Busene, Koster og Rydsebæk forklares — som tidligere omtalt (se forrige hefte, s. 113 — godt nok af Danske ord. Når man ligeledes har troet at finde vidnesbyrd om Slavisk blod i de forholdsvis mange sorthårede personer på småøerne, da er også dette ubeføjet, da — som tidligere omtalt — dette ingenlunde er noget særligt Vendisk kendetegn.

Ære være vore gamle fædre, der under Absalons ledelse værgede landet så vel!

Herefter følger slutningen af Valdemarstiden, hvorom henvises til bogen om Jakob Sunesön af Møn.

Gilderne.

ST. ERIK.

Der tales i vor tid atter meget om »*herosdyrkelse*«, det vil sige, n alt opslugende hyldest af enkelte fremragende mennesker, evende eller døde. Det er den erstatning, mange søger at skaffe ig for tabet af troen på den personlige udødelighed. Det er red- ingsplanken i det store skibbrudd, når man søger at finde hvile den tanke, at mennesket kun lever i mindet om sine bedrifter. Jdødeligheden er således kun forbeholdt de store og berömte, nedens menigmand må trøste sig med bevidstheden om at være lel i det stof, hvoraf de store udødelige fremstår. Forudsætningen or denne tankegang er, at menigmand er så langt tilbage i ud- ikling, så dybt nedsænket i åndelig ligegyldighed, at de end ikke øler brådden i den rolle, der tildeles dem.

Denne herosdyrkelse har tilsyneladende noget tilfælles med niddelalderens *helgentilbedelse*; men også kun tilsyneladende. Til lyrkelse som »heros« vælges kun de mennesker, som har ud- nærket sig ved fremragende evner i den legemlige eller sjælelige 'erden uden forskel på godt og ondt. En menneskelig djævel an godt blive dyrket som heros, når det blot erkendes, at han ar en stor mand i lærdom, i kunst, som feltherre, statsmand eller ignende. I mangel af Gud dyrker man de menneskelige evner som fguder; ganske på samme måde blev de hedenske guder til. Ander- edes med middelalderens helgener. Det var visselig ikke de menne- kelige *evner*, der kanoniseredes. Det var fromheden, men frem- or alt offeret, *martyriet*. Dette er netop det modsatte af den selv- ævdelse, der er grundlaget for verdens stormænd. At det for-

trinsvis er martyriet, der skaber middelalderens helgener, ses allerede deraf, at mange af dem ingenlunde har udmærket sig ved et helligt liv; hverken St. Olaf, Knuderne eller Erik skönnes just at have været fromme mænd; men de faldt hver i sin tidsalder som offer for en sejrende tanke eller for en himmelråbende uretfærdighed. Deraf udsprang helgenglorien, hvadenten den skænkedes af paven eller kun af menigmand. Men denne opfattelse af livsofferet tilhører kun den ældre middelalder; den forsvinder med den Romanske tid; efter ca. 1250 hyldedes *ad denne vej* ingen ny helgen i Norden. St. Erik var den sidste, og han nåede end ikke kirkelig anerkendelse. Også i disse tankers verden sker et mægtigt omslag efter Valdemarernes og Sunesönnernes tid, overgangen fra den kirkelige fromhed til ridderlivets fantasiliv.

Når menigmand i Danmark gjorde kong *Erik Valdemarsön* (Plovpenning) til helgen, kunde man vel tro, at deri var udtrykt en anelse om den for rigets fremtid i 600 år skæbnesvangre betydning, som brodermordet på Slien 1250 har fået.

Bogen om Jakob Sunesön slutter med at fremhæve, at tidspunktet ved hans død er afslutningen af Valdemarstidens storhed. Da begynder de voldsomme indre kampe, der efterhånden forbereder opløsningen. »Da faldt kronen af de Danskes hoved«, siger Rydårbøgerne; og kæmpevisen tilföjer: »O, Danmark, om Du Din skade forstod, Du måtte vel græde det bare blod«.

Valdemar Sejr efterlod sig de 3 af dronning Berengaria fødte sönner, *Erik*, *Abel* og *Christoffer*, af hvilke den ældste, Erik, allerede var hyldet som konge, mens faderen levede. Erik havde arvet mest af faderens folkekærhed; han skildres som en smuk, ridderlig og vindende yngling, medens Abel var den klogeste; begge havde arvet den heftige lidenskabelighed, som tillægges moderens sydlandske slægt. Efter skæbnesvanger sædvane var Abel gjort til hertug af Sønderjylland; men nogen klar ordning af brødrenes indbyrdes rettigheder og pligter har næppe været truffet.

Allerede året efter kong Valdemars död opstår uenighed herom mellem brødrene, og 1246 kommer det til en blodig indbyrdes krig, i hvilken kong Erik kæmper mod alle sine brødre. Krigslykken skifter, og landet hærges fra begge sider, men det lykkes dog kongen at tvinge sine brødre til underkastelse. Blandt disse er også kong Valdemars uægte sön, hertug *Knud* af Blekinge; denne faldt i kongens hænder og blev i lænker fængslet på *Stege*

slot, hvorfra han dog året efter befriedes af Lybækkerne. Stege slot nævnes her for første gang, hvorom mere siden.

Inden den store ulykke indtræder, varsles den på flere måder. Kong Erik havde en dröm, hvori det forekom ham, at han så en mand, der kaldte sig Venceslav, og som meldte, at Erik skulde blive martyr ligesom han selv. Da kongen derefter spurgte sine biskopper, hvem denne Venceslav var, oplystes det, at han var en Bøhmisk kongesön, der var bleven myrdet af sin egen broder. Endvidere viste der sig et rörende udslag af den sødskendkærlighed, som kong Valdemar har sat sin lid til, da han delte landet mellem sine sönner. Søsteren, *Sofie,* var gift med markgreven af Brandenburg. Grebet af angst foretager hun, skönt höj frugtsommelig, en rejse til Danmark for at forlige sine stridende brødre. Hendes rejse kostede hende livet Nov. 1248; med et nyfødt barn ligger hun begravet i Flensborg. En fred blev virkelig kort efter afsluttet mellem brødrene; måske har søsterens død virket mere end hendes ord. Men freden var ikke ment fra Abels side, der havde måttet böje sig. Han pønser på hævn, og lejligheden tilbød sig, da kong Erik i sommeren 1250 venskabelig gæster ham i Slesvig. Laurentii aften 9de—10de august blev kongen her fængslet og af kammermesteren *Tyge Post* i lænker ført ud på Slien ved Mysunde, hvor Lage Gudmundsön kom til, lod kongen halshugge og liget sænke i vandet. Både Tyge og Lage hørte til Hvidernes slægt. Morgenen efter fandt nogle fiskere liget, hvis ene hånd rakte op af vandet, og bragte det til Sortebrødrenes kloster. Biskoppen i Slesvig lod det bringe til Peterskirken i byen, og derfra førtes det af kong Christoffer 1257 til Ringsted, hvor det skrinlagdes i kongernes begravelse. Men der forevises dog i Slesvig endnu en armknokkel og et stykke af lænken. Snart dannede der sig en kreds af sagn og legender om dette forfærdelige brodermord. Alt gik ud på at vise kong Eriks fromhed og hans mordere forbrydelse. Inden sin død havde han ladet hente præsten fra landsbyen Kosel*), for hvem han bodfærdig havde skriftet sine synder. På spörgsmål om, hvor hans skat var at finde, havde han henvist til en låset kiste i Roskilde, i hvilken man senere fandt en gråbrødrekappe med et virkelig exsisterende brev af 5. Juni 1241, i hvilket han forlanger at blive begravet i denne dragt. Fiskerne så jævnlig lys brænde på vandet, hvor han var bleven

*) Her fandtes endnu for 100 år siden ruiner af et kapel for St. Erik.

dræbt, og der meldtes om talrige undergerninger og helbredelser ved hans grav så vel i Slesvig som i Ringsted*). Hertil kom, at det gik de fleste af hans mordere ilde. Abel, der var bleven konge ved at sværge sig fri for mordet, blev to år efter dræbt af Frieserne; Lage Gudmundsön blev dræbt i Kiel, og den mand, der havde gjort bøddeltjenesten, blev radbrækket i Køln. Kun Tyge Pust vedblev at indtage en höj stilling i riget og synes at være død uantastet 1266.

De fleste krøniker er ligeså strenge i deres dom over Abel, der kaldes Babel og Kain, som lovtalende over Erik, der skildres som gavmild og folkeyndet**); var han end i strid med flere af de höje prælater, var han dog kirken stærkt hengiven og støttede den lavere præstestand. Hans tilnavn Plovpenning kunde tyde i modsat retning; men man må vogte sig for at tillægge middelalderens tilnavne sådan betydning, de synes i regelen at stamme fra rene tilfældigheder. Tilnavnet »Plovpenning« kendes således fra samtiden om en ganske anden, privat person, Niels Plovpenning; om kong Erik synes det først at være anvendt flere hundrede år efter hans tid; og var der end under ham strid i Skåne om plovskatten, så vides det dog, at denne skats oprindelse ikke

*) For få år siden er der på universitetsbibliotheket fremdraget et manuskript fra ca. 1300, der indeholder en af et öjenvidne skreven fortegnelse over 50 vidunderlige helbredelser, der skyldes hellig Erik og hans grav. Denne fortegnelse har særlig interesse derved, at den som vidner påberåber sig såvel Nordiske fyrster og dronninger, som en række af samtidens historisk kendte personer. Endvidere ses det, at hellig Erik har været påkaldt af så mange både Norske og Svenske, at man endog har tænkt sig, at adskillige har sammenblandet ham med den ældre Svenske St. Erik. Det er imidlertid ret forståeligt, at den Norske konge, Magnus Lagabøter, nævnes mellem vidnerne, eftersom han var gift med Erik Plovpennings datter, Ingeborg; mærkeligt er det at se, at St. Erik engang synes at have besejret endog St. Olaf i selve Norge. Et sted i Oslo stift blev der 1271 trukket lod mellem de to helgener, om hvem af dem man skulde henvende sig til i anledning af et brandsår; St. Erik sejrede og helbredede den sårede, skönt hun allerede var død! I den nærmeste menneskealder efter kong Eriks død har der öjensynligt været stærke kræfter i bevægelse for at få ham virkelig kanoniseret; men det er ikke lykkedes, så han ligesom St. Olaf måtte nöjes med den folkelige udkårelse. På hans oprindelige gravsten i Slesvigs domkirke har stået: Hic jacet Ericus rex, magni Regis amicus, d: Her hviler kong Erik, den store konges (Guds) ven.

**) Den næsten samtidige Sællandske krønike skildrer ham således: »Erik var en meget smuk mand og en meget mild kriger; han var overmåde elskværdig mod alle og gjorde mangen tapper bedrift«.

skyldes ham; den er vistnok meget ældre og ialfald opkrævet af hans fader, kong Valdemar, 1234. Var han end ikke nogen fremragende mand, så ses det dog tydeligt, at han har stræbt at genoptage faderens store planer, såvel indadtil i styrelse og lovgivning, som overfor Nordalbingien, Tyskland og Estland. Ligesom flere senere konger bukkede han under for denne traditions overvældende opgaver. Men hans folkelige helgenglorie er sammensat af alle de kære minder om Valdemarstiden, som menigmand knyttede til kong Eriks død og grav, medens herefter stormændene mere og mere reves om riget.

Det er på dette punkt af fremragende interesse at se, hvorledes de folkelige *gilder* knytter sig til St. Eriks navn. Alt længe var der i det skjulte foregået en udvikling, der har sin folkelige rod i oldtiden, men som nu var ifærd med at modnes til dannelse af de mangfoldige små samfund, hvori småfolk skulde lære ved indbyrdes sammenhold at værge sig mod riddertidens voldsherredömme.

Der findes naturligvis ikke noget billede af St. Erik, der kan antages at have personlig lighed. Hans ansigt på nogle mønter kan lige så lidt som billedet i St. Eriksgildets segl (der meddeles nedenfor) göre krav på portraitlighed. Dog er segl og mønt enige om at fremstille en ung mand med rigelig hårvæxt. Nogen tid efter hans død lod man i Slesvig göre et træbillede, der forestillede ham med et blegt, blyagtigt ansigt, udslagne hår, sort skæg og bundet om hænder og fødder, lang kappe lige til anklerne, spidse sko som horn, guldbelte om livet. De spidse sko viser hen til et århundrede senere.

På den gamle herregård, Arreskov på Fyn, der hørte til Abels fædrenearv, opbevares nu to malerier, forestillende Erik og Abel. Om end disse billeder næppe er ældre end det 16de århundrede, hvortil klædningen henviser, og der altså ikke kan være tale om portraitlighed, har de dog en ikke ringe interesse som datidens opfattelse af de to kongebrødre, Erik og Abel, ved hvem giften indpodedes i det gamle Danske rige.

Borgen Arreskov blev af kong Erik ødelagt 1248. Når sagnet melder, at de to malerier er overførte fra eller kopierede efter malerier, der sad i panelet på det gamle Arreskov, er det i hvert fald ikke borgen fra 1248, men muligen den bygning, der blev ombygget i det 16de århundrede.

Med den nuværende ejers velvillige tilladelse meddeles her små fotografier af de legemsstore billeder.

Kong Erik.

Kong Abel.

Under Eriks billede står:

Hic fratris ferro periit mox flumine mersus,
Hoc sed non omnis diluit unda scelus.

(Denne omkom ved broderens våben og nedsænket i floden, men denne forbrydelse har alt vandet ikke udslettet).

OM GILDERNE.

De Mønske Eriksgilder (i Stege, Borre(?), Kallehave og Rødding) have en så betydelig historisk interesse, at det her vil være på sin plads at dvæle noget udførligere ved udviklingen og betydningen af de mærkelige, middelalderlige samfund, der betegnes ved navnet »gilder«.

Rundt om i Evropa finder man spor af, at der ved overgangen fra den hedenske til den kristelige tidsalder bestod eller fremstod foreninger eller broderskaber til indbyrdes forsvar, understøttelse og selskabelighed, hvorigennem de opvoxende bysamfund søgte at råde bod på savnet af en sådan beskyttelse, som regeringen da endnu ikke formåede at yde i det omfang, som den retslige statsordning kræver.

Men i de lande, hvorfra vi hører om sådanne ældgamle broderskaber (Frankrig, England, Nederlandene og tildels Tyskland), lå den hedenske tidsalder så langt tilbage i den grå oldtid, at man kun har dunkle efterretninger derom opbevarede. I Danmark derimod falder overgangen fra hedenskabet så sent (ca. år 1000), og de ældste efterretninger om gilder rækker så langt tilbage, at der kun ligger ca. 100 år derimellem. Derhos findes der i Danmark opbevaret så udførlige oplysninger om disse gamle gilder, at man her kan vente at finde et pålideligt billede af samfundstilstandene i den mærkelige overgangstid. Til Danmark regnes i denne forbindelse naturligvis de gamle Danske landsdele, både Sønderjylland og Skåne. Norge og Sverige har kun ydet ringe bidrag til oplysning om gilderne, hvis udbredelse synes at være nöje knyttet til de egne, hvor befolkningen fra oldtiden af har været bosat i landsbyer, hvad som bekendt ikke har været tilfælde i Norge og det egentlige Sverige. På den anden side er det umiskendeligt, at de Danske gilder har et grundlag af særlig Nordisk oprindelse, *fostbroderskabet.*

Når henses til disse og flere omstændigheder, kan det forstås, at man i de gamle Danske gilder har hovedkilden til oplysning og forståelse af middelalderens gildevæsen. Dette er grunden til, at ikke alene en række Danske historikere og retskyndige fra ældre og nyere tid har beskæftiget sig med disse gilder; men at de også i höj grad har tildraget sig udlandets opmærksomhed, at navnlig Tyske videnskabsmænd med vanlig grundighed har kastet

sig over dette studium. Man vil dog næppe forundre sig over, at Tyskerne en stund har havt ondt ved at forsone sig med anerkendelsen af Dansk fortrinseje på dette interessante område. Allerede 1831 forsøgte Tyskeren *Wilda* i et skrift, der forøvrigt blev prisbelönnet af det Danske videnskabernes selskab, at vise, at de Danske gilder var af Angelsaxisk oprindelse, indførte af Knud den store. 1880 vilde en anden Tysker, *Hasse*, bevise, at de Danske gildeskråer egentlig var af — Tysk herkomst, gennem påvirkning af de Tyske fiskehandlere på Skanørmarked.

Senere har imidlertid dr. juris *Max Pappenheim* i Breslau 1885 udgivet et udførligt og forbavsende grundigt værk om de Danske gilder, hvori han så afgörende afviser både Wildas og Hasses påstande, at hans resultat i det væsentligste vel tör anses for at være den Evropæiske videnskabs nugældende dom i sagen. Endelig har vi i de allerseneste år fået *C. Nyrops* fortrinlige udgave af samtlige Danske gildesskråer med historiske og textkritiske bemærkninger (om hvilke der kun er ett at beklage, nemlig at bemærkningerne, der i kort sammendrag repræsenterer et så stort og interessant arbejde, er trykt med så små typer, at man trænger til forstörrelsesglas for at læse dem). På grundlag af disse værker i det væsentlige er efterstående korte fremstilling bygget, dog med forskellige selvstændige tillæg og betragtninger.

Fra den nordiske hedenold har »gilderne« hentet navnlig to bestanddele. Det ene er selve gildenavnet og dets væsen som drikkelag (»samdrykkiur edr gildi«), Flatøbogen I, 283, hvor det udtrykkelig fortælles, hvorledes den hellige Martin af Tours viste sig i drömme for Olaf Trygvasön og pålagde ham ved minnebægerne at lade de hedenske guder afløse af Gud og hans helgener og nævne St. Martin først (formodentlig Mortens aften). En stor del af de gamle Danske gildeskråer omhandler reglerne for drikkelaget og tilvejebringelsen af øl og mjød (honning). St. Eriks gildeskrå — og alene denne — har derhos de mærkelige artikler, hvoraf man ser, hvorledes mindebægerne for Odin, Thor og Frey er bleven afløst af »minnæ« for St. Erik, Frelseren og jomfru Maria. Gildenavnet står formentlig i forbindelse hermed, idet ordet udledes af at» gilda«, betale (gæld), så at »gilde« betegnede et sammenskudsgilde. Dog kunde man også tænke på »gilla« i betydningen stadfæste, aftale. Den mulige dobbelthed i ordets afledning kunde henpege på den anden hovedbestanddel i gildernes væsen, der

hidrörer fra det gammel-nordiske fostbroderskab. Ved at blande blod under en opgravet græstørv (billede af en ny jordfødsel) skabtes mellem to eller flere mænd et broderskab, der rakte udover døden. Fostbrødre var ikke alene bundne til usvigelig indbyrdes troskab i livet, men fremfor alt til at hævne hinanden (blodhævn) og sörge for fostbroderens standssvarende höjlæggelse. Hævnspligten er grundtanken i de gamle Danske gilder, og det er væsentligst denne tanke, der skiller dem fra alle yngre indenellet udenlandske aflæggere. Den er af öjensynlig hedensk oprindelse og forsvinder først efterhånden, som den kristelige statsorden trænger igennem, dog ikke för ca. 1300. Det öjensynlige udspring fra det oldnordiske fostbroderskab udelukker dog ingenlunde adskillig påvirkning fra Vestevropa med hensyn til gildernes betydning for udviklingen af de kommunale forhold *).

Fostbroderskaber — såsom Jomsvikingernes — har sikkerlig i oldtiden dannet grundlaget for de første bysamfund. Derfor er det naturligt, at vi finder det ældste sådanne »*edsforbund*« i Danmarks ældste stad, byen *Slesvig* (Hedeby). I et historisk kildeskrift, hvis oprindelse ikke fjerner sig længere fra samtiden, end at dets pålidelighed anses for godtgjort (chron. Sæll. Scriptores II 612), fortælles, at der i begyndelsen af det 12te årh. i byen Slesvig fandtes et edsforbund, der kaldtes »*hezlag*« (af »heita«, sværge, løfte), og som havde den strenge lov, at intet drab på en lavsbroder måtte være uhævnet. For dette gilde var hertug *Knud Lavard* oldermand (senior) og beskytter (defensor). Da Knud var myrdet af kongesönnen Magnus, og denne atter var faldet ved Fodevig 1134, flygtede kong Niels, der havde gjort sig medansvarlig for sönnens brøde, til Slesvig. Da ringede gildesklokkerne, brødrene dræbte kongen på gaden og viste således, at end ikke kongen var unddragen edsforbundets hævn. Nogle for-

*) En Amerikansk historiker, Charles Gross, har i 1890 givet en udførlig fremstilling af de Engelske købmandsgilder og deres forhold til kommunalforfatningen, »The gild merchant«. Heri udvikles først, at der ikke kan påvises nogen sikker forbindelse mellem de ældre gilder og disse yngre købmandsgilder, der dog kan føres tilbage til ca. 1100. De er også öjensynligt i deres væsen grundforskellige. Med hensyn til forholdet til kommunestyrelse påpeges klart, at gilderne i det 12te og 13de årh. ikke faldt sammen med kommuneordningen, men at begge senere sammenblandedes, fordi lederne på begge områder toges af den samme borgerklasse, købmandsstanden.

fattere, der have ment, at de gamle gilder var af kristelig oprindelse, har antaget, at dette Slesvigske hezlag var et Knudsgilde, stiftet med *Knud konge* som skytshelgen efter dennes drab i Odense 1086 og skrinlæggelse som helgen 1095. Det synes dog nu almindelig anerkendt, at gilderne er meget ældre end de tidspunkter, da de antoge navn efter de kongelige helgener. Ja, det må endog formodes, at Knud konges antagelse som gildehelgen tilhører en meget yngre tidsalder. Han var oprindelig kun gejstlighedens ideal, og der måtte gå lang tid om, inden det had kunde udviskes, hvormed folket omfattede den hårde konge. Anderledes med Knud Lavard, der med sin vennesælhed alt i levende live havde vundet så stor en folkegunst, at det måtte vække kongehusets misundelse; medens man på den anden side med undren bemærker, at i slaget ved Fodevig kæmper (med undtagelse af erkebispen) alle Danske bisper på kongens side *imod* Knuds hævnere.

At det gamle edsforbund i Slesvig har antaget sin dræbte oldermand som skytshelgen, efterat hans sejrende sön, *Valdemar,* har rejst hans helgenthrone, er naturligt nok, og dog skete dette ikke för begyndelsen af det næste århundrede, hvad man ser af den ældste Slesvigske stadsrett fra ca. 1200, hvori gildet endnu ikke benævnes efter Knud, men kun som summum convivium ɔ: höjeste lag. Men det er nu også en almindelig antagelse, at samtlige Knudsgilder først har antaget hertug Knud som skytshelgen, men senere efter hierarchiets sejr i det 13de årh. har ombyttet ham med Knud konge, dog således, at begge disse helgener forbindes og begges helgendage, 7. Jan. og 10. Juli, fejres i samme gilde som halvårlige vinter- og sommerfester, der som sådanne svarer godt til overleveringen fra oldtiden.

Ca. 100 år senere (midt i det 13de årh.) antoges *kong Erik* (Plovpenning) som skytshelgen for en anden kreds af gamle Danske gilder, der hører hjemme ved de Sællandske farvande. Ved år 1200 havde sildestimerne forladt Østersøens sydkyster; i de følgende 3—400 år holdt de til i Øresund og omliggende vande. De flade sundkyster ved *Skanør* og *Falsterbo* blev herved hvert efterår i August, September og Oktober samlingsplads og hovedmarked for hele befolkningen vidtomkring fra Østersøens kyster. Det vældige fiskeri var anledningen, men hertil knyttede sig snart enhver art af vareomsætning; hver by havde sine boder dèr, først ved Skanør, senere mest ved Falsterbo (hvor de første

boder formentlig er rejst af Falstringerne, oprindelig Falsterbod). Fiskeriet var dengang ikke et erhverv, der dreves af enkelte fagmænd eller klasser af befolkningen. Det var disse egnes hovederhverv, der dreves af alle i den grad, at byerne omtales som folketomme i de måneder, fiskeriet og handelen ved Skanør og Falsterbo stod på. Man kan sikkert forudsætte, at ældgamle gilder har bestået i hver af de större eller mindre byer, der deltog i de store markeder; men idet de samles i månedlange ophold ved Skanør og dèr bliver bekendt med hverandres gildesskikke, opstår naturligt trangen til en mere omfattende organisation og vedtagelse af ensartede love. Nogle af de forsamlede gildesbrødre var allerede ordnede i Knudsgilder, i hvilke Knud konge var ifærd med at indtage thronen.

Da kommer budskabet om brodermordet på Slien, der gjorde et så uudsletteligt indtryk og lagde den blodige grund for al rigets ulykke i mere end 6 følgende århundreder. Kong Erik (Plovpenning) var ligesålidt som Knuderne nogen helgen i levende live. Om hans adkomst til folkeligt helgennavn er ovenfor talt. Sin kirkelige interesse havde han vist ved at virke for korstog til Estland. Selv bortset fra alt forudgående var hans dødsmåde i sig selv nok til at göre ham til folkelig helgen. Der ligger en anelse i denne folkelige udkårelse (der aldrig stadfæstedes af paven); thi kong Eriks drab var ikke alene indledningen til de skæbnesvangre begivenheder i Sønderjylland, men det indeholdt tillige den første bittre frugt af bruddet med Absalons og Esbern Snares slægt, *Hvideslægten*, rigets daværende fornemste stormænd (blandt hvilke Tyge Pust og Lage Gudmundsön havde været de egentlige udøvere af mordet), en strid, der skulde gå endnu blodigere ud over menigmand end selve striden med hertugerne. Så berettedes det ikke alene, at kongen i sin dødsstund havde begæret at skrifte for en præst og havde udtalt som sin sidste vilje at begraves i en gråbroders munkekappe, men navnlig at nogle *fiskere* pa Slien havde fundet og bjerget liget og set jærtegn over dette. At kong Erik således bliver folkets helgen, er lett forståeligt, og tillige at han i særlig grad måtte blive det for den store folkeskare, der netop på hans dødsdag 10. Aug. (under St. »Laurentii tårers« tegn) samledes fuldtallig ved Skanør om det store fiskeri, der optog alles interesser. Han *måtte* blive fiskeribefolkningens skytshelgen, og så meget mere, som de ved Skanør

forsamlede gildesbrødre netop i de samme år affattede eller omskrev deres gildeskråer.

Det må dog atter betones, at Eriksgilderne lige så lidt som Knudsgilderne har noget at göre med de senere *næringslav*. De ere snarest almindelige borgerlige samfund, oprindelig med adgang for alle ansete mænd. Begges grundlove ere i det væsentligste overensstemmende; målet er det samme, hævdelsen af fostbroderskabets ære og sikkerhed. Overensstemmelsen er så stor, at man må antage, at de enkelte gilder enten har benyttet hinandens love som mønstre, eller, hvad der måske er det sandsynligste, alle have bygget på endnu ældre mundlige overleveringer, hvis oprindelse taber sig i den fjernere oldtid. Man må erindre, at disse gamle gildesskråer ere affattede på en tid, der falder ikke ret længe efter, at de almindelige borgerlige love første gang ere skriftlig affattede efter den mundlige overlevering.

De ældste og fornemste gilder har tidlig erhvervet sig en særlig privilegeret stilling, der navnlig gav brødrenes edelige vidnesbyrd en særdeles vægt i retstrætter. Allerede den ældste Slesvigske stadsrett (fra ca. 1200) nævner tilfælde, der kræver ed af brødre i »summum convivium« ɔ: det höjeste lag; og Jydske lov — kort tid efter — kræver af købstedsfolk vidnesbyrd af deres »höjeste lag«, medens landboere kan fri sig ved ed af slægtninger. Det antages, at ordet »*lag*« betegner ethvert selskab eller forening, medens höjeste lag betyder det egentlige edsforbund, hvoraf der oprindelig formentlig kun var ett i hver by, og som lidt senere (ca. 1250) optager det særegne navn »gilde«. Rettergangen søger således en støtte i det svorne broderskab. Først i det 13de årh. antog disse edsforbund navn efter de Danske kongelige helgener, tidligst Knud Lavard og dernæst Knud konge og Erik (Plovpenning).

I det 14de århundrede opstår en stor mængde *andre gilder* med forskellige skytshelgener; disse gilder ere i visse henseender dannede efter de gamle *kongelige gilders* mønster; men ligesom hele oldtidspræget forsvinder, er formålet ikke længere et fælles borgerligt; statsmagten har imidlertid overtaget varetagelsen af den almindelige retsorden; de yngre gilder har særegne öjemed; dels er det kirkelige brodersamfund, der udvikler sig til de rent gejstlige »*kalender*« (disse har navn af, at de samledes den *første* i hver måned, der på Latin hed kalendæ); dels er det foreninger for de enkelte stænder, de senere *håndværkerlav*.

Men under denne senere udvikling bevarer de gamle kongelige gilder en åbenbar forrang, der vistnok ikke alene er en følge af deres ælde, men også af, at der i disse gilder har kunnet samles spidserne af det borgerlige samfund uden hensyn til de særlige stænder og erhverv. Den privilegerede stilling, som de ældste Danske love havde givet de oprindelige edsforbund, »höjeste lag«, bevaredes i det 14de årh. udtrykkeligt for Knudsgilderne i den form, at en Knudsbroders ed galdt lige med 3 andre borgeres — således Stubbekøbings privilegier af 1354. — At et lignende fortrin er tillagt andre gilder, haves et exempel på i Åbenrås stadsrett af 1335, hvori Nikolajgildet stilles på lignende måde. Man kan imidlertid sikkert formode, at denne rett har været tillagt de gilder, der stammer fra det 13de årh. eller tidligere, altså fra en tid, da det pågældende gilde har været byens höjeste edsforbund, og man kan formentlig heraf slutte, at også Eriksgilderne oprindelig have havt samme privilegium, selv om de senere er blevne overflöjede af de endnu fornemmere Knudsgilder.

Om forholdet mellem de gamle kongelige gilder indbyrdes, er der foretaget adskillige undersøgelser af Danske og Tyske lærde. Spörgsmålet er dog næppe fuldt klargjort og kan vel heller næppe blive det, aldenstund vi kun fra et eneste af disse gilder besidder skråen (vedtægten) i et nogenlunde oprindeligt håndskrift; alle de andre kendes kun af senere afskrifter, og man kan da ikke med sikkerhed afgöre, hvilke ændringer, der i mellemtiden er foretagne. Det gilde, hvis skrå vi har bevaret i *det ældste exsisterende håndskrift* (fra slutningen af det 13de årh.), *er netop kong Eriks gilde.* Håndskriftet er altså ikke mere end ca. 30 år yngre end året 1266, da det i texten siges, at skråen er forfattet. Man kan således temmelig sikkert forudsætte, at det opbevarede originale håndskrift i alt væsentligt er overensstemmende med den oprindelig vedtagne text, hvad karakteren af skråens indhold også viser.

Dette overordentlig interessante håndskrift, der altså er det ældste originale vidnesbyrd om de gamle Danske gilder, hvis væsen peger helt tilbage til oldtiden, opbevares nu på universitetsbiblioteket i København. Det består af 7 pergamentblade, hvorpå skråen er skrevet på Latin med bogstaver fra ca. 1300. Sammen hermed er i et læderbind indheftet 16 papirblade, hvorpå er skrevet — i året 1584 — noget der giver sig ud for en oversættelse af den Latinske text, men som dog snarere er en omarbejd-

else af skråen således, som den har været gældende 300 år efter dens første affattelse. Eriksgildets skrå har ofte været trykt med sin Latinske text, men næppe fuldstændig på Dansk; og da man ikke hidtil synes at have lagt mærke til alle forskellighederne mellem originalen og den såkaldte oversættelse, skönt denne forskel er af megen interesse for belysningen af gildernes senere udvikling, gengives her disse gilders skrå, dels i direkte oversættelse af den Latinske text, dels således som den 300 år senere fremtrådte på Dansk, hvorhos det bemærkes, at ved denne sidste er bevaret i enhver henseende retskrivningen fra 1584.

Eriksgildets skrå.

(Oversættelse fra Latin).

Dette er skråen fra hellig kong Erik af Ringsteds gilde, hvilken gamle og fromme mænd fordum have affattet til nytte for dette gildes brødre, og som de have bestemt skal overholdes overalt i lyst og nød.

Art. 1.

Dersom nogen ikkebroder dræber en gildesbroder, og dersom gildesbrødre er der tilstede, da skulle de hævne ham, om de kan. Dersom de ikke kan dette, skal de udvirke, at drabsmanden for sig stiller borgen, som almindeligt kaldes »tak«, for 40 mark til den dræbtes arvinger i sone. Af disse 40 mark skyldes de 3 mark til alle gildesbrødre i æresoprejsning. Og ingen gildesbroder må drikke eller spise med ham, være i skib med ham eller have nogen forbindelse med ham, indtil han har rettet for sig overfor arvingerne og gildesbrødrene, som loven byder. Gör han dette, skal han for hver gang betale alle gildesbrødre 3 øre. Men dersom drabsmanden ikke kan skaffe »tak« for sig, da skal udvalgte brødre bringe ham for kongens rett.

Art. 2.

Dersom gildesbroder dræber gildesbroder, og andre brødre er tilstede, da skal de, på hvilken måde de kan, hjælpe ham af dødsfare.

Art. 3.

Men dersom han dræber ham af nødværge, bøde han 40 mark til arvingerne og 9 mark til gildesbrødrene.

Art. 4.

Dræber nogen sin medbroder på grund af altfor stor dårskab og ligegyldighed, eller når han længe har båret nag til ham, da udelukkes han af alle brødres samkvem med det onde navn, niding.

Art. 5.

Dersom en gildesbroder dræber en ikkegildesbroder eller nogen mægtig mand, og han ikke har midler til at fri sig, da må tilstedeværende brødre hjælpe ham af livsfare, på hvad måde de kan. Er han nær ved havet, da skaffe de ham båd med årer, øsekar, fyrstål og øxe; siden sörge han for sig selv. Om fornødent skaffe de ham hest og følge ham til skoven, men ikke ind i denne. Hesten kan han frit beholde en dag og nat; bruger han den længere, må han leje den. Kommer hesten ikke tilbage, skal han betale den, om han kan; hvis ikke, betale alle gildesbrødre prisen. Dersom de ikke kan hjælpe ham på disse måder, og hvis der afkræves ham borgen, som kaldes tak, for 40 mark, da være brødrene forlovere for ham; men selv skal han betale, hvis han kan. Men hvis han ikke kan, og dersom drabet er sket af nødværge, da betale gildesbrødre for ham. Hvis der er truffet en sådan aftale, og drabsmanden så af lumpenhed eller frygt for døden flygter og lader sine medbrødre i vanskelighed og fare, da udelukkes han af gildet med det onde nidingsnavn. Men alle gildesbrødre skal fri dem, der indgik i »tak«. Dersom nogen gildesbroder var tilstede og af lumpenhed eller altfor stor frygt ikke friede sin medbroder af livsfare og derom med vidner bliver overbevist, han betale alle brødre 3 mark eller rense sig ved 6 brødres ed eller udgå af broderskabet som niding. Dersom nogen er så genstridig, at han ikke på fastsat dag udreder, hvad han er pligtig til løskøbelse af sin broder, han betale brødrene 3 øre.

Art. 6.

Dersom en gildesbroder anklager sin broder for myndighederne (eller han har modtaget »fortale«, det er værgemål for ham hvorsomhelst) og derved har pådraget ham tab eller skade på navn og rygte og voldet ham besvær, da betale han ham 6 mark og til gildesbrødrene $^1/_2$ pund honning, eller rense sig med 6 brødres vidnesbyrd, at han ikke har gjort det.

Art. 7.

Og dersom en gildesbroder ved at smigre for myndighederne fravender sin broder penge, eller stiger ombord hos sørøvere og indlader sig på at plyndre sin broder, og derom med sikkre beviser bliver overtydet, han udgå af broderskabet og være alle gildesbrødres niding.

Art. 8.

Men dersom en gildesbroder ikke støtter sin broder for retten eller vidner imod ham og på den måde volder ham tab af gods og derom ved vidner bliver overbevist, han betale ham 3 mark og til brødrene 3 øre.

Art. 9.

Og dersom en gildesbroder stævner sin broder for kongen eller biskoppen, for kirkemøde eller thing uden oldermandens tilladelse og gildesbrødrenes samtykke, og pådrager eller gör ham skade på gods, da bøde han ham 3 mark i erstatning og 3 mark til gildesbrødrene. Dersom nogen broder bliver fangen og mister friheden, modtage han af alle gildesbrødre, som ere i det bispedömme »stud«, som det almindeligt kaldes, nemlig 3 penninge.

(stud = støtte).

Art. 10.

Også denne lov have gildets oldermænd vedtaget. Dersom nogen broders gods bliver inddraget enten af kongen eller anden fyrste, og han bliver fængslet, da kan han henvende sig til hvilkensomhelst af brødrene i eller udenfor riget, og de skulle hjælpe ham med 5 penninge.

Art. 11.

Hvis nogen gildesbroder har lidt skibbrudd og derved mistet gods til 1 mark sølvs værdi og intet har beholdt tilbage samt godtgör dette ved ed og vidnesbyrd, da skal han af hver broder indenfor vedkommende bispedömmes grændser modtage 3 penninge.

Art. 12.

Dersom en gildesbroder finder sin broder i fangenskab, løskøbe han ham for 3 mark, og denne skal så selv betale det, hvis han kan; hvis ikke, skal alle gildesbrødre erstatte det. Dersom han ikke det vil og derom ved vidnesbyrd bliver overbevist, da skal han betale disse 3 mark til brødrene eller rense sig med 6

brødre. Dersom nogen ikke betaler sin broders frikøb, da bøde han 3 øre.

Art. 13.

Dersom nogen gildesbroder finder sin broder i skibbrudd, da bringe han ham livshjælp, så at han udkaster af sit eget gods, indtil en værdi af 3 mark eller 1 skippund og modtager ham i sit skib. Denne skal så selv betale det udkastede gods, hvis han kan; hvis ikke, betale alle gildesbrødrene for ham.

Art. 14.

Og dersom gildesbroder nægter at yde hjælp til den broder, som han finder i fangenskab, i skibbrudd eller i farlig stilling, og derom ved vidnesbyrd overbevises, da være han niding og udelukket af gildet eller rense sig med 6 brødre.

Art. 15.

Og dersom gildesbrødrene udvælger nogle brødre til at tilberede gilde, og nogen af dem forsömmer sit hverv, betale han 3 mark til brødrene. Og dersom gildesbrødrene til at göre gilde har modtaget honning, da skal denne være under brødrenes værge, når »gærdemænd« (gærd = gilde) er antagne. Dersom nogen sniger sig bort uden oldermandens tilladelse, efterat gildesgryden er hængt over ilden, og förend gildet er begyndt, da skal han betale lige så meget, som om han havde drukket med.

Art. 16.

Og dersom nogen i gildeshuset trætter med sin broder i usömmelige ord og derom overbevises ved to hossiddendes vidnesbyrd, da betale han 3 mark til gildesbrødrene. Den, som først vækker striden, betale 6 øre; den, som svarer på samme måde, betale det halve.

Art. 17.

Og dersom nogen bruger skældsord til en broder enten i gildeshuset eller på noget andet sted kalder ham niding eller tyv eller med hvilkesomhelst andre skældsord kalder ham så ringe, at han i intet kan sammenlignes med andre mennesker, han bøde til ham 3 mark og 3 mark til brødrene — med samme straf straffes gildessøstrene — eller rense sig med 6 brødre.

Art. 18.

Og dersom han i vrede river sin broder i håret eller slår ham med næven, godtgøre han ham 6 mark og 3 mark til brødrene.

Art. 19.

Og dersom det hænder, at nogen slår sin gildesbroder med stok eller kølle, som man kalder »resti«, bøde han til ham 6 mark og 3 mark til brødrene. Men dersom han derved bliver bulet eller blodig og trænger til sårsalve og forbinding, da bøde han til den skadelidte 12 mark og 3 mark til brødrene.

Art. 20.

Og dersom gildesbroder af nogen bliver vanæret i ord eller gerning, og han ikke vil hævne sig ved brødrenes hjælp, da være han ude af gildet. Og dersom han uden gildesbrødrenes samtykke søger lovens oprejsning og derom ved vidnesbyrd overbevises, da udelukkes han af broderskabet eller betaler $^1/_2$ mark sølv til brødrene. Men dersom gildesbroder, udæsket ved forskellige fornærmelser, hævner sig og vil give den skadelidte oprejsning efter lovene, da skal alle gildesbrødre hjælpe ham, således som derom besluttes.

Art. 21.

Dersom nogen gildesbroder for at slå sin broder bærer våben, øxe, sværd eller spyd til gildeshuset, og det der bliver fundet, da bøde han til ham 3 mark og 3 mark til gildesbrødrene; thi alle våben er forbudte i gildeshuset. Og dersom nogle gildesbrødre af nogen årsag ere uens, da møde de for oldermand og gildesbrødre, og disse skal forsøge at forlige dem, hvis de kan; og hvis ikke, da være den udenfor gildet, som ringeagter alle gildesbrødres lov og dom.

Art. 22.

Og dersom nogen ikke møder ved alle brødres forhandlingsmøde, som kaldes »stævne«, han skal betale 1 skilling (solidum). Den, som bryder voxlyset, betale $^1/_2$ øre. Den, som med vilje eller tilfældigt ituslår bægeret, skal købe et andet og betale 6 penninge; og dersom bægeret falder af nogens hånd, selv om det ikke går itu, skal han betale 6 penninge.

Art. 23.

Men dersom gildesbroder, der sidder i gildet, falder i sövn, betale han 1 øre, og dersom han lægger sig i samme hus og forsömmer at gå hjem, betale han 2 øre.

Art. 24.

Men dersom han kaster op der eller ved bortgangen, inden han kommer hjem, og derom ved vidnesbyrd overbevises, da betale han 6 øre.

Art. 25.

Dersom nogen gildesbroder bliver syg, skal brødrene besøge ham og om fornødent våge over ham. Den som ikke gör så, betale 1 skilling. Men dersom han dør, skal 4 brødre, dertil af oldermanden udvalgte, holde vagt omkring ham, og dersom de dertil valgte ringeagter at komme, skal hver betale 1 øre. Og de, som have vagt, skal bære den døde til graven, hans gildesbrødre skulle følge og overvære messesangen. Og enhver skal ved dødsmessen offre 1 penning til præsten for broderens sjæl og ikke gå bort, för han er begravet. Den, som ikke overholder dette og derom ved vidnesbyrd overbevises, betale 1 øre.

Art. 26.

Dersom nogen gildesbroder ikke vil overholde brødrenes lov, han udstødes af gildet, og dersom han vil vende tilbage til broderskabet, skal han göre sin indtrædelse ligesom, da han først indtrådte.

Art. 27.

Dersom nogen falder om af drukkenskab i selve gildeshuset, eller för han kommer til sin egen gård, han betale 1 øre.

Art. 28.

Dersom nogen gildesbroder dræber en gildesbroder, og han derefter har tilfredsstillet den dræbtes arvinger efter loven, skal han betale alle gildesbrødre 3 mark, hvis han ikke vil udtræde af gildets fællesskab, og bliver han da som broder i gildet, dog med samtykke af den dræbtes slægtninger. Men den, som begår manddrab af nødværge, han skal af alle gildesbrødre have 3 penninge, som kaldes »stud«.

Art. 29.

Når en gildesbroders forhus, det vil sige køkken eller stuehus eller laden med korn i den gård, hvori han bor, brænder, skal han have 3 penninge af hver broder.

Art. 30.

Hvis nogen landboer optages som medlem af St. Eriks gilde, skal han skaffe sig en borger, naturligvis af samme gilde, der skal svare alle gildesbrødrene for ham i alle sager, der omhandles i nærværende skrå, og göre fyldest, som her er skrevet.

Art. 31.

Dersom nogen river en anden gildesbroder ned af hans stol og voldelig tager hans plads, bøde han 1 øre.

Art. 32.

Men hvis en gildesbroder ved boderne, ved spil eller tærning får prygl eller bliver usömmeligt pisket, og derom ved vidnesbyrd bliver overbevist, da betale han gildesbrødrene $^1/_2$ mark sølv eller rense sig med sex mands hånd. Men dersom gildesbroder går nøgen fra spillebord, da skal han, formedelst den forargelse og skændsel for alle brødre, hvorom han ved vidnesbyrd overbevises, betale 3 mark.

Art. 33.

Dersom gildesbroder har en vanskelig sag at føre på thinge, da skal alle gildesbrødre ledsage ham, og den, som ikke møder, skal betale en skilling sølv, dersom han derom overbevises ved enkelt vidnesbyrd, eller rense sig ved egen ed.

Art. 34.

Hvis en gildesbroder larmer eller råber op under oldermandens eller forstanderens (provstens) tale, betale han 6 øre penge.

Ars. 35.

Dersom nogen ved rent ufornuftige råb forstyrrer brødrene, betale han uden al modsigelse 6 øre.

Art. 36.

Hvis nogen af brødrene behøver en anden broders hjælp til et sted i omegnen, og denne ikke tilfods eller til hest vil yde ham hjælpen, betale han brødrene 1 mark.

Art. 37.

Dersom nogen af brødrene bliver stævnet for kongen eller biskoppen, da skal oldermanden sammenkalde brødrene og vælge 12 af broderskabet, hvilke han vil, og disse skulle på gildets bekostning ledsage og efter evne hjælpe ham. Dersom de udvalgte vægrer sig, skal enhver betale $^1/_2$ mark sølv, hvis ikke han er forhindret ved giftermål, sygdom eller anden lovlig grund, og der udvælges strax en anden i hans sted, som skal drage med den nævnte broder.

Art. 38.

Dersom nogen broder, dreven af nødvendighed, hævner en fornærmelse, og derfor trænger til hjælp i staden til forsvar og beskyttelse for liv og lemmer, da skal 12 udnævnte brødre være hos ham dag og nat til forsvar og følge ham bevæbnede fra herberget til torvet og fra torvet til herberget, så længe det göres nødig, at broderen ikke skal fornærmes, og sagen blive til skændsel for brødrene.

Art. 39.

Dersom nogen broder bedriver hor med sin svorne broders hustru, og der er en broder, der ved ed på relikvierne vidner, at have set ham gå fra og til sådan forbrydelse, da udkastes han af broderskabet som forvunden mand og niding. Og bliver en broder berygtet, men ikke ved vidner overbevist, da rense han sig ved 12 brødres ed og således nyde gildet.

Art. 40.

Dersom nogen broder voldelig røver svoren broders hustru, datter, søster eller søsterdatter og derom overbevises med to vidnesbyrd, da udkastes han af broderskabet.

Art. 41.

Også denne overlevering og lov bestemte oldermændene i St. Eriks gilde i Skanør, at bagere ikke må optages i deres broderskab; og at de, som hidtil ere optagne, ingenlunde må længere der forblive.

Art. 42.

Disse bestemmelser bleve forfattede og sammensatte i Skanør af de 18 ældste, som kaldes St. Eriks oldermænd, i det Herrens år 1266 den 7de September.

Art. 43.

Dette er St. Eriks brødres regler om mindebægere. Først synges St. Eriks minde, derefter vor Frelsers, derefter den hellige jomfru Maries, og til hver af disse 3 minder bør brødrene modtage bægerne siddende, og når hver har fået sit bæger, bør alle på engang rejse sig og istemme mindesangen.

Art. 44.

Alle de, som indtræde i gildet, skal sværge over lyset, som loven siger, at de alle ville iagttage og holde rett og lov, således som i nærværende skrå er foreskrevet ifølge oldermænds og alle brødres udlæggelse, og nyde deres rettigheder.

»Oversættelsen« af 1584.

IHS.

(Jesus menneskenes frelser).

Dette er koning Eriks gillis lou, som wdi fordom tid er dictett oc paafunden oc paafunden(!) i Ringstad aff gamle gudfryctige menniske, deris gille oc gilbrödre oc alle andre, huor som helst gillis(!) holdis, er samtyckt att holdis wed mact i lyst oc nöd.

(1) Om nogen, som icke er gillbroder, slaer en giilbroder i hiell, men er giilbröderne tiilstede, skulle de frij hanem, om di kand. Men kand di icke, skulle di fly den dödis arffuinge xl m℔, oc aff disse penige skall alle gillisbrödre haffue iij m℔ for deris wmage. Och skall ingen giilbroder ede eller dricke med hanem eller werre wdj skib med hanem eller haffue nogen omgengelse med, för hand faar rettedt sig imod den dödis arffuinge och gillisbröderne. Huo som dette gör, hand skall böde iij öre peninge, det er 4 ß tiill lauffuit huer gang. Men der som mandraberen icke kand faa tall for sig, skall wdtagis aff lauffuis brödrene, som skulle fölge hanem for kongens rett och dom.

(2) Men om en gillbroder will slae en anden ihiell, oc di andre er tiill stede, skulle di hielpe hanem huor di kan, fra dödzens fare, om mueligt er.

(3) Men er han nöd oc tuingt tiill att sla hanem ihiell, skaall hand böde affuingene xl m℔ oc lauffsbrödrene ix m℔.

(4) Dersom hand slar sin gilbroder i hiell for daarlighet, forsömmelse eller eller(!) gammill affuind, skall hand gaa wd aff alle

brödres lauff med dette haanlige oc forsmedeliig naffn: nithing.

Item om nogen giilbroder ihiell slar nogen, som icke er giil- (5)
broder, eller nogen yperlig och mectig person, oc er icke god for att befrij sig, skall hans neruerendis brödre hielpe hanem aff liiffsfare, huor di kand.

Och er dett ner stranden, skulle di fly hanem en baad medt aarer, ett öse kar, ett fyer iern oc en öxe; skall saa selff forsynne sig, huor han kand; men haffuer han hest behoff, skulle de fly hanem den oc fölge hanem tiil skoffuen oc icke ind i skoffuen, oc skall der epther haffue hesten dag oc nat for inthet. Haffuer han den siiden behoff, skall hand leye hanem. Riider han bort med hesten, oc hesten kommer icke tiill bage igen, skal hand betale denn, om han er formuendis; er hand icke, skall alle giilbrödre betale den. Men kan di icke i saa maade hielpe hanem, oc hand bliffuer paagreffuen, skall kreffuis xl m℔ aff hanem, oc hans gillisbrödre skulle sige god for hanem, oc hand skall selff betale medt sit eget godts, om (!) haffuer nogett; mend haffuer hand inthet, oc hand er nöd tiill mandrab, skall alle giilbrödre betale med hanem.

Item om saa skeer, att nogen, som haffuer slagett nogen ihiel oc seett sine giilbrödre i viissen oc loffuen for sig oc löber bort enthen aff skalckhed eller for fryct oc fare skyld, ia for dödzens redzell, hand skall were liust aff lauffuet medt dette onde nithings naffn.

Oc alle andre giilbrödre skulle hielpe denem, som haffuer sett wissen oc loffuen for hanem.

Item er nogen giilbroder tiilstede oc enthen aff wannartighet eller redzell wiil ieke frij sin gillis broder fra dödzens fare, oc bliffuer hand offuer beuist med skellig winisbyrd, böde alle brödre iij m℔ eller orsage sig med vj lauffsbrödre eller gaa aff lauffuet med dette haadings oc onde naffn nithing.

Item er nogen genstridiig oc vannartig oc icke will legge wd med sine lauffsbrödre til att hielpe sin gilbroder saa megit, som hanem tilfalder, oc samme dag böde tiil lauffet iij öre pening (det er iiij ß.)

Huo som steffner sin giillis broder for öffrigheden enthen for (6)
ord, det er wæriemaall, i huor som helst eller huad sted dett vere kand, oc hand bliffuer forfuld tiil skade eller forargelse med stor kedsommelighet, oc hand bliffuer louligen offueruunden med

vj skellige winisbyrd, skall hand giffue sin lauffs broder vj m℔ oc ij m℔ tiill lauffuet, oc giilbrödrene j pund honing, eller orsage sig med vj brödre, att hand dett icke gjorde.

(7) Om nogen giilbroder beliuder sin medbroder for sin öffrighet oc spiller hans peninge eller giiffuer sig tiill skibs ibldt(!) söröffuer oc beröffuer sin medbroder, oc bliffuer hanem offuerbeuist med visse tegn, skall hand gaa aff lauffuit med dette nittings naffn fra alle brödre.

(8) Huilcken gilbroder, som icke staar med sin lausbroder i lou oc rett eller oc ber winisbyrd offuer hannem eller imod hanem, oc han liider skade her wdoffuer, oc det bliffuer hanem louligen offuerbeuist, böde sin broder iij m℔ oc sine gbrödre iij öre (det iiij ß.)

(9) Item steffner nogen giilbroder sin lauffsbroder i rette for koningen eller biscopen eller tiill nogen forsamling eller steffning epther sitt eget tycke imod ollermandts loff oc lauffsbrödrenis samtycke, oc för hanem nogen skade paa enthen paa peninge eller godts, skall hand böde iij m℔ tilll hannem oc iij m℔ tiill lauffuit.

Om nogen giilbroder bliffuer fangen oc mister sin frihedt fra alle sine giilbrødre i det biscops dömme, skall hand faa det, mand pleyer almindelig att kalle schut ſ: iij denarij.

(10) Dette haffue oc gamlle oldermend samtyckt att huilcken gillisbroder, som bliffuer fra taget eller beskattedt hans godts oc penige fra eller haffuer werit wdj fengzell aff koningen eller anden förste eller herre, tiill huilcke giilbrödre hand kommer inden landts eller wden landts, skulle hielpe hanem med v dena]rij].

(11) Der som nogen bliffuer skiffbröden aff lauffsbrödrene, oc hans godts bleffue borte saa ner, som j m℔ sölff kunde gielde, oc det bliffuer beuist med hans eed oc vinisbyrd, skall hand haffue huer gillisbroder inden det biscopsdömme iij peninge.

(12) Om nogen giillis broder finder sin medtbroder wdj fengzell, oc hand staar tiill lösen for iij m℔, skal hand löse hanem, om hand hauffuer penninge; haffuer icke hand, skall alle gillbrödrene. Men will hand icke, och dett bliffuer hanem skelligen offuer beuist, skall hand böde di iij m℔ tiill lauffuet eller beuise sig dett fra med vj brödre.

Huilcken som icke betall sin lauffsbroder, huis hand hanem skylliig er, bode iij öre ↄ: 4 ß.

(13) Om nogen giilbroder finder sin medtbroder skibbröden, skall hand hielpe hanem med liffs wnderholning, saa att hand skal

wdlegge aff sit egit saa got som iij m℔is weerd eller ett skippund oc tage hanem ind i sit skib. Men hand skall selff betale det, som bliffuer wdkast, om hand haffuer; haffuer hand icke, skall alle giilbrödrene betale for hanem.

Er nogen giilbroder fortröden oc icke will hielpe sin medt- (14)
broder i fengzell, i skiffbrodenhet eller wdj nogen anden sted, naar hand er stedt i angist oc nöd, oc siger ney, hand icke will, oc det er beuiseligt med winisbyrd, skall hand liusis aff lauffuet fra alle brödres samffundt medt dette haand(!)lige naffn wittingh(!), eller rense sig med sex brödres vinisbyrd.

Om oldermand oc lauffsbrödre will holde giillie, oc nogen (15)
fortrycker sig oc foracter sine lauffsbrödre oc will icke komme tiill deris lauff oc giille, böde iij m℔ j lauffuet.

Om for^ne^ giillisbrödre bær honning tiill giillis med med dennem, epther att giermendene haffue det annammmet, skall dett were wdj brödrenis gemme oc foruaring.

Om nogen sniger sig hjem, för liuss bliffuer optend, wden oldermandz loff, skall betale saa megit, som hand hagde sidt afftenen wd.

Huo som medt wtillbörlig ord tretter med sin gillis broder (16)
wdj gillis hussit, oc dett bliiffuer hannem offuerbeuist med tuende skellige vinisbyrd, som sider hos hannem i lauffs huuss, betale iij m℔ tiill giillis brödrene oc lauffuit.

Huilcken som först begynder att trette, skall giiffue vi öre, det er viij ß, oc huo tretter imod, giffue helten saa megit, det 4 ß.

Item huilcken broder, som offuerskender eller taller bespaate- (17)
lig oc skendsord tiill sin giilbroder enthen i giillishuszit, i gillisgaarden eller anden stedts paa sin hiemferd, oc kaller hanem enthen nitthing eller tyff eller anden wbequems ord, eller acter hanem saa ringe, att hand icke kunde werre andre menniske liig wdj nogen maade, hand skall böde iij m℔ imod hanem oc iij m℔ mod sine lauffs brödre. Sammeledis skall oc quinderne straffis medt denne samme straff, om di offuerskende deris giill söstre, eller legge sig det fra medt vj trofaste winisbyrdt.

Item huo som aff wrede tager sin broder i haare eller slaer (18)
hanem med knytter neffue, skall giiffue hanem j m℔ oc iij m℔ tiill lauffuit.

Huo som slaer sin giillisbroder med kep, staffuer eller kölffue, (19)
skall giiffue hannem vj m℔ oc brödrene iij m℔. x Men bliffuer

hand blaa eller blodiig aff for^{ne} slag, oc haffuer hand salue eller forbindelse behoff, skall hand giiffue hanem xij m℔ oc iij laffuis-brödrene iij m℔.

(20) Der som nogen gilbroder bliffuer beskemmit eller forhaanit medt ord eller gerninger aff nogen, oc vil hand icke forsuare sig formedelst sine gillbrödres hielp, hand skall verre liust af lauffuit.

Item gaar hand tiill oc lader sig forlige foruden brödrenis samtycke, oc det bliiffuer beuist hanem offuer, skall han affsettis fra brödrene eller giiffue lauffs brödrene ȷ m℔ söllff ↄ: xxiiȷ ß.

Item der som nogen giilbroder lider stor wret eller bliffuer opirrit aff nogen, oc hand forsuarer sig, oc denn, hanem gör wret, vill icke betale hanem epther giillislouen, skal alle giillis brödre staa bij met hanem.

(21) Om nogen gillbroder gaar ind j gillishuus med suerd, öxe eller kniff eller andit wlouligt verie med vred hu att göre sin broder nogen skade, oc bliffuer befunden deruedt, böde hanem iij m℔ oc iij m℔ tiill laffuit. Fordi alle wloulige weriæ skall were affliust aff gille oc lauff. Fordi skeer der nogen wenighet iblant gillis brödrene for nogen sag, skulle di möde hin anden for oldermand oc lauffsbrödrene, oc di skulle legge dem imellom oc forlige dem, oc(!) de kand, oc will di icke lade sig forlige, men foracte deris skraa oc gillis louff oc oldermandts oc brödrenis dom, skall di liusis aff deris giillis lauff.

(22) Huo som icke möder i rette, naar steffne staar, oc alle brödrene forsamlis att tale om lauffzens beste, skall giiffue j ß.

Huilcken som brydder noget voxliusz, skall giffue en öre ↄ: iȷ ß.

Item huo som slar nogen skaal sonder eller andet drickekar skall kiöbe ett andet j steden oc böde vj penige ↄ: ȷ ß.

Item huo som lader nogen skaall eller kanne falde fra sig, endog hun icke gaar sønder, böde ȷ ß.

(23) Item huo som soffuer j gillis husit sidendis eller staendis, böde iȷ ß.

Item huo som legger sig at soffue j gillis husit oc glemmer att gaa hiem, böde iiȷ ß.

(24) Item huo som spyer i gillis husit eller wdj gaarden eller paa sin hiem wey, för hand kommer hiem, oc det bliffuer louligen beuist, böde vj öre ↄ: viȷ ß.

(25) Om nogen giilbroder bliffuer siug, skulle hans giilbrödre gaa

tiill hannem; om det görs behoff, skulle di wage offuer hanem; huo som det icke gör, skall giffue j ß.

Men döed(!) nogen gillisbroder, skall oldermand tiilsige iiij brodre, som skulle waage offuer hanem, oc huo som icke tager ware, skall giiffue ij ß.

Oc di som waage offuer den döde, di skulle bære hanem tiill graffue, oc alle brödre skall fölge medt oc höre predicken oc siunge offuer hanem, oc huer skall offre presten en penning for hans siell. Oc ingen skall gaa der fra, för hand bliffuer begraffuen; huo som det gör, skall böde ij ß.

Huo som icke will werre skraen eller giillis louffuen (26) lydiig, skall liusis aff lauffuit. Oc will hand siden vere i lauffuit igen oc were skraen lydig, skall hand paa ny j festis som förste gang.

Item huo som falder j giillis (verendis drucken) huszit eller (27) j gaarden eller paa gaden, eller för hand kommer hiem j sin egen gaard, skall giiffue ij ß.

Dersom nogen gilbroder slaer hin anden ihiell; för hand faar (28) loulige betalit den dödis arffuinge, skall hand were wden brödrenis samfund; will hand icke, skall hand betale alle brödre. Om hand will siden were j lauff, skall det ske medt den dödis slectninge.

Huo som er nöd tiill mandrab, skall alle brödre skiude samen oc giiffue hanem skutt, dett iij peninge.

Der som nogen giilbroders fremhuus eller stegers eller lade (29) affbrender, oc hand bliiffuer der wdoffuer fattig, saa hand haffuer inthet att hielpe sig med, skall hand haffue iij denarij ɔ: iij peninge aff huer broder.

Der som nogen fester sig i koning Erickis lauff, skall hand (30) tage en wdaff giilbrødrene, der skall gaa frem med hanem oc suere for hanem tiill alle sager oc att samtycke alle artickler, som staa wdj skraaen, som oldermand skall legge hanem for, oc alle brödre suare tiill, oc att beplickte sig att were skraen lydig j alle artickle eller att lide straff.

Huo som trycker en anden aff sit sæde medt mact, skall (31) giiffue en öre ɔ: ij ß.

Item huilcken broder, som bliiffuer funden vdj öllhuus oc (32) legger enthen wartaffuell eller terning, oc bliffuer wtilbörligen slagen aff nogen, oc louligen offuervunden aff andre, brödre(!) j m℔ sölff, det 20 ß oc iij ß, eller legge sig det fra.

Men der som nogen giilbroder kommer nögen fra noget kru-

huus eller öll huus, for den for den(!) forsmedelse oc vanære, som hand bliffuer offueruunden medt skall han giiffue lauiffs-brödrene iij m℔.

(33) Om nogen gillbroder haffuer nogen haard bestiillning oc ærende att wdrette oc bestille epther sin vilie skall, skall alle gil-brödre fölge hanem, oc huo icke kommer, böde ij ß.

(34) Huilcken gilbroder som gör oldermand eller stolsbroder wlyd i deris snack, ord eller tale, saa att hand enthen raaber eller tall i vden oldermandts loff, böde vj öre ɔ: vij ß.

(35) Item huo som sider skriger oc raaber paa bencken oc giör di andre brödre wlyd, skall oc böde vj öre det er vij ß.

(36) Om nogen giilbroder haffuer högligen eller storligen nogen hielp behoff tiill nogen sager eller neruerendis parter, oc hans giilbroder viill icke staa bij met hanem, gaa eller ride oc göre hanem hielp oc bistand, skall böde j m℔ j laffuit.

(37) Der som nogen aff brodrene bliffue steffnt enthen for kongen eller bispen, skall oldermand kallde giilbrödrene samen oc wduelle xij aff brödrene, huilcke hand will, som skulle fölge deris gill-broder paa alle brödrenis bekaastning oc hielpe hanem saa megit, som mueligt er. Huo som icke will, men imod staar, skall hand böde j m℔ sölff, wden hand er forhindret enthen med brölup att göre eller siugdom eller anden loulig sag, oc strax skall tagis en anden i hans sted, som skall tale hans ord frem tiill det beste.

(38) Der som nogen broder bliffuer nöd tiill att heffne sin wret oc haffuer hielp behoff i kiöbsteden, skall xij brödre neffnis att forsuare hans legeme, lemmer oc liff oc med voben oc verie fölge hanem aff herbere oc tiill tingett oc fra tinget oc hiem igen til sit herbere, saa lenge det sig bör, paa det deris gilbroder skall inthet komme att skade oc forargis, oc gilbrödrene beskemmis.

(39) Om nogen gbroder bedriffuer hor med sin besorne gillbroders höstru, oc en anden gbroder bær winisbyrd offuer denem, att hand saa denem gaa hend oc komme igen fra saadan synd oc slem gerning, skall hand wdskiudis fra alle brödris samfund oc skall vere wfrom oc foracthett oc kallis met dette haadings naffn nithingh.

Men der som hand bliffuer beskemmet, oc gaar ingen winis-byrd offuer hannem, skall hand rense oc forsuare sig med xij mendes ed oc saa were gilbroder igen.

(40) Der som nogen gbroder woltager sin gbroders höstru eller

daather eller söster, sönne daather eller daather daather oc bliffuer offueruunden medt skellige vinisbyrd, skall liusis wdaff laffuet.

Denne lou samtyckte alle gamle oldermend i S. Erickis lauff (41) paa Skannør, att bagerne wdj deris brödreskaff skulle icke annammis, eller di, som war annammit, skulle icke lenger were wdj laffuit.

Disse louer oc denne skraa er paafundenn oc stadfest paa (42) Skannör aff xviij gamle oldermend om S. Erickis gilde anno m cc lxvj.

Wor oc dette stadfest wdj konning Erickis lauff, att di skulle (43) læse herrens bön, som er Fader wor etc. oc siunge den euige gud loff med smucke loffsange, först för di skiffte mad: Nu bede vi den hellig aand etc., oc siden, naar di haffue skifft mad oc gemfft*). Nu er osz gud miskundelig, oc hand will oss welsigne etc., oc siden bede for alle konger oc herer och all christilig öffrighet, koning Erick oc alle christne sielle etc.

Alle di, som wille indgaa wdj dette koning Erick(!) lau, (44) skulle suerie offuer ett woxliuss, som louen wduiser. att di wille holde all lou oc ret oc bliffue der weed, lige som til forn er omtalit i skraaen epther oldermands oc alle bröders samtycke att holde deris frihedt etc.

Dette er Longebecs giillis s[kra]e, som er wdskreffuen paa Danske epther denne gamle Latine, som her staar paa pergament, ord fra ord, dett beste mueligt kunde werre etc.

Anno 1584 den 24. maij.

Benedidet vere herrens naffn. Amen.

Foruden selve texten er i den oprindelige skrå meddelt nogle tilföjelser, der er skrevne med en yngre hånd fra 15de årh., dels

*) Skal formodentlig læses »gemt« ɔ: taget i forvaring. I Knudsgildets skrå fandtes mellem andre bordskikke straf for den broder eller søster, der forsömmer at »gemme« lov og skraa; dog kan »gemme« også forstås som »overholde«.

på de første blade under texten, dels på pergamentsbladenes sidste side; herom mere siden.

Der har tidligere hørt tre *signeter af kobber* til dette manuskript. Af disse var endnu i 18. årh. det ene heftet til pergamentet med en læderrem, de andre to lå løse derved. På det vedheftede signet, der altså var bestemt til dermed at besegle gildets beslutninger, stod følgende omskrift med majuskler ɔ: »store bogstaver«, der tilhører den ældre del af middelalderen (för 1350), medens den yngre middelalder altid bruger minuskler ɔ: »små bogstaver«:

S' CONVIVAR SCI ERICI REGIS IN KALWEHAV ᚠ ɔ:

Segl for St. Erik konges gildesbrødre i Kallehave.

Sigillum convivarum sancti Erici regis in Kalvehave (det sidste tegn ᚠ anser Pappenheim for at være runen æ, medens Nyrop mener, at det er stempelskærerens bomærke). På Dansk:

Segl for St. Erik konges gildesbrødre i Kallehave.

Billedet i seglet skildrer Arne Magnussen i året 1716 saaledes: En kronet konge sidder på en throne, bærende scepteret i den höjre hånd og rigsæblet med kors i den venstre; på höjre side ses en halvmåne, til venstre en sol, hvilken sidste Nyrop forklarer som en stjerne.

Af de to hosliggende kobbersigneter har det ene følgende omskrift, ligeledes med majuskler:

Sigillum convivii beati Erici regis de Røthinge, ɔ: Segl for salig kong Eriks gilde i Røddinge.

Billedet i seglet skildrer Arne Magnussen således:

Billedet af et kongeligt kronet hoved, hvis øvrige legeme er tilhyllet af et klædebon, der er opkiltret ved begge ender.

Billeder af seglene fra Kallehave og Røddinge gengives her efter Nyrop.

Det tredie signet har tilhørt St. Hansbrødrenes samfund i Holbæk, og det skyldes formodentlig en tilfældighed, at det er kommet i Eriksgildes eje på et senere tidspunkt. Eller måske har P. Resen bragt disse signeter i forbindelse med hverandre, da

Segl for salig kong Eriks gilde i Røddinge.

han synes (ca. 1670) at have samlet mange skråer og signeter fra de af Christian IV forbudne gilder.

Når Pappenheim (S. 165) siger, at disse signeter nu er forsvundne, er dette ikke rigtigt. Det er vistnok en fejl, at de i sin tid er bleven fjernede fra det tilhørende håndskrift; men de er overleverede til nationalmusæet og opbevares dèr blandt andre signeter fra middelalderen.

Af Kallehavesignetets vedheftelse ved Eriksgildets skrå slutter man med föje, at skråen har tilhørt et Eriksgilde i *Kallehave*, og

dette bestyrkes yderligere ved slutningen af den Danske »oversættelse« fra 1584, hvor den kaldes *Langebæks* gildeskrå. På en tid, da den præstelige indflydelse har gjort sig så stærkt gældende, at præsten (provsten) endogså ofte synes at være trådt i oldermandens sted, er det rimeligt, at gildets sæde er bleven flyttet fra fiskerlejet Kallehave til byen i samme sogn, Langebæk, hvor præstegården lå og endnu ligger. I de skrevne tilföjelser nævnes endydermere »Helle musse« ɔ: hellige mose, hvilket er en interessant præstelig oversættelse af det ældgamle navn Viemose ved Kallehave. Oldnordisk »vi« betyder helligdom; dog kan navnet også tydes som »vidiemose«.

Ved Eriksgildets skrå er endnu at mærke det interessante forhold, at man omtrent kan forfølge håndskriftets senere historie til vore dage. Det har været i gildets besiddelse 1584 og er sagtens forblevet dèr indtil ind i 17de årh., da Christian IV ved flere forordninger forbød gilderne. Skråen er da indsendt til København og (ca. 1660) kommen i P. Resens hænder; fra ham er det overgået til biskop Worm (ca. 1700), derefter til Fr. Rostgård (ca. 1720), på hvis auktion 1726 det blev købt af Arne Magnussen for 1 rbd. Siden har det været en del af Arne Magnussens berömte håndskriftssamling, der udgör universitets-bibliothekets værdifuldeste eje.

Ligesom man af signetet kan slutte, at gildeskråen nærmest har tilhørt et Eriksgilde i Kallehave, så er det andet signet et sikkert vidnesbyrd om, at der i *Røddinge* også har været et Eriksgilde. Dette segls historie kan også oplyses. Mag. Johannes Viborg beretter i sin Møns beskrivelse cap. 5, at han havde fundet et signet i Elmelunde kirke, da der 1656 blev gravet en grav til præsten, Johannes Smitt. Dette segl forestillede »en udstrakt eller flak hånd som halvparten stod i vand« med indskriften »manus Petri« (Peters hånd). Dette signet, som Viborg anser for Stege slots segl (formodentlig hentydende til det oprindelige Stege fiskerleje), indsendte Viborg til doctor Peder Resen, professor og borgmester i København, »tilligemed et andet segl, der var meget större, og i hvilket der sad et fruentimmer i en båd, som svømmede på vandet«. Omskriften herpå udtydede han således: Dorothea, concubina Erici regis, og antager denne Dorothea for at være kong Erik Ejegods frille, som han formoder har været forlenet med Møn — alt alene fordi Saxe fortæller, at Erik Ejegod holdt concubiner (friller). Sandvig (i sin Møns beskrivelse) ud-

bedrer denne fortolkning derhen, at kvinden er Erik af Pommerns frille (Cecilia), der skulde have boet på Stege slot. Viborg kan undskyldes, fordi signetet ved snavs var utydeligt, og det ungdommelige billede med lange lokker nok kunde ligne en kvinde. Sandvig har derimod ingen undskyldning, thi da (1776) havde Resen forlængst oplyst, hvad der står i seglet, og at det tilhører Eriksgildet i Røddinge på Møn (Viborg har åbenbart læst »De Røthinge« som »Dorothea« og »convivii« som »concubina«!) Således forstår vi altså, at det er Resen, der har henlagt dette signet ved gildeskråen fra Kallehave. Paludan (I. 207) opfatter uden videre Viborg således, at begge signeter vare fundne i en grav i Elmelunde kirke, og mener, at man har stødt på en af de afdøde lensmænds grave, idet han minder om, at det var gammel skik at begrave signetet med dets ejermand, for at det ikke skulde blive misbrugt i en tid, da besegling galdt mere end underskrift. Det *kan* have sin rigtighed med seglet »manus Petri«; men om Eriksgildets segl siger Viborg kun, at det indsendtes samtidig med det andet, men ikke hvorfra han havde fået det. Det er vel hellerikke sandsynligt, at et gildes segl skulde være bleven nedlagt i en lensmands grav. Meget snarere har seglet været i provst Viborgs eget værge fra hans formænds tid, der selv har været præster for gildet i Røddinge, som da hørte til Stege sogn.

Forøvrigt er der en ikke ringe sandsynlighed for, at seglet med hånden, der rækker op af vandet, også har været et Eriksgildes segl (Stege eller Borre?), idet billedet på engang kan hentyde til apostlen Peter, der sank i vandet, men reddedes, da han anråbte frelseren om hjælp, og tillige minde om det sagn, der knyttedes til kong Eriks mord, at da Sortebrødrenes fiskere fandt liget, da rakte dette sin höjre hånd op af vandet ligesom for at anråbe himmelen om hævn. I hvert tilfælde henviser begge segl til en fiskerbefolkning, og adskiller sig herved fra Kallehaveseglet, der har optaget kongens billede, således som det findes i et kong Eriks segl fra 1232, hvorved bl. a. kan bemærkes, at kongescepteret begge steder har liljeformen uden anden pynt.

Eriksseglet fra Røddinge har en forøget historisk interesse derved, at det öjensynlig minder om kongemordet i båden på Slien; den måde, hvorpå hovedet er sammenföjet med det tilhyllede legeme synes også at henpege på dødsmåden.

Man véd altså med sikkerhed, at der har været et Eriksgilde i den Mønske by *Røddinge,* som også langt senere indtil ca. 1800

var en udmærket fiskeplads; Paludan beretter, at der i hans tid var fundet gamle murlevninger, der tydede på en större bygning; det har måske været gildeshuset. Ligeledes har man ment (dog næppe med rette), at der på den nærliggende ø, Borren, har været et fiskerleje, der 1386 blev tildömt Stubbekøbing borgere.

I året 1685 skriver P. Resen (Bibliotheka under no. 30), at han ejede »skrår for alle dem, som ere udi hellige kong Eriks gilde og komme skulle udi Borrelaug. Ældgammel *M.S.S.* skreven på pergament og derhos forklaret og forøget på Danske 1633, *M.S.S.* på papir. Kong Erik blev uskyldig forråd af sin broder Abel år 1250.«

Fordi der i denne notits benyttes flertalsformerne »skrår« og *M.S.S.* der betyder »manuskripter«, har man sluttet, at Resen har ejet en samling af skråer fra alle Eriksgilder. Udtrykket »Borrelaug« kunde muligen forklares som »borgerlav« og således bruges om alle Eriksgilder, forsåvidt de hørte hjemme i købstæder. Således skal ordene dog næppe forstås. »Skrår« er rimeligvis brugt på samme måde, som også »love« kan bruges om en enkelt lov. *M.S.S.* er på det første sted öjensynlig tænkt som enkeltal (ældgammel, skreven), og på det andet sted er der tale både om en original og en oversættelse. Navnet »*Borrelaug*« tilkendegiver utvivlsomt et bestemt gilde, og den første sætning i notitsen er öjensynlig en ligefrem gengivelse af indledningen til aktstykket; herpå tyder formlen »som ere udi — og komme skulle«.

Man må således antage, at Resen har havt et ældgammelt pergamentshåndskrift med en tilhørende Dansk forklaring fra 1633, indeholdende love for et Eriksgilde i »*Borre*«. Herved kunde der tænkes på det ovennævnte formodede fiskerleje på øen Borren imellem Røddinge og Kallehave. Men formen »Borre« leder os dog snarere til den daværende købstad af dette navn, skönt den ialfald senere oftest kaldtes Østerborg. Da den vistnok har været en hovedplads for det store fiskeri med direkte indsejling fra Øresund, må man på forhånd gå ud fra, at der har været et betydeligt Eriksgilde.

Endelig vides det, at der i *Stege* har været ikke alene et Eriksgilde med gildeshus i Langstræde, men også et Knud konges gilde, som måske har været særlig knyttet til slottet Stegeborg. Se herom nedenfor.

Seglet er gengivet hos Terpager: Ripæ cimbr. 432 med omskrift: Sigillum de convivio Sancti Canuti de Stegeborg.

Af Stege bys historie kan man slutte, at Eriksgildet i Langstræde har været knyttet til byens ældste oprindelse som fiskerleje, der sikkerlig går tilbage til det 12te årh. Man ser altså, at farvandet mellem Sælland og Møn har været omspændt med en kreds af fiskerlejer med tilhørende Eriksgilder. Man kan vel slutte, at også andre egne af Danmark, navnlig kysterne af Sælland, have havt sådanne Eriksgilder, skönt vi kun finder to nævnte, nemlig i Næstved (1409) og i København (1514).

Den opbevarede gildeskrå, der har tilhørt *Kallehavegildet,* er ikke oprindelig skrevet for dette, ligesom Kallehavenavnet heller ikke forekommer i texten, men kun i det vedhængte signet. Art. 30 giver udtrykkelig regel for optagelsen af landboere; disse skulde stille for sig en »borger« (civis) af samme gilde, som skal indestå brødrene for landboen. Dette kan selvfølgelig ikke oprindelig have gældt for landsbyer som Kallehave og Røddinge. Skråen er altså affattet for en købstad; hvilken kan ikke siges; det har snarere været Borre end Stege, thi Stege har først 1268 fået egentlig købstadsrett; medens den ældre købstad, Borre, betegnes som »civitas« ɔ: borgerstad, hedder Stegeboerne oprindelig »villani« ɔ: byboere. Det er også muligt, at skråen er lånt fra en anden købstad f. ex. Næstved eller København.

De gamle Eriksgilder — såvelsom Knudsgilderne — ere utvivlsomt først ordnede indenfor købstædernes större borgersamfund; men talrige exempler — som flere forfattere ikke have været fuldt opmærksomme på — viser, at gilderne tidligt have været udbredt på landet; Kallehave og Røddinge seglene viser tilbage til för 1300. Men landgilderne, som i sig selv kan være ældre, synes uden ændringer at have antaget lovene fra nærliggende købstadsgilder.

Art. 42 meddeler, at skråen er forfattet i Skanør af de 18 ældste, som kaldes St. Eriksgildes oldermænd, i året 1266 den 7de Sept. At drage i tvivl denne udtrykkelige efterretning, der er nedskreven endnu i mands minde, synes der næppe at være tilstrækkelig grund for. Der er indvendt, at hvert gilde kun har én oldermand, og da kong Erik først blev skrinlagt 1257, synes det at være usandsynligt, at der allerede 9 år efter skulde have været 18 Eriksgilder. Men denne indvending beror på en misforståelse. Som ovenfor udviklet, må det antages, at de gamle gilder har bestået længe, förend de antog skytshelgener og vedtog skrevne love. Hvorlangt fiskergildernes oprindelse går til-

bage, kan ikke påvises; karakteren af skråens indhold besidder minder fra oldtiden. Fra ca. 1200 har den fiskende befolkning samlet sig hvert efterår ved Skanør; her modtoges allerede 1250 den første efterretning om kongemordet på Slien, der har gjort et stærkt indtryk på fiskerne. Der er slet intet påfaldende i, at 18 og måske endnu flere fiskergilder kort efter kong Eriks død (»skrinlæggelsen«, som ikke var nogen kanonisering, har næppe været afgörende herfor), har antaget navn efter denne folkelige helgen, så meget mere som tiggermunkene tilskyndede dertil (Sortebrødrene havde fisket liget op, og dette var skrinlagt i en Gråbrødrekutte). Endelig har oldermændene så trådt sammen i 1266 og vedtaget fælleslove. Dette udelukker selvfølgelig ikke, at disse love, hvis indhold for længst har været mundlig gældende, i hovedtrækkene ere fælles for de samtidige Knudsgilder. Når her tales om den i Skanør samlede fiskerbefolkning, må det mærkes, at fiskeri, som ovenfor forklaret, ikke var et særligt fag eller »embede«; deri deltog så at sige hele folket i disse egne af alle samfundsklasser.

Mange kritikere have været enige i den antagelse, at Eriksgildets skrå direkte er lånt fra Knudsgilderne. Der findes nemlig en skrå for et hertug Knudsgilde i *Malmø*, der i mange henseender stemmer overens med Kallehaveskråen, og den Skånske har en ganske tilsvarende efterretning om, at den er forfattet i Skanør af 18 oldermænd for St. Knudsgilder den 7. Sept. *1256*. Uden nogen sådan datering haves også en St. Knuds gildeskrå fra *Store Hedinge* af lignende indhold. Idet man holder sig til årstallet 1256 (medens den øvrige datering er ens), slutter man, at Knudsgildeskråen som ældst er originalen, og at Eriksgilderne har lånt denne, idet de dog har rettet årstallet til 1266, fordi kong Erik først blev skrinlagt 1257 og altså først derefter (?) kunde antages som skytshelgen. Man forudsætter altså ikke alene et direkte lån, men også et lille falskneri. Er denne antagelse dog tilstrækkelig begrundet?

Man må da først erindre, at, medens Eriksgildets skrå er opbevaret i et håndskrift, der er næsten samtidigt med dateringen, så kender vi kun de nævnte Knudsgilders skråer fra afskrifter, der er henved 400 år yngre (ca. 1670). Hvilke ændringer der i mellemtiden er foretagne, kan altså ikke kontrolleres, hellerikke hvorledes det er gået til med dateringen. Der er på forhånd ingen rimelig grund for at antage, at årstallet 1256 skulde være

rigtigere end 1266. Det er öjensynligt, at den artikel, der indeholder dateringen, er lånt fra den ene skrå til den anden; men hvorfor skulde man forkaste det originale håndskrifts angivelse, når man dog må indrömme, at i det Latinske årstal MCCLXVI er det lettere ved en skrivefejl at udelade X end at föje det til. Hvis man skulde underkende det originale håndskrift, synes der at måtte kræves meget stærke indre grunde, der skulde kunne bevise dets yngre oprindelse.

Når man da sammenligner textindholdet af Eriksskråen med Knud hertug skråernes, er det klart nok, at affattelsen er så gennemgående overensstemmende, at den ene må have ligget til grund for den anden eller snarere, at *begge stammer fra en fælles kilde*, thi den ene er ingenlunde en blot afskrift af den anden. Der findes talrige og ret betydelige afvigelser. Ved at gennemgå disse viser det sig, at Eriksskråen gennemgående bærer et noget ældre præg end de andre skråer, der stamme fra Skanør.

De to skråer fra Malmø og Storeheddinge er nærmest ligelydende; men da Eriksskråen snarest måtte være lånt fra det nærliggende Storeheddinge, vil det være rettest at sammenligne disse to.

Man har antaget, at udtrykket »gilde« hertillands først er brugt om disse fostbroderskaber i det 13de årh., og at det ældre navn var lag, på Latin convivium (spise og drikkelag). En gildesbroder gengives på Latin ved conviva, congilda eller blot gilda. Alle tre udtryk findes i disse skråer, men alene Eriksskråen bruger »gilda« om selve gildet (art. 43) og i regelen »congilda« om brødrene, medens Knudsskråen ofte bruger »gilda« i betydningen gildesbroder. Dette tyder formentlig på en yngre tid.

I regelen er Eriksskråen betydeligt strengere, navnlig er bøderne som oftest meget höjere end i Knudsskråen. På flere steder har denne sidste öjensynlig også mildnet reglerne f. ex. når det hedder i art. 10 (smlg. Eriksskrå 12), at den, der ikke har hjulpet en broder i nød, kan fri sig for straf ved at bevise, at han har *villet* hjælpe, men ikke kunnet; eller når der i artikel 24 (28) åbnes adgang for manddraberen til at blive i gildet mod kun at betale 1 pund honning; og navnlig når der i art. 38 er indført udførlige regler, der går ud på at svække den gamle landslov, der ubetinget tillod ægtemanden at dræbe horkarlen, når han grebes på fersk gerning.

En del enkelte udtryk peger i samme retning. Således er

der i Eriksskråens art. 4 nogle (dunkle) udtryk om »værgemål«, som er udeladt af Knudsskråen, öjensynligt fordi man ikke har forstået meningen. Af samme grund har man rimeligvis i art. 14 i Knudsskråen udeladt navnet »giærthæmen«. Ligeledes er i art. 21 det gamle ord stæfno (stævne) ændret til »moth« (møde). Adskillige flere exempler herpå kunde fremdrages; men fremfor alt må det mærkes, at Eriksskråen er *ene om* de to interessante artikler 42 og 43, hvoraf den sidste handler om indtrædelsen i gildet med edsaflæggelse over voxlyset, og den første giver regler om mindebægerne for gildets helgener. Begge disse enestående artikler peger vistnok tilbage på de olddanske edsforbund med offerdrik for guderne.

Medens det således må erkendes, at af de heromhandlede gildeskråer i deres nu *foreliggende affattelse* er Eriksskråen den ældste også under hensyn til indholdet, så udelukker dette naturligvis ikke formodningen om, at der engang har exsisteret håndskrifter af Knudsskråer fra Skanør med et lige så klart oldtidspræg, og affattelsestiden kan meget vel have været 1256, da de Skanørskråer sandsynligvis er redigerede omkring ved denne tid, kort efter at gilderne antog skytshelgener. Men vi véd intet andet bestemt herom end, at Eriksskråens henved samtidige håndskrift angiver dagen 7. Sept. 1266. Herved er der imidlertid kun tale om aldersordenen mellem de gildesskråer, der stamme fra Skanør.

Foruden Skanørskråerne har vi imidlertid skråerne fra de gamle Danske gilder i *Flensborg* og *Odense,* der begge er affattede på gammelt Dansk, medens man dog mener, at Odenseskråen er en oversættelse af en oprindelig Latinsk text.

Disse to gilders love ere opbevarede i manuskripter, der antages at tilhøre tiden fra år 1400—1430, altså mere end 100 år yngre end Eriksskråen. Men de anses for at være afskrifter af ældre love, hvis oprindelige affattelse formodes at ligge i tiden 1200—1245, altså at være ældre end Skanørskråerne. For Odenseskråens vedkommende ansættes tiden til ca. 1245, fordi der i indledningen nævnes en regerende konge, Erik. Denne kong Erik antages for at være Erik Plovpenning, der regerede fra 1241—50; men om denne antagelse er rigtig, har man næppe noget middel til at afgöre. Der er gættet på forskellige Eriker; det er ikke usandsynligt, at man snarere må tænke på Erik Menved (slutningen af det 13de årh.), hvorved Odenseskråen vilde blive yngre end de ældste fra Skanør; efter 1300 vides det, at

Odense har ændret sin skrå overensstemmende med de yngre Skanørske. For en sådan formodning taler dette, at Odenseskråen — således som den nu er opbevaret — har mistet det væsentligste oldtidspræg, idet blodhævnen ikke mere er stillet i spidsen (art 4).

Det i visse henseender klareste billede af de gamle Danske gilder giver *Flensborgs kong Knuds gildeskrå*, hvis affattelse kan føres tilbage til ca. 1200, om end den nu bevarede redaktion er et par hundrede år yngre. Hvad og hvormeget der også heri er ændret i mellemtiden, kan ikke fuldt påvises. I sammenligning med Eriksskråen er adskillige regler lempede, men i hovedsagen er oldtidspræget bevaret, idet fostbrødrenes hævnspligt står i spidsen, ja Flensborggildet synes ikke alene at have øvet blodhævnen, men endogså i nogle tilfælde anvendt formelig *dødsstraf*.

I regelen er indholdet af de enkelte artikler overensstemmende med Eriksskråen, men ordlyden er forskellig; og dette hidrører ikke alene fra, at Flensborg ligesom Odenseskråen er skrevet på Dansk, mens Eriksskråen er på Latin; også udformningen er forskellig, om end det er klart, at samme mundlige overlevering har ligget til grund for begge affattelser.

Af det foranstående ses det, at Flensborger- og Eriksskråerne ere de bedste kilder for oplysning om de gamle Danske gilder. De ejendommeligste træk heraf er følgende:

Flensborgskråens første artikel lyder således, oversat i nutids Dansk:

»Det første er, om nogen mand, der ej er broder i St. Knudsgilde, dræber nogen broder af St. Knudsgilde; er gildebrødre tilstede, da skulle de ham *hævne med arvingen*, om de kunne. Er arving ej tilstede, da skulle de tvinge den manddraber til at bøde for den døde mand og 40 mark *over* rett mandebod. Men har han ej at bøde med, da skal *liv bødes for liv*«.

Man ser her, at hævnspligten påhviler arvingen, men gildesbrødrene skal hjælpe ham dermed. Ellers skal de tvinge manddraberen til mandebod og yderligere 40 mark (den almindelige højeste bødestraf), fordi det var en gildesbroder. Kan han ikke betale, skal han bøde med livet. Efter Eriksskråen påhviler hævnen gildesbrødrene *uden hensyn til arvingen*. Om ordet hævne, (vindicare) se nærmere nedenfor. På den anden side udtales ikke dødsdommen over den, der ikke kan stille borgen (»tak«) for mandeboden, men kun, at brødrene skal *bringe ham for kongens rett*.

Dette er öjensynligt en indrömmelse til den retslige samfundsmagt, som næppe har været den oprindelige regel. Heri har vi det tydeligste vidnesbyrd om Flensborggildets fortrin i aldersordenen.

40 mark sølv i 13de årh. vilde i vore dage svare til en værdi af ca. 10,000 Kr. Og selv om man antager, at mark ca. 1250 er regnet i »penge«, vilde nutidsværdien dog være ca. 3000 Kr. Når dette endda kun var en tillægsbøde, forstår man, at det drejede sig om store summer.

Hævnspligten var gildets fundamentale lov, det der grundlagde gildesbrødrenes anseelse i retsløse tider.

Herved er at mærke, at den ubetingede hævnspligt kun galdt det tilfælde, at en gildesbroder blev dræbt af nogen udenfor gildet. Med manddrab i og for sig tog man det ellers ikke så nöje, som det ses af artiklerne om broderdrab i Eriksskråen (2—4). Her gives endog den mærkelige regel, at gildesbrødrene skal værge manddræberen imod hævnerne; han udstødes ikke af gildet, med mindre det er overlagt mord. Flensborgerskråen har endog den besynderlige bestemmelse, at drabsmanden skal bære nidingsnavnet i gildet, men ikke udenfor dette, et betegnende udtryk for den opfattelse, at drabet kun vedkommer gildet, men aldeles ikke staten, samfundet.

Ligeså ejendommelige er de forskellige regler, der navnlig er stærkt udviklede i Eriksskråen, gående ud på at værge gildesbrødrene imod statsmyndighederne, konge, bisp og andre herrer. Herhen hører først og fremmest art. 5 (der er fælles for alle gildeskråer fra 13de årh.) om beskyttelse for den gildesbroder, der dræber en udenforstående. Fremdeles art. 6, 7, 9 og 10 om forbud mod at bringe nogen gildesbroder for myndighedernes rett. At benytte myndighederne for at skade en broder straffes endog lige med sørøveri.

Af samme tankegang er de regler udsprungne, der går ud på at sætte hensynet til broderskabet over lands lov og rett. Art. 8 og 33 gör det til en ubetinget pligt at støtte en gildesbroder ved vidnesbyrd for retten, hvorved der sletikke er spörgsmål, om gildesbroderen har rett eller ej. (Se dog nedenfor om Flensborgskråens art. 7). Art. 37 bestemmer særligt, når en gildesbroder stævnes for kongen eller biskoppen, da skal oldermanden udvælge 12 brødre, der under höj bøde skal møde med ham og hjælpe ham. Ja, gælder det byretten, skal de 12 mand endog

møde bevæbnede og ledsage den anklagede broder til og fra torvet og vogte ham dag og nat (Eriksskråen art. 38).

Endelig bemærkes, at synspunktet for adskillige regler meget mere er at hævde gildets ære end retslige og moralske hensyn. Det er således alt andet end kristelig tankegang, der har dikteret Eriksskråens art. 20, der udstøder den af gildet, som ikke — med brødrenes hjælp — vil *hævne* en fornærmelse, ja endog anvender samme straf for den, der søger oprejsning for fornærmelsen ved domstolene. Dersom han derimod hævner sig med ære, skal gildesbrødrene stå ham bi. Ligeså betegnende i så henseende er art. 32, der ingenlunde forbyder spil og svir ved boderne (på fiskerlejet), men derimod sætter höje bøder (fra $^1/_2$ til 3 mark) for den gildesbroder, der ved sådan lejlighed *lader* sig prygle eller endog klæde nøgen af — »til skændsel for alle brødre«.

De mange regler om indbyrdes støtte i al slags nød har i virkeligheden det samme öjemed, at hævde gildets anseelse. Det er denne grundbetragtning, der har gjort gilderne til en magt i middelalderens bysamfund, og som har værget borgerskabet under riddertidens røvervælde. Men det er også de samme bestræbelser, der siden måtte bringe gilderne i modsætning til statsmagten, efterhånden som denne mere kom til bevidsthed om sin opgave. Endnu i det 13de årh. ser vi kongerne Knud og Erik tage gilderne i Flensborg og Odense i beskyttelse. At det samme ikke er tilfældet med Eriksgilderne og i det hele gilderne fra Skanør, kan være en tilfældighed; men det kan også komme af, at i disses skråer synes oppositionen imod myndighederne at være stærkest udtalt. Vi ser da også, at århundredet ikke går tilende, förend sammenstødet er åbenbart, idet bispen af Roskilde, *Jens Krag*, (1294) udsteder det første forbud mod gilderne i København, samt nedslår borgernes opstand i den anledning 1296. Måske er Eriksskråens omtale af biskoppen en genklang af sådan strid. Ialfald er det rimeligt nok, at biskopperne først har rejst sig imod de gamle gilders hedenske grundlove; og kirkens magt var i det 14de årh. så vældig, at virkningen af denne modstand snart måtte vise sig. Vi ser da også strax efter år 1300, at de gamle gilder begynder at udglatte deres skråer og bryde brådden af deres grundlove. Allerede en yngre skrå for Knudsgildet i Malmø (der antages at hidröre fra ca. 1300) vidner om forstærket kirkelig påvirkning; det samme gælder alle Knudsgilderne. Men langt videre går virkningen i løbet af det 14de årh, da der opstår en

utallig mængde af gilder, men som alle have en ganske anden karakter end de gamle Knuds- og Eriksgilder. Hvad der berörer statens retsordning bliver nu udeladt. De ny gilder ere enten rent kirkelige broderskaber eller blot borgerlige håndværkslav.

Medens den grundopfattelse, hvorpå de gamle skytsgilder er byggede, finder sit klareste udtryk i de første afsnit af Flensborg- og Odenseskråerne, lidt afdæmpet i Eriksskråen, navnlig forsåvidt denne ikke hævder dødsstraffen som sådan, så er det öjensynligt, at de afsnit af Flensborg- og Odenseskråerne, der handler om gildets indre ordning, på mange punkter er ændrede i forhold til tidsudviklingen i det 14de årh. Hvad der på dette område er oprindeligt og hvad ikke, vil næppe kunne være genstand for andet end gisning. Derimod har vi i Eriksskråen et oprindeligt vidnesbyrd, om hvorledes disse forhold var ordnede i slutningen af det 13de årh. Adskillige af disse regler tyder på större ælde end de nukendte Flensborger- og Odenseskråer. Således navnlig gildets embedsmænds stilling. Eriksskråen kender kun oldermanden som gildets leder; han har ganske visst kunnet deltage med andre oldermænd i affattelse af de fælles love (41), men disse har bagefter måttet vedtages af samtlige brødre (43). Oldermanden nyder ellers ingen lön eller forrett. Anderledes i de vest danske gilder, hvor oldermanden indtager en fremragende stilling og nyder en betydelig lön. Hans anseelse er så stor, at allerede Flensborg stadsrett af 1284 giver ham indflydelse på valget af byens råd. Det samme gælder gildets andre ombudsmænd, hvis stilling er udförlig ordnet og lönnet, særlig i Odenseskråen. Der haves både stolbrødre, gærdemænd, tjenere og skriver. I Eriksgildet nöjedes man med at udmelde *gerdemend* (af gerd, gilde, adelgerd, fest), hvergang de årlige fester skulde forberedes, ligesom man bevarede den gamle skik at foranstalte gilde ved sammenskud af penge og navnlig drikkevarer (hvorfra »gilde«-navnet udledes). I de vestdanske gildeskråer er regelen derimod, at det påhvilede gerdemændene eller andre dertil udvalgte brødre at »uphalde« gildet ɔ: selv bekoste det, dog med bidrag fra gæsterne. Denne betydning af »uphalde« gildet fremgår af Jydske lov III 32, hvor det at bekoste en mands underhold kaldes at »halde hans kost uppæ«. Ja, denne forpligtelse gik endogså over på gildeholderens arvinger.

Det er ovenfor nævnt, at Eriksskråen alene har opbevaret den oprindelige edsaflæggelse over voxlyset som betingelse for

optagelse i gildet. De øvrige gilder lader de ny brødre betale en indtrædelsesafgift, og den yngste skrå har udførlige regler om betingelserne for optagelse.

Når vi ser, at bøder og priser i de vestdanske gilder gennemgående er höjere end Eriksskråens, da må det antages at hidröre fra, at de er anførte i det 15de årh.'s møntsystem, altså regnede efter mark Lybsk, Engelsk eller Grot.

På den anden side findes der også flere punkter i Eriksskråen, der vidner om en yngre udvikling end den, der ligger til grund for de ældre afsnit i de vestdanske skråer. Således f. ex. den stilling, der er indrömmet præsten (sacerdos i Eriksskråen), svarende til provsten i Malmøskråen. Man må herved tænke på, at den kirkelige myndighed siden Absalons dage var stærkest udviklet i Roskilde og Lunde stifter, at Roskilde bispestol ejede såvel København, som store dele af Stevns og Møn, hvor gilderne hørte hjemme. Det er også ovenfor nævnt, hvorledes biskoppen af Roskilde allerede i slutningen af 13de årh. begyndte krigen mod gilderne.

Om end ånden derfor öjensynlig er en anden, udvikler gilderne sig dog med en rivende fart i det 14de årh. Blandt dem alle fremtræder nu Knudsgilderne som et eget aristokrati med særlige rettigheder. Om Eriksgilderne har kunnet hævde en lignende stilling, kan formodes, men ikke påvises. Man kan formentlig slutte det af, at begge de kongelige gilder skiller sig fra de øvrige, der er fagforeninger. Allerede flere Jydske stadsretter hjemler en egen vidnerett (eller pligt) for Knudsgilderne; og denne forrett voxer hurtigt. I Haderslev (ca. 1300) galdt en Knudsbroders ed for 2 borgeres, i Stubbekøbing (ca. 1350) for 3 og i Malmø endog for 6. I begyndelsen galdt denne forrett kun mellem gildesbrødrene indbyrdes; senere kom den også til anvendelse overfor udenforstående. Men med privilegierne kom de gamle gilder i forfald. Efterhånden som stat og kommune berøvede dem deres magt, fortsattes de som blot selskabelige klubber, Knudsgilderne især som fugleskydnings- (papegöje) gilder, og således existerer de flere steder endnu.

Også om forfaldets tid giver Eriksskråen os et anskueligt billede, nemlig når man betragter den Danske affattelse fra det 16de årh., som kalder sig oversættelse.

På 1ste og 2den side af pergamentsbladene under den Latinske text er tilföjet nogle sætninger på Dansk med en hånd-

skrift fra omkring 1500, sandsynligvis af den daværende præst i Langebæk. Man ser heraf, at de 18 oldermænd, som oprindelig havde forfattet skråen, blot kaldes »brødre«. Dette tyder på, at forbindelsen med andre Eriksgilder forlængst ikke alene er ophørt, men også glemt. Det enkelte gilde havde kun én oldermand; når der da i skråen taltes om 18 »seniores«, måtte man tænke sig disse som ældre brødre. Endvidere ses det, at der i gildet må have bevaret sig en mundlig overlevering om, at skråen i sin tid er bleven stadfæstet af en kong Erik. Hvis dette har været tilfældet, må det vel have været Erik Glipping; måske er det blot en erindring fra Odenseskråen (se ovenfor).

I en bemærkning side 2 findes ordet »hørringe«. Dette er måske kun en fordrejelse af »hvirring«, som oftere findes brugt som betegnelse for gildet. Måske skal »hvirring« betyde en mere uskyldig forening end, hvad man egentlig forstod ved »gilde«, men som var bleven mistænkeligt på grund af biskoppens anklage. Men ordet »hørringe« er forøvrigt også velkendt fra retsplejen på thinge, hvor 8 hørringe ofte fremtræder som nævn- og edshjælpere.

Efter den Latinske text på det sidste pergamentsblad findes tilföjet et par bemærkninger, der vidner om en sådan usædelighed og Gudsbespottelse — endog af en öjensynlig gejstlig broder, at tanken føres hen til den forfaldets tid, der fremkaldte reformationen.

Selve »oversættelsen« er henved et hundrede år yngre end disse tilföjelser, og er rimeligvis udført af den daværende (1584) præst; han siger, at oversættelsen fra Latin er sket »ord for ord, det bedst muligt kunde være«. Men dette er så langt fra tilfældet, at det meget mere er en omskrivning af texten i overensstemmelse med, hvad der på oversættelsens tid var gældende regel. Nogle afvigelser skyldes også mangel på forståelse af den gamle skrå og dens sprog. Enkelthederne kan ses ved sammenligning af de to her meddelte oversættelser. Her skal fremdrages de vigtigste punkter.

Allerførst falder det i öje, at al *hævn* er udslettet overalt i skråen. Men dette er allerede sket i de fleste gildeskråer længe forinden. Flensborgskråen har udtrykkeligt og gentagende ordet »hævn«; dette er i Eriksskråen gengivet ved det Latinske ord »vindicare«, der oprindelig betød at hævde et retsstandpunkt lig med det nu brugelige »vindicere«, men senere mest betød hævne; (heraf det Corsikanske »vendetta«). Der er ingen tvivl om, at

således var Eriksskråens mening. Men det tvetydige i ordet hjalp til at fremme den senere forståelse. Allerede Malmøskråen, der formodes at stamme fra ca. 1300, bruger ordet »juvare«, at hjælpe, istedetfor vindicare. For at udviske det meningsløse i at hjælpe en ihjelslået mand, er hele sætningen ændret, så at den hedder: Dersom en ikke-broder *sårer* eller dræber en gildesbroder, skal de tilstedeværende brødre *hjælpe* denne, hvis de kan. Ligeså meningsløse rettelser er derefter foretaget overalt, for at komme bort fra hævnspligten.

I gengivelsen af 1584 er der brugt ordet »fri« uden noget forsøg på at fjerne modsigelsen. Gildesbrødrene skal fri den ihjelslagne broder!

Noget tilsvarende sker ved art. 20. Det hed her oprindelig, at den gildesbroder, der ikke *hævner* en fornærmelse, skal udstødes; men hævner han sig og derfor skal give den skadelidte oprejsning, da skal alle brødre hjælpe ham. Dette er i Malmøskråen allerede rettet til at handle om den broder, der ikke vil *forfølge* (prosequi) en fornærmelse. Men dersom han i ophidselse hævner sig, skal brødrene hjælpe ham med bøderne. Dette er atter 1584 ændret til straf for den broder, der ikke vil *forsvare* sig imod en fornærmelse; slutningen er helt omdannet, så det også går ud på at forsvare sig, medens gildesbrødrene skal hjælpe ham med at tvinge *fornærmeren* til at betale bøder.

I art. 2 hed det, at brødrene skal værge den broder, der har slået en anden ihjel, fra hævnens dødsfare. Malmøskråen hjælper sig ved at udelade et »ei«, så det ikke bestemt kan ses, hvem brødrene skal hjælpe. »Oversætteren« i 1584 retter det rask væk til at angå det tilfælde, at en gildesbroder *vil* slå en anden ihjæl, da skal de andre brødre hjælpe *den angrebne!*

Således borteskamoteres hævnen overalt.

Ligeledes ses det, at hensigten med »gerdemændene« er glemt. Art. 15 handlede om disses udvælgelse og forsömmelser. I gengivelsen af 1584 handler det kun om brødrenes forpligtelse til at møde, når oldermænd og lavsbrødre vil holde gilde.

På lignende måde ses det af art. 22, at man ikke mere forstod meningen af det gamle »gildestævne«.

Lett forståeligt er det, at Kallehave landsbygilde helt har ændret art. 30 om optagelse af landboer.

Når art. 33 handlede om, at gildesbrødrene skulde ledsage og bistå den broder, der havde en vanskelig sag på thinge, så

er dette indgreb i retsplejen i oversættelsen ændret til: hjælp ved vanskelige arbejder i almindelighed.

Den ældgamle regel (art. 13) (hvorved man mindes om oldtidens små fartöjer), at man skulde udkaste en del af sin skibsladning for at skaffe plads til en skibbruden broder, er nu misforstået eller tildels ændret derhen, at man skal yde den skibbrudne »underholdning« ved »at udlægge« af sit eget gods.

Den karakteristiske bestemmelse (art. 15) om, at gildet begynder, når »gryden er hængt over ilden«, er rettet til, »når lyset er optændt«.

At møntberegningen er omsat fra øre til skilling er selvfølgeligt.

Af særlig interesse er de steder, hvor man sporer virkningen af den katholske kirkes afskaffelse. Således er pligten (i art. 25) til ved brødres begravelse »at overvære messesangen« ændret til at »høre prædiken og synge over ham«.

At reglen i den gamle art. 32 ved en snild omredaktion er blevet til et forbud mod spil og svir i almindelighed, og at fiskeboderne er glemt, — dette er forståeligt.

Når der i art. 39 nævnes ordet »synd«, er det en öjensynlig kirkelig påvirkning, som forøvrigt allerede findes i den gamle Odenseskrå.

Ordlyden i den gamle art. 40 tyder snarest på oldtidens kvinderov, den yngre text omsætter ordene til: voldtægt.

På den anden side må man undres over, at præsten er forsvunden af den nyere skrå, skönt gildet synes at være knyttet til præstegården. Det er muligt, at man på reformationstiden har erstattet den katholske præst med en af gildet valgt stolbroder, (art. 34) der ikke kendes i den gamle skrå.

Mærkeligst er naturligvis, at art. 42 om de gamle mindebægere for helgenerne er ændret efter den ny kirkeskik til et påbud om at læse bordbön og synge visse psalmer. Men i bönnen for øvrigheden er dog endnu nævnt konning Erik og alle kristne sjæle.

Disse ere de vigtigste åbenbare ændringer i skråen. Foruden disse er der mange misforståelser og urigtige oversættelser, som kan ses ved sammenligning mellem de to texter.

Om de øvrige gilder i Stege er berettet i Stege bys bog s. 129 flg. St. Knudsgildets segl, der fandtes i Otto Sperlings samling ca. 1700, er tabt, men der findes en tegning deraf i

rigsarkivet. Hosstående billede er gengivet efter Nyrop. Seglfiguren, der forestiller Knud konge, stammer fra det 13de årh. Indskriften deromkring lyder: *S'*(igillum) *de convivio sancti Kanuti de Stecheburg* ɔ: seglet for St. Knuds gilde i Stegeborg. Navnet, Stegeborg, brugtes i den ældre middelalder både om slottet og byen, så at det ikke beviser noget om særlig forbindelse med slottet, om end lensmanden sikkert ofte har stået i forhold til dette, byens fornemste gilde. Udtrykket, Stegeborg, har tidligere givet anledning til, at nogle har gættet på Stækeborg i Østergøt-

St. Knuds gildes segl.

land; men Henry Petersen har afvist denne gisning blandt andet netop af den grund, at der ikke hørte nogen by til det Svenske Stækeborg.

Gilderne havde ofte måttet stride for sin tilværelse overfor statsmyndighederne, der efterhånden voxede i styrke. Christian IV forbød endelig gilderne i deres gamle skikkelse; de omdannedes da i regelen til håndværkerlav; Knudsgilderne, som nævnt, ofte til skydeselskaber (papegöjegilder).

JON LITLE.

Biskop Absalons storværk — ved forbund mellem kronen og kirken at skabe et ordnet fredeligt samfund udaf oldtidens urolige folk — var gennemført og opretholdt i Valdemarstiden. Tilstanden efter Valdemar Sejers fangenskab havde vel vist, at hele bygningen truede med at styrte sammen, når en af de grundpiller, hvorpå den var opført, vaklede. Men nederlaget blev efterhånden genoprettet indadtil; ved kongens død var forbundet mellem kronen og kirken urokket, og riget derfor stærkt. Denne gode vext satte blomst i vedtagelsen af den såkaldte »Jydske lov«, der væsentligst skyldes bisp *Gunner* af Viborg. Valdemars sön og efterfølger, *Erik* (med det senere tilnavn Plovpenning), bevarede i begyndelsen dette gode forhold, og ikke mindst til biskoppen i Roskilde (Peder Jakobsöns efterfølger) *Niels Stigsön* af Hvideslægten, der tjente kongen som kansler. Som et sidste minde fra den tid, da konge og bisp gik hånd i hånd, gengives her billede af en mønt med kong Eriks hoved på den ene side og bisp Niels's på den anden, hvilket forhold hidrörer fra, at bispen dengang havde del i møntretten på Sælland *).

Advers.

Revers.

Da indtrådte i året 1245 et voldsomt brudd mellem disse to, hvortil grunden næppe endnu tilfulde er klaret.

Man véd, at der det nævnte år har været et kirkemøde i Odense, hvor der udtaltes en fordömmelse over enhver, der øvede vold eller urett mod kirken, og det antages, at derved er sigtet til, at kong Erik trods privilegierne havde krævet skat og leding af kirker og klostre. Når vi imidlertid ser, at ikke alene bisp Niels, men også erkebispen, Uffe, og gamle biskop Gunner har deltaget i mødet, har man ondt ved at tro, at dette har optrådt egentlig kongefjendsk. Kongen anfører da heller ikke dette i sin klage over Niels Stigsön; der er sagtens kommet dem andet imellem, og bispen følte sig ikke sikker på sin fred. Sagnet tillægger ham et

*) Portraitlighed i møntbillederne kan man næppe forudsætte; dog har der vel været tilstræbt nogen lighed. Senere er bispens billede i regelen ombyttet med et kors, en bispestav, stjerner eller et andet kirkeligt symbol.

lignende syn, som allerede hans forgænger havde havt, at han nemlig havde set en engel med draget sværd over domkirken som varsel om store ufredstider. Nok er det, han flygtede samme år ud af riget og drog — som Eskild fordum — til Clairvaux, hvor han døde nogle år efter. Esromannalerne giver naturligvis kongen alene skylden. Troligt nok, at kirkens mænd har skönnet, at kongedömmet ikke mere var som i Valdemarstiden, og at man forberedte sig på at göre modstand. Men når vi ser, at kongens vrede alene vender sig mod Roskildebispen, og tillige lægger mærke til, hvad der blev stridens følge, så kan vi nok forstå, ligesom der forlængst er gættet på, at anledningen til det skæbnesvangre brudd egentlig var striden om København. Det lille fiskerleje ved Havn (forøvrigt med betydeligt jordtilliggende), som kong Valdemar I havde skænket Absalon, var voxet til en vigtig plads med et fast slot, som Absalon havde overdraget til Roskilde bispestol, og denne overdragelse var bekræftet af paven uden indsigelse fra kongen. Senere blev det fra kongelig side gjort gældende, at gaven kun var et personligt len til Absalon, som denne ikke havde havt rett til at overdrage bispestolen i arv og eje. Utvivlsomt havde bispen den juridiske rett, men lige så indlysende var det, at kongen måtte have den störste interesse i at blive herre over en så stor og mægtig by og borg, som det ny København — herom stredes der siden i henved 300 år, og striden begynder i 1245, da kong Erik efter Niels Stigsöns flugt bemægtiger sig staden. Byen måtte snart bøde hårdt, fordi den var kommen i kongens hånd; 1249 blev den angreben af Lybækkerne, der benyttede lejligheden til at ødelægge en farlig rival; byen blev indtaget og Absalons borg nedrevet. Kort efter kong Eriks død blev den atter givet tilbage til Roskilde bispestol, hvor den kraftige *Jakob Erlandsön* imidlertid havde taget sæde; han gav byen den første købstadsrett (1254).

Medens København således formodentlig har været et af de første tvistens æbler mellem konge og kirke, opdukker der kort efter mellem disse et langt dybere gående og mere indgribende stridsemne. *Jakob Erlandsön* var bleven kaldet til biskop ved pavelig forordning i strid med domkapitelets valg i Roskilde. 1254 dør den gamle fredsommelige erkebiskop Uffe, som vi kender fra Valdemarstiden. Til hans efterfølger vælger domkapitlet i Lund Jakob Erlandsön, og han bliver erkebiskop trods kong Christoffers indsigelse. Han var også af Absalons slægt og utvivlsomt sin tids

mest fremragende mand hertillands. Det var ham, der rejste kampen for kirkens uafhængighed af staten, ja, i visse henseender dens herredömme i gamle Eskilds ånd; men det er öjensynligt, at han underbygger denne kamp på et nyt og bredere grundlag. For at forstå dette må vi kaste et blik på datidens samfundsforhold.

Det samfundsbillede, som fremgår af de gamle *Danske love*, passer mere på den hidtidige tilstand end på den derefter følgende. Hverken Eriks Sællandske lov eller Valdemars Jydske var nyskabninger. Overvejende var det lovfæstelse af hidtil gældende retssædvaner med enkelte udbedringer efter tidens lejlighed. Lovene går ud fra samfundsforhold, der mere hørte oldtiden end middelalderen til; de omhandler det gamle Danske retssamfund, fortrinsvis hvilende på den fri bonde med en talrig trællestand under sig. Men lovfæstelsen finder sted netop i den overgangstid, da samfundsforholdene er ifærd med at antage ny skikkelser. Den fri bondes rett var visselig hjemlet i loven, men i praxis, når han mødte på thinge, havde han næppe andet at göre, end at slutte sig til en af de høvdinger, der stredes om den virkelige indflydelse. Når man var træt af krigshåndværket og således ikke selv kunde værge sin rett, da måtte han søge »*værn*« hos en af de herremænd, der klædte i jern og med krigerøvelse hurtig blev almuens herrer. Den, der således gav sig under ridderens »værn«, blev kaldet »*vårned*«, men hertil var fra begyndelsen ikke knyttet noget væsentligt retstab. Han hørte til den flok, i hvis spidse høvdingen mødte på thinge, og som denne til gengæld værnede mod overgreb fra anden side. Der gik flere hundrede år hen, för der af dette forhold udviklede sig det »*vårnedskab*«, hvorunder bonden led så hårdt på Sælland og småøerne — derunder også Møn.

I samme overgangstid, det 13de århundrede, foregår der en jævnsides bevægelse, der sluttelig fører til samme mål; det var trællenes frigivelse, som var indledet ved Kristendommens indflydelse, men først langsomt fuldbyrdede sig. De frigivne trælle blev en arbejder- og husmandsklasse under bønderne, og deres kår var naturligvis endnu ringere, indtil de begge mødes i vårnedskabets lænker. Vi hører så forbavsende lidt om disse småfolks forhold; men enkelte glimt lyser dog gennem mørket. Således er det sikkert dem, der kaldes *kothkarlene* (koth, kåd, et lille hus — altså husmænd), om hvem krønikerne melder, at de 1256 »vare

galne med køller«, det vil sige, at de rejste sig og greb til de våben, som de havde, plyndrede og dræbte, hvor de kom frem. Dog var det ikke vanskeligt for kongen og hans mænd at nedslå oproret, når de mødte bønderne i åben kamp som ved Lejrebro. Det var ikke en menneskealder efter at (formodentlig) kong Erik Plovpenning havde skrevet den ny Sællandske lov; og krønikerne lovpriser de love, som gav hver mand sin rett.

Lovene var vel gode nok, men anvendte i stormændenes hånd, blev de vejen til undertrykkelse af de små. Vi ser det bedst i rettergangen, hvor eden spillede hovedrollen, skönt tiden åbenbart kun havde ringe agtelse for edens hellighed. Forbryderen kunde sværge sig fri; efter forbrydelsens störrelse krævedes et mindre eller större antal mededsmænd. Af de samtidige gildesskråer ser vi, at dette blev anset som et rent magtspørgsmål; den, der havde flest venner, kunde altid værge sig. Toppunktet heraf viste sig, da kong Abel svor sig fri fra brodermordet ved 24 mededsmænd. Hertil kom, at selv om nogen havde fået dom på thinge over sin modpart, så blev det ofte hans egen sag, at få dommen udført, hvis han kunde.

Loven var således på mange måder blevet magtens og ikke rettens redskab, hvorved småfolk sank dybere i ulykke, når ikke konger som i Valdemarstiden sammen med kirken kunde våge over lovens rette brug.

Vi forstår derfor vel, at Jakob Erlandsöns kamp for en samfundsreform strax fremtræder under mærket: at værge småfolks rett. Alt fra gammel tid af lød det: under krumstaven er godt at bo. Det har visselig også været sandt, så visst som det er uimodsigeligt, at kirkens mænd sad inde med den störste åndsog hjertedannelse, medens råhed herskede for en stor del udenfor.

Et fingerpeg herom har vi i processen mellem kongen og bispen, hvor denne sigtes for at have ophidset bønderne mod kongen, ligesom i Hvitfeldts beretning, at kongen ikke kunde stille almuen tilfreds, för end erkebiskop Jakob og bisp Peder af Roskilde tog sig på at rejse rundt og love almuen, at »den store besværing, som dennem var sket tilforn, nu skulde aflægges, og de skulde nyde lov og rett«, hvilket kongen også lod forkynde over hele riget. At Cistercienserne og Gråbrødrene var på biskoppernes side, er også et tegn i samme retning.

Vi kan derfor ikke undlade at føle os tiltrukne af Jakob Erlandsöns vældige kamp, om end han ramte langt ud over målet

ved at trodse kongen og riget og tilstræbe en kirkestat. Men dette lå unægtelig i den kanoniske kirkerett, således som den da forfægtedes overalt i pavekirken, og som Jakob Erlandsön nu vilde gennemføre i Danmark.

Når det hedder, at »bønderne« på thinge i Skåne med understøttelse af kongen værgede den gamle »skrå« (ɔ: lov) imod erkebispens forsøg på at ændre den, for, som han sagde, at mildne loven for de undergivne, så må vi ved bønder ikke tænke på småfolk. Det var et par dertil på thinge udvalgte stormænd, der førte forhandlingen med erkebiskoppen, og som modsatte sig dennes bestræbelser; og disse gik ganske visst ikke alene ud på at mildne loven for de små, men også at styrke kirkens stilling overfor kongen og herrerne.

Da den katholske kirke med alle sine brøst dog utvivlsomt var middelalderens største åndsmagt, måtte den gennem kampen historisk følgerigtigt hævde og udvide sin myndighed. At Jakob Erlandsön herved gik langt ud over retts og rimeligheds grændse, kan visst allerede sluttes deraf, at kun Sællands og Fyns biskopper afgjort fulgte ham, medens de Jydske bisper (ligesom fordum under kong Niels) overvejende stode på kongens side. Men kronens bærere efter Valdemarstiden savnede ikke alene den overlegne dygtighed, men svækkedes yderligere ved de indre stridigheder i kongehuset, der bleve den skæbnesvangre følge af brodermordet på Slien; dette medførte brudd på den naturlige arvefølge og gjorde Sønderjyllands hertugslægt til kongehusets fødte fjender.

I den dobbelte kamp mod prælater og hertuger skulde kronens værger støtte sig til rigets verdslige stormænd, der efterhånden vandt overtaget over menigmand. Men også blandt stormændene spirede striden. De kaldtes »*herremænd*«, fordi »herrerne« ɔ: konger, fyrster og biskopper udtog dem af bøndernes klasse ved at göre dem til sine »mænd« og tage dem i sin tjeneste mod at fritage dem for al anden skat og byrde. Men selv denne tjeneste var efter riddertidens tankesæt ikke bindende længere end til tjenesten blev opsagt. Således hedder det i visen om Niels Ebbesön:

Det haver været sæd i Danmark,
I tör det ikke så klage:
at hvilken svend, som ikke vil tjene,
da må han orlov tage.

Og der er ingen tilsammen viet
uden munken og hans kappe;
Hofmand rider og hofmand bier,
hvor han kan tjene til takke».

Af den tankegang udsprang den opfattelse, at hver »herremand« selv var herre og rådede frit over sit og sine. Kun en stærk kongemagt vilde kunne tøjle alle disse urolige hoveder, men styrken fattedes. Under alt dette har vi ondt ved at spore glimt af den fædrelandskærlighed, der skulde holde sammen på det hele uden hensyn til fyrsters og herrers stridigheder. Som skridt i den rigtige retning må vi dog opfatte de samtidig fremtrædende bestræbelser for at skaffe *riget* en slags forfatning. Om end disse bestræbelser for en stor del også bares frem af stormændenes egenrådighed, var det dog vejen til efterhånden at lære store og små at føle ansvar for samfundet i dets helhed. Det var rigsmøderne, der blev til årlige »*Danehof*«, og hvorfra 29de Juli 1282 i Nyborg udgik den første *håndfæstning* for kongen, der kan siges at indeholde rigets forfatning med henvisning til kong Valdemars love. Så vidt man kan skönne, har adgangen til Danehoffet ikke været indskrænket ved valg eller lovbestemte regler. Til møderne, forsåvidt de holdtes under åben himmel, har adgangen formodentlig været fri; men det fulgte som af sig selv, at kun stormændene var de egentlige deltagere. Indflydelsen lå hos dem, der selv skaffede sig den. Af navn galdt det alle fri Danske.

Den hele nedgangsperiode fra Valdemarstiden til rigets opopløsning under sönnesöns sönnen, *Christoffer den 2den*, falder i 4 afsnit. Det første under brødrene *Erik*, *Abel* og *Christoffer* er omhandlet i stykket om Eriksgilderne. De følgende afsnit er *Erik Glippings* regering, *Erik Menveds* barndom samt dennes egen regering.

Når man sammenligner kongerne Erik Glipping og Erik Menved, har den tidligere historiske bedömmelse været ligeså ugunstig for den første, som gunstig for den sidste. Visst er det, at det billede, som vi af samtidens og navnlig eftertidens dom kan danne os om de to konger, stiller Erik Glipping i et *personligt* slettere lys end sönnen, Erik Menved. Den første har vistnok været en letsindig og for rigets sager ligegyldig mand, hvis voldsomme død ikke vakte nogen umiddelbar folkesorg, medens sönnen ganske modsat var en hæderlig og ridderlig karaktér, der med lidenskabelig voldsomhed greb ind i rigets styrelse og midlertidig tiltvang

sig en betydelig magt. Men fra rigets synspunkt må dommen blive ganske omvendt. De 27 år under Erik Glipping har for riget været en fortrinsvis lykkelig tid, i hvilken rigets kraft med klogskab hævdes indadtil og nogenlunde udadtil, medens en række gode love ordner rigets forfatning og øvrige anliggender. Under Erik Menved opsluges alle kræfter af den uendelige række af indre og ydre kampe, hvori den røde tråd er kongens hævn over sin faders mordere. Sikkerlig har Erik Glipping kun en ringe del af æren for sin regering. Den meste tid styredes landet i virkeligheden af hans moder, den kraftige *Margrete* med tilnavnet Sprænghest — Danmark synes ofte at have været bedst regeret af dronninger — og i den tid ordnes navnlig de samtidig opdukkende købstæders forhold ved en række love. Da dronningen efterhånden træder tilbage og dør 1282, tager stormændene ledelsen, og de ordner da rigets forfatning ved den nævnte håndfæstning 29de Juli 1282 og dertil knyttede reformer af den almindelige lovgivning. Under alt dette mærkes ingen indgriben eller modstand fra kongens side, undtagen i rent personlige arvespörgsmål indenfor kongehuset og dets sidelinier. Det påfølgende kongemord i Finderup lade 1286 er fremdeles dunkelt, såvel med hensyn til selve tildragelsen som med hensyn til dens årsager.

Det kan næppe fyldestgörende bevises, at derved udelukkende eller overvejende skulde være politiske grunde. Herrerne havde jo magten ved Danehoffet og havde noksom vist, at de både kunde og vilde bruge den, dog dengang endnu forholdsvis kun lidt til deres egen direkte fordel. Det ligger tidsånden langt nærmere at antage, at mordet er personlig hævn for personlige forurærmelser. Skönt kongens usædelighed ikke kan dokumenteres — han vides således kun at have efterladt sig ægtefødte börn — så er der dog næppe tilstrækkelig grund til at drage den nærmeste eftertids vidnesbyrd herom i tvivl. Folkevisens skildring heraf er så levende og så stemmende med tidens følelser, at den visst nærmest må stå til troende.

Erik Glippings regering havde fra faderen, Christoffer I, arvet striden med erkebispen, *Jakob Erlandsön*. Dronning Margrete begyndte med at løslade ham af fængslet, men den stivsindede prælat böjede sig ikke i hovedstriden, end ikke, da selve paven en stund vendte sig imod ham. Sammen med bisp *Peder* af Roskilde levede han 15 år i landflygtighed; vel blev der 1272 skaffet et forlig tilveje, hvorefter bisperne kunde vende hjem; men striden blev ikke

derved afgjort, og Jakob Erlandsön døde på hjemrejsen 1274 på Rygen. Udgangen af denne lange kamp var nærmest til fordel for kronen, der ikke kom til at yde nogen erstatning for erkebispens fængsling.

Regeringen under Erik Glipping havde således overvejende været lykkelig, trods de overordentlig vanskelige forhold ved dens tiltræden. Men æren herfor tilkommer vistnok kongens moder og hans kloge rådgivere, uden forsåvidt det også er kongens ære, at han har ladet de andre råde.

Helt anderledes under *Erik Menved*. Hans regering falder i to afsnit för og efter ca. 1300. Den første periode optages udelukkende af hans kamp mod dem, der var dömt fredløse som skyldige i kongemordet. Kongens holdning bestemmes udelukkende heraf. Vel kan vi samføle med den unge konge personlig, når han helt ud beherskes af denne ene tanke, straf over sin faders mordere. Men det var ikke kongegerning at offre rigets vel og ve for at forfølge denne ene tanke.

Hvorledes det virkelig er gået til hin Cæcilienat i Finderup lade vil ingensinde tilfulde oplyses. Kun nogle få, måske kun en enkelt af de sammensvorne synes personlig at have deltaget i mordet. Hvem de formummede skikkelser i det hele har været, er ikke oplyst. At de har handlet i kraft af en sammensværgelse, i hvilken flere af rigets første mænd har deltaget, derom må enhver tvivl forsvinde, når vi ser, at 9 sådanne mænd med grev Jakob af Halland i spidsen to gange med 20 års mellemrum af rigsmødet blev dömt skyldige og fredløse. Men sagen imod dem har ialfald første gang sikkert ikke været ført på lovlig måde efter Dansk rett, hvorefter de anklagede vilde have kunnet enten sværge sig fri eller slippe med höje bøder, såsom mordet ikke var sket i nogen kirke eller i den dræbtes eget hus. For kongemord fandtes ingen særegen straf, og drab i almindelighed hørte jo til dagens orden. At der virkelig har været en retsfejl ved dommen, må vi slutte ikke alene af de dömtes påstand, men særlig deraf, at både fra Norsk og Svensk side finder de fredløse beskyttelse, støttet til kravet om, at der skulde gives dem adgang til at forsvare sig efter Dansk rett.

Der er en underlig Nemesis deri, at den samme konge, der kæmpede mod Jakob Erlandsön for at værge den gamle Danske retspleje, nu må hævnes efter den i fremmed rett gældende regel om majestætsforbrydelse.

Ligesom forfølgelsen mod kongemorderne indledes med en tvivlsom rettergang, så afføder dette forhold den ene ulykke större end den anden, der vælter ind over riget. Om de fredløses plyndringer på de Danske kyster er nedenfor fortalt, såvelsom om krigen med Norge i henved 20 år. Hertil kommer snart en næsten endnu farligere kamp, nemlig med erkebiskoppen, *Jens Grand.* Det drejede sig herved kun i anden række om kirkepolitiske spörgsmål, således som i striden med Jakob Erlandsön. Hovedsagen var, at Jens Grand ikke lagde skjul på sin stemning for de fredløse, hvoraf de fleste var af hans egen slægt, Hvideslægten. Også i denne kamp forhastede den unge konge sig, da han med stor voldsomhed lod erkebispen kaste i fængsel 1294. Følgen udeblev ikke; trods mange bestræbelser for at forhale afgörelsen, blev riget belagt med interdikt, og denne gang blev det overholdt i ganske andet omfang end tidligere.

For at få bistand mod sine mange og mægtige fjender, måtte kongen købe støtte af den Sønderjydske hertug, *Valdemar,* ved at ofre alt, hvad der under faderen i dette forhold var vundet. Ligeså måtte han vinde støtte hos Hansestæderne ved stadig videregående indrömmelser (særlig 1287, fordi Lybæk havde nægtet de fredløse adgang til byen), medens Dansk handel og skibsfart umuliggjordes af sørøvere.

Og dog måtte kongen efterhånden ligge under på alle punkter og indrömme sine fjender det væsentligste af, hvad de krævede. Han måtte endogså finde sig i at lade de fredløse eller deres börn vende tilbage; kun opnåede han den lille tilfredsstillelse, at de ikke personlig måtte vise sig for kongen. Overfor Jens Grand måtte han ydmyge sig så dybt, at han ikke alene tilbød at overdrage alt, hvad han ejede til bispen, men han vilde endogså personlig føre den hovmodige bisps hest ved töjlen, når denne holdt sit triumferende indtog i Lund! Dette kom dog ikke til udførelse, og der skaffedes til slutning tåligere vilkår ved det endelige forlig.

Lige så lidt kan vi glæde os ved at betragte det andet afsnit af Erik Menveds regering 1301—19, hvori falder hans såkaldte »glandstid«. Han søgte at genoptage sin oldefader, Valdemar Sejrs, Tyske erobringsplaner. Ved at alliere sig med en række Nordtyske fyrster, lykkedes det ham virkelig i nogle år at spille herre over Hansestæderne, Lybæk, Rostock og Stralsund; men det varer kun sålænge, han kan betale sine allierede tilstrækkeligt for

hjælpen. Da de tappre frihedselskende borgere rejser sig og søger at afkaste de forenede fyrsters åg, er det umuligt andet, end at vor stemning må være på borgernes side, især deleshed da Stralsunderne 21 Juni 1316 vinder den glimrende sejr ved Hainholz over ridderhæren, det vendepunkt, der bragte kong Eriks erobringspolitik til fuldstændig at strande. Endnu mindre ære eller fordel vandt han ved sit mislykkede forsøg på at understøtte sin svoger, den Svenske kong Birger, der havde myrdet sine brødre.

For at skaffe midler til de stadige krigsrustninger, til at betale sine allierede samt til at opføre glimrende ridderspil måtte kongen stadig låne penge og derfor pantsætte mere og mere af landet, eller få stormændene i hundredevis til at gå i borgen for sig. Man kan ikke undre sig over, at et sådant regimente vakte harme herhjemme. Vi hører om gentagne bondeoprör og stadige sammensværgelser mellem stormændene. Nu vilde der være grundlag for et politisk kongemord, men Erik Menved gav ikke den fornødne personlige anledning til noget sådant. Det lykkedes ham at undertrykke alle oprörske bevægelser, og han straffede strengt med radbrækning, hjul og stejle; men under alt dette modnedes den tilstand, der under hans usle broder og efterfølger, *Christoffer* 2den, medførte rigets opløsning. Dette var frugten af den egentlige riddertids »glands« i Danmark.

Vel har man ikke lov til at måle fortidens personer og handlinger med nutidens målestok; og for Erik Menved vil det altid tale, at han var et godt billede af tidsånden. Men når man sammenligner de forskellige perioder af nedgangstiden fra Valdemarerne til Christoffer 2den, må et hovedhensyn nødvendigvis være: Hvad blev der i hver af disse perioder udrettet? Hvad blev der opnået? Der er da ingen tvivl om, at Erik Glippings regeringstid var frugtbar og lykkelig i modsætning til Erik Menveds.

Ovenstående korte omrids af samtidens historie er fornødent som grundlag for en skildring af den mærkelige mand, hvis levned er emnet for nærværende afhandling. Vi har set, at det, der udrettedes til gavn for riget under Erik Glipping, må antages fortrinsvis at skyldes gode rådgivere, og det samme gælder om den periode, der kan betegnes som Erik Menveds barndom, om end den rækker noget ud derover; når de mange sammenstødende ulykker ikke førte riget i undergang, så skyldes dette sikkerlig gode myndige råd mere end den unge hidsige konge. Sikkerlig har der været flere trofaste fædrelandsvenner i kongernes råd, men

blandt dem alle er der intet navn, som vi så ofte møder gennem begge perioder som: *Jon Litles.*

Allerede den kendsgerning, at vi jævnlig finder navnet gennem det meste af et halvt århundrede (og tillige andre hensyn) har fra gammel tid vakt tvivl, om her handles om en eller flere personer af samme navn. For at skaffe så sikker grund som muligt at bygge på, er her først samlet, hvad der af hidtil trykte kilder vides om Jon Litle og hans slægt. Deraf må så søges svar på spörgsmålet, hvem der hvert sted handles om.

Denne udførlighed er fornøden for at klargöre de grunde, hvorpå den her fremsatte opfattelse af manden hviler; idet den afviger fra den ellers almindelige, at Jon Litle udelukkende eller dog overvejende var kongetjener.

18. Nov. 1248 nævnes en *Jon,* sön af *Jon Rejmodsön,* som til Esrom kloster mageskifter jord iLille Værløse (nærved Knardrup), hvilket han har arvet efter sin afdøde moder Cæcilia (formodentlig Ebbe Sunesöns datter), alt ifølge råd af hans onkel Peder Ebbesön på Knardrup. Der haves en kæmpevise om Jon Rimordsön; men derved sigtes næppe til den samme som her nævnt; navnet Rimordsön er vel kendt, således Bent Rimordsön, der 1290 fangede den berygtede Mindre-Alf.

1250 udsteder ovennævnte Peder Ebbesön fra Knardrup en stadfæstelse på sin fader Ebbe Sunesöns gave af Herløvnörre til Esrom kloster.

1251 nævnes Niels (formentlig Erlandsön) som høvidsmand (præfectus) i Lund.

1260 nævnes den samme som bansat sammen med kongen, Andreas skænk o. fl., fordi han på kongens bud havde fængslet sin broder erkebispen, Jakob Erlandsön.

1262. Det Danske rige var i disse år oprevet af en dobbelt kamp, dels mellem kongen og erkebispen, dels mellem de to linier af kongehuset, Abels og Christoffers slægt, blandt hvilke rigets herrer havde valgt den yngste og udygtigste. Efterat enkedronningen Margrete (Sprænghest) og den unge kong Erik (Glipping) var blevet taget tilfange i slaget på Lohede, var hertug *Albert af Brunsvig*-Lyneburg (Otto af Lyneburgs sön) bleven indkaldt som rigsforstander i Danmark, et mærkeligt valg, når vi véd, at han nylig havde forbundet sig med rigets fjender om at dele Danmark. Herinde udmærkede han sig ved den voldsomhed,

hvormed han gik frem mod Jakob Erlandsön og dennes kirkelige venner, hvilket lettedes ved, at også paven havde brudt med erkebispen. Herom beretter Esromannalerne, at hertugen af Brunsvig gjorde meget ondt. Efter ordre af ham, magister Gerhard (pavens sendebud) og *Johannes, kaldet parvus* (lille), blev Lunde og Roskilde kirker plyndrede, præsterne skammelig kastede i fængsel og alle deres ejendele røvede. »Det vilde blive for vidtløftigt at fortælle i enkeltheder alt det onde, som Gud tillod at udføres ved de nævnte, hertugen og hans medskyldige«.

Formodentlig foranlediget ved disse voldshandlinger mod kirkens mænd opstod der oprör i Skåne, hvilket endte med hertug Alberts fordrivelse.

Suhm mener, at denne Johannes parvus var sönnesön af Ingeborg af Kalundborg, Esbern Snares datter, hvoraf man (Barfod) atter har sluttet, at det samme gælder Jon Litle overalt.

Langebæk derimod antager ham for sön af *Johannes, Jakob Sunesöns* sön, og altså svoger til *Andreas mundskænk,* der også var kongeligsindet.

Af hans optræden i Skåne har man sluttet, at han midlertidig var bleven høvidsmand i Skåne (gældkær?), hvorved dog må erindres, at ikke alene Lund, men også Roskilde kirke blev plyndret.

1264 16. Aug. har enkedronningen udstedt et brev fra Rostock angående vragretten. Af det store antal fornemme vidner ved dette brev har man sluttet, at rådet har været samlet i Rostock angående den unge konges løsladelse af fangenskabet. Ved denne lejlighed nævnes »*Jon Litle*« som høvidsmand i Lund. Hvis dette er den samme som Johannes parvus i 1262, bekræftes derved formodningen om, at denne mand virkelig i nogle år har afløst Niels Erlandsön i denne stilling, medens N. E. ialfald 1268 atter er høvidsmand i Lund. Dette noget dunkle forhold kunde måske forklares ved, at stillingen som gældkær (præfectus) i Skåne og høvidsmand (capitaneus) i Lund ikke altid faldt sammen. I den senere middelalder var gældkæren ialfald som regel høvidsmand i Helsingborg (Jvnf. W. Christensen: Statsforvaltningen i 15de årh.). Nævnte Jon Litles segl er bevaret under Rostockerbrevet. Det viser Sunesönnernes 3 tværbjælker, men med rudret ornament (ikke ranker), hvilket ellers er Erlandsönnernes særmærke. Men en forvexling synes her dog udelukket, da den Latinske omskrift i seglet næppe kan læses anderledes end: Ion Jonsön ridder.

1265 13. April Ringsted. Kongen overlader greverne *Otto* og *Ludvig* af *Ravensberg,* der var trådt i hans tjeneste, alt det gods, rörligt og urörligt, her i riget, som ved arv var tilfaldet dem efter deres broder hrr. *Johannes, sön* af *Johannes.*

Denne Johannes, der da var død, siges at være grevernes broder uden selv at være greve. Hans moder må altså i andet ægteskab have giftet sig med en greve af Ravensberg.

1267 28. Juli Vordingborg. Kongen kundgör, at brødrene *Niels* og *Jakob,* sönner af grev Niels af Halland, har erkendt, at de ikke have nogen rett til det gods, som grev Otto af Ravensberg lovlig har arvet efter sin afdøde broder *hr. Johannes parvus.* Men sandt er det, at de ofte for kongen har klaget over, at nævnte hr. Johannes, mens han var deres formynder, har tilföjet dem stor skade på deres ejendom, hvorfor de oftere har tiltalt ovennævnte greve, som har nævnte hr. Johannes' gods i sin besiddelse. (Broderen, Ludvig af Ravensberg, må formodentlig nu være død eller har overdraget arven til Otto). Prioren, hr. Henrik i Andvorskov, har imidlertid mæglet sådant forlig mellem greven og hans søstersönner, at disse skulde have trediedelen af det omhandlede gods, som erstatning for det tab, som de sagde at have lidt. Da begge parter var gået ind herpå, stadfæster kongen dette forlig. Blandt vidnerne ved dette kongebrev finder vi for første gang *Jon Litle* som den fornemste næst efter greve og prælat, forud for drost og marsk.

Ved dette brev bemærkes den iöjnefaldende kulde, hvormed kongen omtaler klagerne, der ikke kaldes grever end ikke junkere, men kun »sæpedicti pueri« (oftnævnte ynglinger), der »sagde, at de havde lidt skade«. Når vi her ser, at det er en af kongens mænd, der i lang tid har forurettet sine myndlinger, de vordende grever af Halland, og endvidere kan skönne, at deres klager gentagne gange er bleven afvist af kongen, så skimtes her sagtens den første grund til det fjendskab, der tilsidst gjorde grev Jakob af Halland til medskyldig i kongemordet.

Med hensyn til slægtskabsforholdene ser vi, at greverne Niels og Jakob var søstersönner af den nævnte hr. Johannes parvus. Deres moder var som bekendt Cæcilia, Jakob Sunesöns sønnedatter, der først var gift med grev Niels af Halland († 1251) og senere med Andreas Mundskænk, der som kongens mand var blandt de banlyste 1260, men som 1266 bliver fængslet af kongen, formodentlig fordi han har hævdet sine stedsönners krav på arve-

godset og vel især lensgodset, Nörre-Halland. Det indviklede slægtskab ser altså ifølge de Danske kilder således ud:

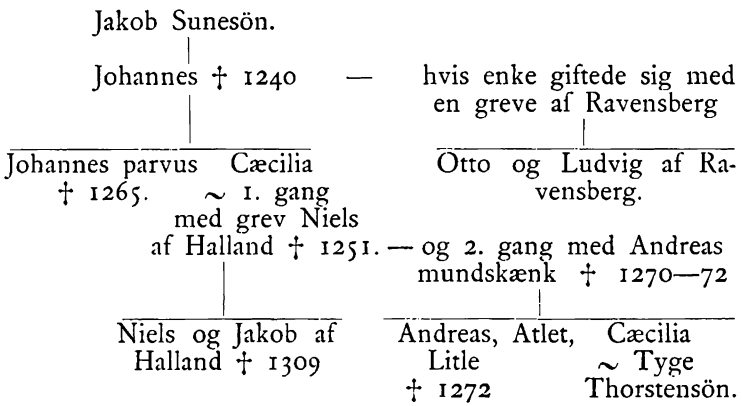

Denne Johannes Parvus må formodentlig være født mellem 1220 og 1230, når hans moder har kunnet gifte sig igen efter 1240. Kun nogle og tyve år gammel har han som den ældste blandt (halv)brødrene overtaget formynderskabet for søsterens börn af første ægteskab og har næppe været 40 år gammel, da han døde 1265. Af hans offentlige optræden kender vi, at han 1257 protesterede mod sin faster, grevinde Ingerds gavebrev til St. Claræ kloster og fik dette delvis omstyrtet, og at han samtidig har været en uredelig formynder for sine søstersönner, men derved — sålænge han levede — fundet forsvar hos kongen. Disse træk vilde stemme godt med, at det var ham, der i 1262 optrådte med så stor voldsomhed i Skåne på kongelig side, medens han dør et par år efter og således forsvinder af sagaen. Hvis han i 1262 virkelig midlertidig har overtaget høvidsmandsposten i Lund, måtte det formodes, at han er den samme, der i Rostockerbrevet af 1264 nævnes som Jon Litle, høvidsmand i Lund. Herimod taler dog, at hans segl ved denne lejlighed er som Erlandsönnernes og ikke det rene Sunesönske våben, som man dog skulde tro, at Jakob Sunesöns sönnesön havde benyttet. Hvorledes dette forholder sig, må stå hen. Skulde denne Johannes, der ses så stærkt at have brudt med Sunesönnernes tradition, også have ændret våbenet, eller betyder den lille ændring måske intet? Vi ser ialfald en mærkelig modsætning hertil hos den senere Jon

Litle, der optog det rene Sunesönske våben, skönt han vistnok kun på mødrene side tilhørte slægten.

Den forklaring af forholdet til de Tyske grever af Ravensberg, som fremgår af de Danske kilder, støder imidlertid på vanskeligheder, når man efterser de *Tyske kilder,* der for længst er meddelte i Lameys »Geschichte der alten Grafen von Ravensberg« 1779. Faderen til greverne Otto og Ludvig af Ravensberg var derefter grev Ludvig den første af *Ravensberg* i *Westfalen,* som døde 1249. Han angives at have været to gange gift; ved år 1236 med en von der Lippe og ved år 1244 med en grevinde af Raceburg, der overlevede ham. Lamey meddeler de Danske diplomer, der handler om Ravensbergernes optræden og slægtskabsforbindelser i Danmark, men forholdet synes ham ganske ubegribeligt, medmindre disse efterretninger skulde omhandle den bekendte borg Ravnsborg på Lolland. Men der kendes i Danmark ingen grever af Ravnsborg; og de grever Otto og Ludvig af R., der omhandles i kong Eriks brev af 1265, er vitterlig udlændinge, der havde lovet kongen og riget huldskab og troskab (homagio astricti nobis et regno). Vel er det ikke udelukket, at grev Ludvig I kan have været gift 2den gang i Danmark med Johannes Jakobsöns enke; men det måtte da være sket i den korte tid mellem 1240 (Johannes død) og 1244, og er vel i sig selv ikke meget sandsynligt, da det er ukendt for de Tyske kilder. I disse findes der imidlertid en meddelelse, der muligvis kan være et fingerpeg til gådens løsning. Grev Otto af R. var ligesom sin fader gift med en af slægten von der Lippe, og dennes søster var gift med grev Albert af *Regenstein*, formodentlig en stedsön af Ingerd Jakobsdatter og altså en slags fætter til Johannes parvus. Men slægtskabet vilde da unægtelig være langt ude, og man vil næppe kunne forstå, at grev Otto kaldes broder til Johannes, da han kun var svoger til en halvfætter af ham! Slægtskabet gennem Regensteinerne kan dog muligen have medvirket til forbindelsen med Danmark.

Imidlertid møder vi endyderligere den vanskelighed, at det herved drejer sig om de regerende grever af det store rigsgrevskab Ravensberg; de skriver sig »af Guds nåde« og holder hof med egen drost o. s. v. (Grevskabet omfattede 19 kirkesogne og 4 købstæder). Det synes lidet troligt, at selve den regerende greve af Ravensberg og hans broder, prælaten, siden biskop af Osnabrük, Ludvig, skulde være draget til Danmark og trådt i

den Danske konges tjeneste, endog en kort tid som kansler (1282). Efter alt det foreliggende ligger det nærmere at tænke på en sidelinie af huset Ravensberg, i hvilket navnene Otto og Ludvig er almindelige. Også slægten Eberstein nævnes i forbindelse med Ravensbergerne. Det sandsynligste er da, at en ukendt greve af R. gennem Regensteinerne er kommen til Danmark og der har ægtet grevinde Ingerds brodersöns enke, og at således den formodede slægtstavle efter de Danske kilder er rigtig.

Af et dokument, udstedt i Vordingborg 20. Marts 1282, ses endvidere, at nævnte greve, *Otto af Ravensberg*, har solgt til Olaf »Tabesön« et betydeligt jordegods i Lethofte (nuværende *Ledöje* [Ledøv] tætved Smörum mellem København og Roskilde), ialt henved 12 mark i jordskyld, hvoraf hver skilling (solidus) jordskyld regnedes til en værdi af 6 mark penge (Hallandsk mønt). Købesummen udgjorde 330 mark rent sølv foruden frugthave og besætning, der skulde overtages efter taxation. Hver mark sølv skulde regnes for 5 mark penge, (hvilket nogenlunde stemmer ved sammentælling, idet der går 24 skilling på en mark). Blandt forloverne ved denne handel kender vi Peder Jakobsön, Peder Rød og Niels Rane. Køberens navn, Olaf Tabesön, er formodentlig en skrivefejl for *Olaf Takesön*, hvem vi kender fra mange andre dokumenter i forbindelse med Jon Litle. Olaf Takesön var en søstersön af Andreas mundskænk og halvbroder til grev Henrik af Glichen; han var altså i slægt med Ravensbergerne.

Det her omhandlede gods, Lethofte, er utvivlsomt en stor hovedgård, og har sikkerlig hørt til den arv, som grev Otto af Ravensberg har fået efter sin »broder«, Johannes parvus, og som denne atter har fået efter sin fader, Johannes Jakobsön, eller rettere *fasteren Ingerd* af *Regenstein*. Herved ledes tanken atter hen til den mærkelige Ledöje kirke med kirkehvælvinger i to stokværk, hvortil forbilledet må søges i Thyringen, hvor slottet Regenstein lå. Ved den nylig foretagne restauration af kirken, der ejes af universitetet, fandtes tæt ved denne grundstenene af en gammel borg. Måske har grevinde Ingerd ejet denne borg og ved den opført kirken i årene 1253—59 efter sin hjemkomst fra Tyskland.

I et kongebrev af 2. Juli 1282 nævnes grev Otto af Ravensberg som rigets kansler, hvad han dog kun har kunnet være en kort tid, da i løbet af året Niels Jyde afløstes som kansler af biskop Jakob af Slesvig.

Ravensbergerne har formodentlig i slutningen af århundredet

afhændet alt deres arvegods i Danmark, idet de da forsvinder af den Danske historie.

Deres (halv) søstersön, Jakob (af Halland), har 1271 udstedt et brev, hvoraf ses, at hans broder, junker Niels er død, men brevet medbesegles af hans anden broder (formodentlig halvbroder, sön af Andreas mundskænk), Andreas.

Først 8. Sept. 1283 bliver striden med junker Jakob endelig afgjort, idet kongen efter rigsmødets råd i Vordingborg tildeler ham lenet, Nörre Halland, hvorefter han siden skrives: grev Jakob af Halland. Men dette er öjensynligt sket imod kongens vilje, og grev Jakobs fjendskab er ikke derved forsonet. Akten er kun beseglet af prælaterne og en række fyrster og fremmede herrer; ingen af de Danske stormænd nævnes udtrykkelig. Måske har de været enige med kongen i at frygte den fjendligsindede fyrstelige lensmand.

1268 14. Juni Roskilde. Kongens værnebrev for Marie nonnekloster (Cisterciensere) i Roskilde, hvorved klosterets bønder fritages for al kongelig tjeneste; særlig nævnes befæstningsarbejde. Vidner herved er *Jon Litle* og Mathæus drost.

1268 5. Juli Slagelse. Kongebrev til Lybækkerne om rettigheder på Falsterbo. Kongens råd var her tilstede, og de nævnes i den orden: Prælaterne først, derefter Niels (Erlandsön) høvidsmand i Lund, *Johannes parvus* (Suhm gengiver det: Jon Litle), Niels Hack marsk, Mathæus drost og flere.

I det mindste fra 1267 ser vi således Jon Litle fremtræde i meget höj anseelse, nævnes forud for marsken og drosten, og dette fortsættes i talrige diplomer århundredet ud. Han kan i 1268 endnu næppe have været 40 år gammel, og hans livs hovedgerning ligger efter denne tid. Hans overordentlige anseelse kan da kun forklares som en slægtsarv. Han må ved sin slægts tradition og uhyre rigdomme tidlig have vundet en sådan indflydelse, at han fra nu af mere og mere klart fremtræder som rigets anerkendt første mand, bortset fra de fyrstelige og grevelige personer, der i forhold til de skiftende politiske sammenstillinger snart nævnes, snart forsvinder.

1269 21. Oktober Lund. Erkedegnen Erland Erlandsöns testamente. Vidner er kapitlet, *Jon Litle* og flere, samt Erlands kære broder, Niels, høvidsmand i Lund.

1271 23. Juli Amager. Under et kongebrev nævnes *Jon Litle* forud for drosten.

1271 29. Oktober. Mageskifte mellem kongen og Esrom kloster, hvorved dette får Sote mølle og en 6 alen bred vej dertil. Denne vej bliver udlagt af hr. *Jon Litle,* dertil udnævnt af kongens råd. Jon Litle er også vidne. Sote mølle lå ved Esromå (nu kanal), og de dersteds fundne rester af en brolagt vej er måske den af Jon Litle anlagte.

1272 Maj Nyborg. Kongen låner 2000 mark sølv af nogle borgere i Lybæk. Som borgen stilles 30 riddere, blandt hvilke Niels, høvidsmand i Lund, *Jon Litle de Scania* samt flere af de senere fredløse (marsk Stig, Niels Hallandsfar, Peder Porse o. fl.).

1272—74 sluttes forliget med Jakob Erlandsön. Hvitfeldt beretter, at ved disse forhandlinger har *Jon Litle* ladet sig flitteligen bruge; han siges at have boet på Tommerup i Skåne. Da han i andre kilder ikke nævnes mellem de Danske forhandlere, er det muligt, at her foreligger en forvexling med Romerrejsen ca. 30 år senere. Der haves andre beretninger om, at dronning Margrete på denne tid selv gjorde en Romerrejse, hvorom dog intet sikkert vides. Isåfald kunde det vel være sandsynligt, at Jon Litle havde ledsaget hende. I hvert fald er det mærkeligt, at vi ikke finder hans navn herhjemme i årene fra Maj 1272 til Maj 1274.

1274 6. Maj Langsjøhus (ukendt borg i Nordsælland). Peder Ebbesöns datter, Cæcilia, skænker byen Kollerød til Esrom kloster. Gaven besegles af hendes »elskede mand, Absalon Andresön« og af hendes »slægtninge« hr. *Jon Litle,* dennes søster Cæcilia o. fl.

1275 28. April Hillerødsholm. Andreas Pedersön Væder tilskriver Esrom kloster de godser, som fru Cæcilia, hans moder, datter af afdøde *Jon Rejmodsön,* havde skænket det. Han gör dette med samtykke af sine »svogre«, Andreas Nielsön, Ingemar Skjælg og Johannes Sjundesön (Sunesön?).

Denne *Ingemar Skjælg* drog samme forår med de Danske hjælpetropper, der satte Magnus Ladelås på den Svenske throne. Han blev hos kong Magnus, og da formodentlig hans første hustru, Jon Litles søsterdatter Christine, er død, blev han gift med en slægtning af kong Magnus, hvis yndling han blev, og siden kæmpede han imod de Danske. 1279 blev han myrdet af misfornöjede Svenske.

Ca. 1276. Gavebrev til Sorø kloster fra hr. *Johannes Sjundesön* og hans svigersön eller svoger Tyge Jurisön. Kort efter solgtes jord til Sorø kloster af Andreas Pedersön Væder og hans »broder« Johannes.

Efter de Soranske slægtregistre var Ebbe Sunesöns datter, Cæcilia, gift med Jon Rejmodsön, med hvem hun havde sönnen *Jon Litle*. Desuden havde hun (måske med en anden mand) datteren Cæcilia, der var gift med Peder Væder, og de havde börnene Andreas (Pedersön Væder), Elisabeth nonne, Gyda, gift med Andreas Nielsön, Christine, gift med Ingemar (Skjælg) og Johannes Sunonis (Sjundesön?) (den sidste formodentlig af andet ægteskab).

1276. 25. Juni holdtes forligsmøde mellem de tre Nordiske riger ved Gøtaelven (*Guldbergsejd*, hvor nu Gøteborg ligger). Blandt de Danske udsendinge nævnes (strax efter prælaterne) *Jon Litle* af Skåne, »son Jöns Reginmoðusonar«, og Uffe drost. P. A. Munch kalder ham »befalingsmand i Lund«, idet der henvises til, at han formentlig havde denne stilling i 1264; men vi véd altså, at allerede 1268 var Niels Erlandsön (for anden gang) høvidsmand i Lund, og denne forvexling stammer måske fra sagaen, så at henførelsen her af Jon Litle til Skåne er tvivlsom. Fremdeles nævner Munch junker Jakob af Halland og grev Johan af Ravensberg. Den sidstes navn gengives af Suhm rettere som Otto af Ravensberg, der var onkel (måske »svoger«) til Jakob af Halland. Ved disse forhandlinger blev *Jon Litle* valgt til en af voldgiftsmændene mellem Norge og Sverge; men voldgiftsmændenes dom blev ikke godkendt af den Svenske konge (Magnus Ladulås).

I den derefter følgende krig med Sverge, sejrede den Danske drost Uffe ved *Rigna bro*. Da stedet antages at være Rönnebro over Rönne å (ved nuværende Engelholm), hvor Jon Litle havde ejendommen, Tommerup, kan det vel formodes, at han har deltaget i slaget.

1277. Ved et kongebrev, udstedt i Malmø er *Jon Litle* første vidne.

1278 Juni. Næstved. Blandt flere godssalg, som Jakob af Halland i disse år foretager, nævnes også gods i Vensløv, som han sælger med sin onkel Otto af Ravensbergs og sin slægtning, David Thorstensöns, samtykke. *Jon Litle* er herved første vidne.

1279 11. November. Cæcilia, enke efter Olav Haraldsön, bekræfter dennes gave til Esrom kloster af gods i Vejby med bistand af junker Jakob af Halland, hr. *Jon Litle* og flere.

För 1282. Kongen udnævner 5 mænd, blandt hvilke Niels Erlandsön i Lund og *Jon Litle*, til at afgöre en strid mellem

bønderne i Bjergeherred, det nordligste herred i Skåne. Tommerup ligger i naboherredet.

1282. Vordingborg. Kongebrev om vragrett, bevidnet af brødrene Niels og Andreas Erlandsön, *Jon Litle* og drost Peder.

1284 Maj. Danehof i Nyborg. Der nedsættes en voldgiftsrett til at afgöre kongens arvestrid med Erik Plovpennings døttre. Voldgiftsretten består af flere biskopper, grev Jakob af Halland, Niels Hack, *Jon Litle*, Uffe drost, marsk Stig m. fl. Dommen går kongen imod, prindsessernes krav anerkendes fuldt ud; men ialfald for den Norske dronnings vedkommende retter kongen sig ikke efter dommen, hvilket senere medfører krig med Norge i 20—30 år.

1284 15. Maj Alstedherredsthing på Sælland. Ved et skøde til Sorø kloster er vidnerne grev Jakob af Halland, hr. *Jon kaldet Lyllæ* og Peder Jakobsön.

1284 29. November, Odense. Fire politiske kongebreve. Vidner er en række stormænd: ved tre af brevene tilföjes tilsidst »og Johannes Jonssön«; ved det fjerde brev er dette navn udeladt under udtrykket »og mange andre«.

Denne Johannes Jonsön er derfor sikkert ikke Jon Litle. Under disse breve findes drost Uffes segl, der er ganske som Jon Litles. Han har, som det også kan skönnes ad anden vej, hørt til slægten.

1284 3. December. Efter at Cæcilia, Peder Ebbesöns datter, er død, skænker hendes mand, Absalon Andreasön, mere jord i Kollerød til Esrom kloster.

1285 28. Maj, Nyborg. Rigsmødet nedsatte en voldgiftsrett, der ved vorthælded af 12 mænd skulde dömme i striden mellem kongen og hertugen af Sønderjylland om retten til Als og kongsgodset. Dommen, der afgör striden til fordel for kongen, afsiges dog kun af 10 mænd, nemlig 3 fra Jylland, 1 fra Fyn, 3 fra Skåne, 2 fra Sælland og 1 fra Lolland. Det kan formodes, at de to, der ikke har deltaget i dommens afsigelse, har været fra Sønderjylland og holdt med hertugen.

Blandt repræsentanterne for Skåne nævnes Niels, tidligere høvidsmand i Lund (han var altså da gået af som sådan) og *Jon Litle*. Denne må altså ialfald have ejet gods i Skåne; men man kunde næsten fristes til at antage en fejlskrift, da Skåne har 3 og Sælland kun 2 repræsentanter.

Jon Litles segl viser her den rene Sunesönske form, de tre

bjælker med rankeornamenter. Af omskriften er kun bevaret — ittil — (Littil).

1285 Juni. Forligsmøde ved Gøtaelven mellem Norge, Sverge og Lybækkerne. Her ses *Jon Litle* og flere Danske at være mødt sammen med Lybækkerne. Svenskekongen Magnus har nemlig udstedt et lejdebrev for ham og, hvem han vilde tage med sig til mødet. Lejdebrevet er udstedt på mundlig begæring af fyrst Vitslav af Rygen. Man ser heraf, hvorledes de politiske forbindelser da var grupperede.

1285 13. Juli Roskilde. Kongen fritager for al kongelig byrde det gods i Kirkeholt og Vassingrød, som hr. *Jon Litle* havde skænket til St. Cæcilia altar i Frue kirke i København. Formodentlig sjælegave for hans moder, søster og datter, som alle hed Cæcilia.

1285 4. September. *Jon Jonsön, kaldet Litle,* skænker jord i Kollerød til voxlys på höjalteret i Esrom.

1288 17. Marts Helsingborg. Kongebrev, hvorved Lunde kirkes bønder og brydier fris fra enhver kongelig byrde. Vidner: *Jon Litle,* drost Peder m. fl.

1288 14. April. Skelskør. Enkedronning Agnes udsteder værnebrev for Gråbrødrene i Kolding. Blandt vidnerne nævnes *Johannes Litle* forud for drosten.

1288 18. Oktober, Helsingborg. Trolovelsesakten mellem den unge kong Erik og prindsesse Ingeborg af Sverge. Forrest blandt de læge vidner nævnes *Jon Litle.*

1289 25. November, Lund. Provst Thrugot, sön af Tyge Pust, udsteder sit testamente, hvorved executoren er hans »nepos« hr. Jon »Bille«, hvilket navn anses som en fejlskrift for »Litle«. *Jon Litle* og Tyge Pust var beslægtede.

1289 31. December, Søborg. Kongebrev, der stadfæster Esrom klosters privilegier; *Jon Litle* er første vidne.

1290 22. Marts, Nyborg. Kongebrev om vragrett for Wismar. Første læge vidne er *Jon Litle.*

1291 12. April. Et gavebrev til Esrom kloster fra Margrete, Knud Røds hustru. Hun beder erkebispen af Lund, biskoppen af Roskilde og hr. *Jon Litle* at bekræfte gaven.

1293 5. Februar, Næstved. Lage Litle var dömt formodentlig for stempling imod kongen. Han bliver fængslet og kongen skænker hans gods til Sorø kloster. Skönt *Jon Litle* formentlig

var i slægt med den dömte, er han dog første læge vidne ved kongebrevet herom.

1294. Af beretningerne fremgår det, at *Jon Litle* ikke deltog i fængslingen af erkebiskop Jens Grand. Blandt anklagerne mod Jens Grand anføres, at denne havde søgt ved opløb i Lund at forlede høvidsmanden, *Peder Jonsön*, i Skåne til at svigte kongen. Men denne havde holdt stand.

1295 25. September, Hindsgavl. Forlig mellem den Danske konge på den ene side og Norge og de fredløse på den anden. Kongen må helt igennem give efter. Hans særlige strid med hertug Erik af Sønder Halland henvises til en voldgift af bispen af Roskilde, *Jon Litle*, Olav Tagesön, Uffe Jonsön og David Thorstensön.

1295 23. Oktober. Kongens gavebrev til Agneteklosteret i Roskilde; *Jon Litle* er første læge vidne.

1297 28. September. Kongen skænker til Agneteklosteret den arv, der var tilfaldet prindsesserne Agnes og Jutta (efter disses død). Det meste gods ligger omkring Præstø. Blandt vidnerne er *Jon Litle.*

1298. Lejdebrev for de Norske til møde i Halland. Blandt forloverne nævnes Peder Jonsön, Olaf Tagesön og Peder Nielsön af Thosland sammen.

1299 5. Marts, Ålborg. Kongens og rigets lejdebrev for erkebiskop Jens Grand til det forestående møde i København. I spidsen for de 30 riddere som forlovere står *Jon Jonsön Litle.* Når der til hans navn ved denne lejlighed er knyttet tittelen »drost«, skulde man altså tro, at han, der ellers ikke havde beklædt noget embede, ca. 70 år gammel, skulde foreløbig have varetaget drostens gerning. Dette er lidet troligt, så meget mindre, som der i samme aktstykke nævnes flere droster. En skrivefejl kan lett være indløbet, da der umiddelbart efter Jon Litle står drost Åge. At her foreligger en misforståelse, må så meget mere antages, som der i det genbrev, der herom er udstedt af de selvsamme 30 herrer, i spidsen står Jon Jonsön, kaldet Litle, uden drosttittelen, medens der også i genbrevet er anført flere andre med denne betegnelse. Vi kan altså temmelig sikkert gå ud fra, at Jon Litle hellerikke da har beklædt noget embede.

Blandt forloverne nævnes Peder Jonsön som høvidsmand i Skåne.

1299 25. Marts. På thinget i Slangerup tilskøder *Jon Jonsön*

kaldet *Litle* (således betegner han stadig sig selv) Esrom kloster, hvad han ejer i Langerød, Kollerød og Vejby. »Da vor sjæl intet fejler, uden hvad alderen har skadet«, vil han kundgöre dette med sin hustru, *Ingefrids*, samtykke, og han bestemmer, at deres fælles årsfest skal fejres den 29. Oktober. Munkene i Esrom skulde da have et godt måltid mad og drikke. Vi har måske her et sjeldent exempel på, at fødselsdag eller bryllupsdag er benyttet til mindefest. Gavebrevet er beseglet af giverne, deres tre sönner *Thorbern, Johannes* og *Jakob*, samt hr. Olav Tagesön. I Lunds liber daticus siges, at 1209 døde Ingefrid, hr. Jon Litles hustru, i hvilken anledning han skænkede Lunde domkirke sit gods i Nybølle (nu Nøbbeløf) ved Lund. Heraf har Langebæk sluttet, at denne Jon Litle måtte have været Jakob Sunesöns sön, Johannes, hvis hustru da måtte være død ung. Men det er medrette gjort gældende, at 1209 må være en skrivefejl — sandsynligvis for 1299, idet XC er falden ud af MCCXCIX. Formodentlig er Ingefrid da død kort efter gavebrevet af 25. Marts 1299, hvori Jon Litle også nævner, at de allerede havde affattet deres testamente. I året 1301 nævnes Jon Litles sön, Jakob, som væbner.

1299 20. August, Lund. Præsten, Christierns, testamente, der indsætter *Jon Litle* og nogle kanniker i Lund som executorer.

1300 21. August. Lejdebrev fra den Norske kong Haakon og 100 mand til forligsmøde i Skelskør. Blandt forloverne nævnes *Jon Litle* — som oftere i denne tid — sammen med Olaf Tagesön, Peder Jonsön og Peder Nielsön af Thosland (Tåsinge). Mødet blev uden resultat.

Fra efteråret 1300 til foråret 1303 nævnes Jon Litle ikke her hjemme. Det er på denne tid, at striden med Jens Grand sluttes. Interdikt og ban hvilede så hårdt på folk og konge, at denne endelig måtte ydmyge sig ikke alene i det berömte brev til paven (1301), men også overfor Jens Grand. Kongen havde endog tilbudt at føre ham i triumf tilbage til erkesædet i Lund, idet han personlig vilde føre bispens hest ved töjlen. På grundlag af en sådan ydmygelse måtte forligsvilkårene blive strenge. Kongen sendte to prælater til Rom for at afslutte forliget. Skönt Jon Litle ikke nævnes ved siden af disse, ved vi dog, at han har gjort rejsen med, idet det 1303 meddeles, at han var vendt tilbage fra Rom, ligesom der åbenbart tillægges ham en væsentlig ære for forligets opnåelse. Hvitfeldt siger, at han udrettede sagen efter Lundekapitlets tykke, men da der tilföjes, at kongen belönnede

ham, fordi han friede riget af ban, er det öjensynligt, at det er lykkedes ham som en ærlig mægler at tilfredsstille begge parter. Når vi erindrer, at den dom, som pavens legat havde fældet 1298, blandt andet lød på en erstatningssum til erkebispen af 49,000 mark sølv, men at denne sum, som kongen havde erklæret, at han ikke med alt sit eje var istand til at udrede, ved forliget i Rom var bleven nedsat til 10,000 mark, så kan vi heri sikkert öjne virkningen af Jon Litles deltagelse, idet han er rejst for at varetage rigets tarv under disse forhandlinger. Han nævnes da også udtrykkelig blandt dem, efter hvis tilskyndelse sagen endelig bliver afgjort på rigsmødet.

1303 4. April i Nyborg, hvor der istedetfor pengene overdrages erkebispestolen to hele herreder i Skåne og på Bornholm. Skødet herom er beseglet næstefter biskopperne af *Jon Litle,* forud for både drost og marsk. Den påfølgende Skærthorsdag blev så interdiktet hævet og kongen løst af bannet.

Til denne begivenhed knytter sig et Skånsk sagn, meddelt af Tuneld i Sveriges geografi 1773, og öjensynligt allerede benyttet af Hvitfeldt. Herregården *Tommerup* (nu Tomarp) ligger i det nordlige Skåne ved Rönne å, hvor der er betydeligt laxefiskeri. Sagnet melder, at dette fiskeri skal være skænket til »Jon Hisle«, da han kom hjem fra Rom og havde løst landet af ban. »Lunterthun« har formodentlig ligget længere nede ved åen (det blev 1516 flyttet til det nuværende Engelholm). Herom fortæller Hvitfeldt, at »hr. Jon Litle, der för rigens ærende til Rom efter afløsning, fik frihed af kong Erik, at den laxegård ved Lunterthun på foråret ikke skulde lukkes for dem på Tommerup og andre ovenfor boende, men stå åben, at en tønde kunde flyde derigennem for fiskens opgangs skyld«. I denne skikkelse har sagnet altså levet på Hvitfeldts tid; denne, der havde sit slægtsgods og len i Skåne, har havt adgang til at høre det på stedet. Senere er navnet, Litle, ikke mere blevet forstået og derfor omformet til »Hisle«. Det er dette sagn, der har knyttet Jon Little til gården Tommerup ved Rönne å i Skåne. Forøvrigt findes der både i Skåne og på Sælland flere steder med navnet Tommerup, hvis forbindelse med Hvideslægten kan påvises.

Efterat kongen havde böjet sig for kirken, viser paven ham den imødekommen at forflytte Jens Grand fra Lund til Riga og udnævne legaten, Isarnus, til erkebiskop i Lund. Måske har dette været en hemmelig aftale ved forliget, som de Danske under

handlere har opnået for at bøde på ydmygelsen for kongen. At Jon Litle fremdeles står i venligt forhold til Lunde domkapitel og den ny erkebisp Isarnus, ses af brevet:

1305 31. Januar fra *Hyrningsholm* til Isarnus, hvori *Jon Litle* meddeler denne, at kannikerne i Lund havde overladt Væsby kirke til kongens kapellan, Guido, af Halland.

At Jon Litle på flere måder har været knyttet til Skåne er indlysende af det foregående. Ikke destomindre må vi af de Esromske kilder slutte, at han og hans slægts egentlige hjemstavn har været Nordsælland, hvor hans bopæl må antages at være det i brevet af 1305 nævnte Hyrningsholm, nu Hørsholm. Af hans egne breve, men navnlig datterens testamente, fremgår det imidlertid, at han har ejet udstrakte godser i alle rigets landsdele.

Efter hjemkomsten fra Rom har den gamle Jon Litle ikke beskæftiget sig meget med statssager; han har levet stille endnu i 4 år. Hans hustru, Ingefrid, var død, formodentlig allerede 1299, men også de 3 i brevet 1299 nævnte sönner, Torbern, Johannes og Jakob, må være døde inden 1306, måske faldne i den urolige tids mange kampe. I Sorø slægtsregistre nævnes en sön ved navn Peder; man kunde fristes til at antage, at han er den Peder Jonsön, der i 90erne var høvidsmand i Skåne, og som endnu nævnes som sådan 5. Marts 1299; men han måtte da formentlig være død få dage derefter, da han ikke nævnes mellem sönnerne 25. Marts 1299. Rimeligere er det at antage, at den nævnte høvidsmand i Skåne er Johannes Erlandsöns sön, Peder, der forekommer i et Esrombrev 1303 og der kaldes forhenværende høvidsmand i Skåne. Derimod er det af andre kilder sandsynligt, at Jon Litle virkelig har havt en sön, Peder, der er død för 1299, men har efterladt sig en datter, der efter sin bedstemoder er kaldet Ingefrid; hun skrives »af Galløse« (ɔ: Ganløse), og 30 år senere skænker hun resten af Ugløse by til Esrom kloster; herom opstår der en langvarig process med hendes arvinger af slægten Krummedige; klosteret hævder dog besiddelsen.

Jon Litles slægt har gennem flere slægtled stået i nöje forhold til Esrom kloster, og den gamle er til det sidste beskæftiget med at skænke gaver til dette kloster.

1306 25. Juli (Jakobsdagen). Gavebrev fra *Jon Jonsön*, kaldet *Litle*, hvorved han skænker Esrom kloster to gårde i Uggeløse (i egnen om Knardrup) til sjælegave for sig, hans forfædre og hans elskede, afdøde hustru, Ingefrid, deres börn, samt Cæcilia, datter af

afdøde Peder Ebbesön (til Knardrup). Han siger, at han gör dette, for at blive i det fromme spor, som hans forfædre og forældre har anvist. Han giver udførlige regler for disse sjælemesser i al fremtid og lyser forbandelse over enhver, der nogensinde vil forstyrre dette. Dette gavebrev skulde bekræftes med biskoppen af Roskildes segl, Jon Litles eget samt hans elskede datter Cæcilias. Da — i modsætning til brevet af 1299 — sönnernes segl ikke nævnes, må det som sagt antages, at disse er døde i mellemtiden, hvilket også bestyrkes af datterens påfølgende testamente, hvori brödrene ikke nævnes, medens hun öjensynlig er hovedarving.

1307 2. Marts (Roskilde) skaffer *Jon Litle* endvidere kong Eriks personlige værnebrev for Esrom kloster på alt det gods, som J. L. havde skænket klosteret.

Endnu i samme forår finder vi Jon Litle som deltager i en vigtig statsakt, da nemlig kongens broder, Christoffer, bliver forlenet med Sönder Halland. Man må næsten tro, at den gamle rigens råd er bleven tilkaldt undtagelsesvis, inden man foretog sig så vigtigt et skridt, som man da også fik rigelig grund til at fortryde. I dette aktstykke er efter gammel sædvane *Jon Litle* anført forrest næstefter bisperne og fyrsterne. Der findes fremdeles navnene: Olaf Tagesön, Peder Jonsön, Niels Rane o. s. v. samt tilsidst Henrik Albretsön, formodentlig da kun væbner.

Derefter beretter Esromannalerne: 1307 4. August døde »hr. *Jon Litle*, den frommeste og berömteste ridder i Danmarks rige«. 5te juledag ved midnat døde fru Cæcilia, datter*) af hr. Jon kaldet Litle. Hendes legeme er begravet i Esrom klosters kor ved siden af faderen. Hvile i fred! Amen!

Jon Litles eneste overlevende barn, datteren *Cæcilia*, døde altså et halvt år efter faderen. Om denne ved vi, at han har udstedt et testamente, men vi kender det ikke. Derimod er datterens interessante testamente opbevaret i Esrombogen; det er dateret: 1307 9. Oktober på Hyrningsholm. Hun kalder sig heri Cæcilia, datter af hr. »Sevi« Jonsön, kaldet Litle, i godt minde (altså efter hans død). At denne »Sevi« er Jon Litle, antages af alle, uden at nogen ses at have søgt forklaring af det overraskende navn. Man kunde gætte på, at datteren har brugt et kælenavn, udledet

*) Ordet »datter« er ved en öjensynlig skrivefejl udeladt i texten, hvorfor man en tidlang troede, at det var Jon Litles hustru, der hed Cæcilia. At her er en fejl i texten, er fra flere sider afgörende påvist. (C. Weeke: Lunde domkapitels gavebøger).

af det Latinske sævus eller severus i forbindelse med dominus i betydningen: strenge herre. Det kunde også være navnet Sevid, der oftere nævnes i samtiden, særlig i Skåne. Faderen skulde da (forøvrigt ganske usædvanligt) have heddet Jon Sevid Jonsön Litle, så at Jon mulig hidrörte fra hans Sællandske herkomst, Sevid fra hans Skånske slægt. Men sligt kan kun være gætning. Efter forbindelsen kan der dog ikke være tvivl om, at Sevi og Jon er samme person.

I testamentet hedder det videre, at hun, fængslet til sygelejet, men sjælelig rask, har ladet affatte sit testamente for at frelse sin sjæl på dommens store dag. Sin hovedgård, Smörum*), (hvoraf Smörum herred endnu har navn) skænker hun med en större pengesum til Esrom kloster, hvis abbed da hed Johannes Albus, ɔ: Hvide. (Hvis han, som det er sandsynligt, har tilhørt Hvideslægten, skulde man her have et exempel på, at navnet virkelig anvendtes som slægtsmærke allerede på denne tid; da det formodentlig er den samme, som få år tidligere kaldes Johannes Litle, vilde her yderligere være et mærkeligt exempel på forbindelse mellem slægtnavnene Hvide og Litle).

Et skrin med relikvier og et maleri skænker hun sin elskede slægtning, fru Ædle, hr. Niels, kaldet Ranes, hustru. (Han er sikkerlig den samme, som 1315 bliver dömt og henrettet ved Vordingborg for sammensværgelse mod kongen). Forøvrigt skænker hun penge — ialt 545 mark penge og 2 mark sølv — til en stor mængde kirker og klostre navnlig i Sælland, også nogle i Nörre- og Sønderjylland samt Skåne. Ligeledes til en mængde enkelte personer og til sit talrige tjenerskab, både mænd og kvinder, uddeler hun dels penge, dels heste, kør, føl m. m., klæder og sengetöj, ligeledes til lægen, Vilikin, i København. Alt hendes gods i Jylland skal sælges, for deraf at udrede de mange pengegaver. (Hun forbeholder altså sine arvinger alt sit øvrige gods på øerne, som har udgjort hovedparten).

Til exekutorer indsætter hun sin sön, *Niels*, og sin slægtning, Peder, kaldet Væder (gift med hendes faster) samt hr. Peder Nielsön af Tåsinge (som er kendt fra mange rigsmøder). Hun opfordrer sine fraværende arvinger til at stadfæste testamentet, nemlig hendes anden sön, *Peder*, hr. *Johannes*, kaldet *Mølteke* den yngre, og

---

*) I året 1497 ejede klosteret endnu gården »Smörumme«, der i landgilde gav 4 pund korn (12—16 tønder), svarende til to gode bøndergårde.

Henrik Albrechtsön, de sidste to formentlig altså hendes svigersönner.

Johan Moltke er navnet på den tidligst indvandrede af dette navn; han skrives af Stridfeldt (i Meklenburg). Den Mønske Henning Moltke, der døde 20 år senere, anses for at være en fættersön af Johan M. (Langhorn: De Danske Moltker). Men da han også skrives »af Stridfeldt«, og da Henning (Henneke) er en Tysk diminutivform af Johannes, kan det tænkes, at han i virkeligheden har været den samme som Johannes Moltke den yngre, Cæcilia Litles svigersön. Også den senere Johan Moltke af Torbenfeld (død ca. 1400) kaldes i Næstved gavebog Hennike. I hvert fald kan vi öjne den tråd, der knytter Litleslægten til Moltkerne.

Også den Tyske slægt *Eberstein* er allerede tidligere knyttet til Hviderne ved ægteskab. Den i testamentet nævnte Henrik Albrechtsön er utvivlsomt den samme, der nævnes ved rigsmødet i foråret 1307, og er formodentlig en broder til den siden bekendte marsk, Ludvig Albrechtsön (Eberstein). I et segl fra 1322 står Margrethe Tyges datter, enke efter Henrik Albrechtsön, omkring et Mariebillede. Her har vi altså navnet på denne datter, og vi ser, at manden er død för 1322. Således træder Jon Litles börnebörn i forbindelse med de navne, der i næste slægtled står i forgrunden ved rigets opløsning.

I testamentet nævnes, om end kun i forbigående, Cæcilias i 1280 afdøde mand, hr. *Tyge Jurisön*, idet der pålægges exekutorerne at betale nogle gældsposter, som han har efterladt sig. Der forekommer samtidig en anden Tyge Jurisön (Sorø gavebog IV 483), der synes at have været gift med en datter af Cæcilias fætter. Navnet Juri er formentlig det samme som Iver, der i Sønderjylland endnu udtales på nær liggende måde.

Fru Cæcilias testamente er udstedt på Hørnixholm, det nuværende Hørsholm, hvoraf ses, at denne gård har været hendes og hendes faders hovedsæde på Sælland.

I året 1343 ejes gården af en *Niels Eriksön*, der af kong Valdemar Atterdag sættes til værge for Esrom kloster. Både på grund af ejendommen og forholdet til Esrom må det formodes, at denne Niels Eriksön har været af fru Cæcilias slægt. Hvis hun har været gift to gange (Tyge Jurisön døde jo tidlig), kunde han vel være den i testamentet nævnte sön, Niels, der opholdt sig

hos moderen, formentlig som den yngste. Hendes anden mand må da have heddet Erik, men også været død för hende; han nævnes dog sletikke i testamentet.

Foruden de her anførte oplysninger om Jon Litle og hans slægt har vi endnu en meddelelse af særlig interesse hos *Cornelius Hamsfort*, hvis værk anses for en af de bedste kilder til middelalderens historie. Heri berettes, at »4. Aug. 1306 (skal altså være 1307) dør hr. *Jon Litle* den yngre, sön af den forrige Jon Litle, höjt fortjent af kirken. Han testamenterede sine indtægter på øen *Møn* til Roskilde kirke, den meget gode gamle mand«.

Her nævnes J. L. som den yngre, sön af den ældre J. L., hvoraf man skulde slutte, at Jon Rejmodsön også skulde have båret navnet Litle, hvorved dette tydeligere fremtræder som slægtsnavn. Men som ovenfor berört, er der nogen uklarhed ved forholdet til en ældre Jon Litle i Skåne, hvilket ned gennem tiderne har medført adskillige forvexlinger. I Hamsforts meddelelse finder vi altså noget af indholdet af det testamente, som J. L. selv nævner i brevet af 1299, men som vi forøvrigt desværre ikke kender. Vi véd altså ikke bestemt, hvor hans gods på Møn har ligget, men kan dog måske slutte os dertil ved at undersøge Roskilde bispestols jordebog, der anses forfattet i årene 1370—1400. Thi vel hedder det, at J. L. skænkede sit Mønske gods til Roskilde *kirke*, der er forskellig fra bispestolen, men i denne kirkes gavebog findes ikke nævnt nogen ejendom på Møn. Vel anføres der $^1/_3$ bol i Nybøle, men det er næppe på Møn, medens samtlige 14 gårde i vort Nøbølle nævnes i bispens jordebog. Formodentlig må enten udtrykket Roskilde kirke hos Hamsfort være ensbetydende med bispestolen, eller denne har erhvervet det Mønske gods ved mageskifte med kirken, (hvilket ofte skete). De Mønske godser falder i jordebogen i 3 afdelinger. Godset i Magleby og Elmelunde danner et afsnit, hvori der er givet fuld forklaring om hver mands gård, landgilde m. m. Derefter kommer Nøbølle by i Stege landsogn alene med angivelse af tilliggende i bol. For det tredie anføres en del spredt gods, der er tilföjet med en senere hånd, og hvorom det oplyses, at det er købt af forskellige navngivne ejere.

Den første afdeling med den begyndende bispegård, Elmelunde, er sikkert den ældste besiddelse, der formentlig hidrører fra Absalons tid. Forsåvidt Jon Litles gave er kommen i bispestolens besiddelse, kan den kun henføres til det andet afsnit, *Nøbølle by*. Da Jon Litles Mønske gods må antages at være en arv fra den Sunesönske slægt, passer Nøbølle by godt med beliggenheden af de byer, som vi ved har hørt til Hvidernes arvegods, nemlig Tøvelde og Bidsinge, der er nabo til Nøbølle. J. L. har isåfald ejet to byer af det hyppige navn Nøbølle, en i Skåne og en på Møn; den første har han 1299 skænket til Lunde domkirke, den anden til Roskilde 1307. Efter jordebogen udgjorde Nøbølle by 14 gårde og det samme antal blev ved udskiftningen 1802 udlagt, og de 14 matr.-no. er endnu bevarede. Det nuværende Rødkilde omfatter matr.-no. 9 og 10; i rækkefølgen 1370 står bønderne, Mattes Eder og Bo Fris, som no. 9 og 10, men udskiftningen og udflytningen har naturligvis tumlet om med jorden. Hver gård var (1370) på $^1/_4$ eller $^3/_8$ bol, kun en enkelt på $^1/_2$ bol (tilhørende Anders Jensön); måske har denne sidste været Jon Litles forvaltergård, hvor hans »bryde« har boet, og hvor ejeren har taget ind, når han kom i besøg; men nogen större gård, der kunde være bolig for en så fornem mand som Jon Litle, har her öjensynlig ikke været, og han vides heller ikke at have udstedt noget brev herfra. Imidlertid er hans navn ved denne besiddelse dog også knyttet til Møn og måske til jorden her i Nøbølle.

Efter således at have samlet, hvad hidtil trykte kilder, så vidt vides, meddeler om Jon Litle og hans slægt, er det ikke vanskeligt at danne sig et helhedsbillede af denne mærkelige mand i forhold til hans samtid. Han må være født ca. 1230. Hans fader var den ellers ukendte Jon Rejmodsön, formodentlig af en Skånsk Litleslægt, efter hvem sönnen har havt sine Skånske ejendomme. Langt fornemmere var hans mødreneæt; hans moder, Cæcilia, var datter af den ældste blandt Sunesönnerne, Ebbe, der arvede fædreneborgen, Knardrup, men faldt allerede 1208 i slaget ved Lena. Hun var altså søster til kong Sverkers dronning i Sverge. Sunesönnerne må have siddet inde med uhyre rigdomme, når henses til den mængde arvegods, der tilfalder hver enkelt af efterkommerne i

2det og 3die slægtled. Når moderen var af fornemmere herkomst end faderen, ser vi i den ældre middelalder ofte, at börnene tager navn, våben og tradition efter hende. Dette er öjensynligt tilfældet med Jon Litle; han har antaget det rene Sunesönske våbenskjold og opkalder alle sine sönner efter de berömte Sunesönner, Thorbern, Johannes, Jakob og Peder, og datteren efter bedstemoderen. Ligeså er det tydeligt, at, da han henved 40 år gammel fremtræder i offentlig virksomhed, optager han Sunesönnernes historiske tradition i forholdet så vel til kirken som til kongen og riget. Han må tidlig have erhvervet en så overordentlig anseelse, at han — ligesom forhen Jakob Sunesön — indtager den fornemste plads mellem rigets adelige herrer, så at han næsten altid nævnes forud for rigets höjeste embedsmænd, skönt han selv sikkert aldrig har beklædt noget embede. Da dette forhold viser sig strax ved hans offentlige fremtræden, må denne overordentlige stilling fra begyndelsen skyldes hans slægts anseelse og store rigdomme. Han er tidlig bleven betragtet som slægtens hoved, om end han formodentlig kun tilhørte den på kvindesiden.

Man kan ikke vægre sig ved at tro, at han fuldt bevidst har søgt at tage politisk arv efter Sunesönnerne, så nöje vandrer han i deres spor, men under ulige vanskeligere vilkår. Han stræber at være lige tro mod konge og kirke, men under dette skimtes der et nyt synspunkt, *riget*, et begreb, der er ifærd med at udvikle sig af de store rigsmøder i sidste halvdel af 13de århundrede, og som i næste slægtled blev således misforstået, at det netop medførte opløsningen. I nyere tid har man opfattet Jon Litle som kongehusets særlig håndgangne mand; men det stemmer ikke med hans optræden i det hele. Det hidrører formentlig fra, at man har tillagt ham en ledende rolle ved de voldsomheder, som de kongelige udøvede mod Jakob Erlandsöns venner i Lund og Roskilde 1262.

I det foregående er omhandlet, at den da optrædende Johannes parvus ikke er den senere berömte Jon Litle; det vilde også være i höj grad stridende med den sidstes hele øvrige virksomhed. At det skulde være samme person må også anses udelukket ved den omtale af de omhandlede personer, som findes i Esromannalerne. Ligeså bitter og voldsom forfatteren er i sin dom over Johannes parvus i 1262, ligeså veltalende er han i sin lovprisning af Jon Litle ved dennes død; det er næppe rimeligt, at sådanne to domme kan angå samme person. Der er ovenfor også gjort opmærksom

på, at den Jon Litle, der 1264 nævnes som høvidsmand i Lund, vel fører bjælkevåbnet, men med en ændring, der ellers tilhører de Skånske Erlandssönner*).

Der er nylig fremdraget et höjst interessant pavebrev, hvori der — uden tidsangivelse — gives samtykke til, at en Dansk kong E. ændrede thronfølgen således, at en af hans døttre kunde følge ham på thronen for at fri landet fra at falde i fremmedes hænder. *H. Olrik* har med klare grunde godtgjort, at den pågældende konge ikke kan være nogen anden end *Erik Glipping*, at den frygtede fremmede er hertug *Albert af Brunsvig*, og at det har været nogen af rigets stormænd, der har udvirket dette pavebrev, som der dog ikke blev brug for, da kongen fik sönner. Tidspunktet måtte da være foråret 1263, efterat Albert forud havde huseret i Danmark. Olrik gætter i første linie på *Jon Litle*. Dette kan være meget

*) Til belysning af forholdet mellem disse segl tjener: Under dokumentet fra Lybæk 16. Aug. 1264 findes et skjoldformet segl med 3 rudrede bjælker, der har tilhørt Jon Jonsön, høvidsmand i Lund. Omskriften kan udfyldes således:

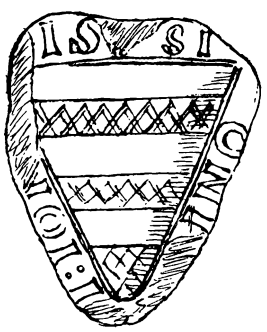

S' (I) ONI: (FILI) **I**: **ION** (I: MILIT) **IS**,

ɔ: Ridder Jon Jonsöns segl. Seglet har i hvert fald ikke navnet »Litle». Hvis »militis« er rigtigt, er det første gang dette ord (ridder er lidt senere) forekommer på segl.

et segl af 28. Maj 1285, tilhørende Jon Litle (af Skåne), findes de 3 bjælker med rankeornamenter. Af omskriften ses kun (L)ITTIL ɔ: Litle.

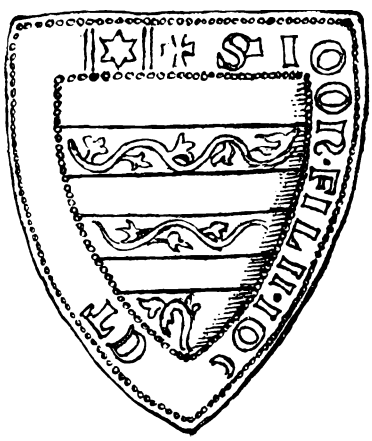

Formodentlig samme segl findes under et dokument af 5. Febr. 1293, tilhørende Jon Litle.

Omskriften kan udfyldes således:

S' IOON. FILII. IOO (N. DI CT(I. LITTIL)

ɔ: Jon Jonsön, kaldet Litles segl.

Betegnelsen, kaldet »Litle«, synes da at tilhøre den berömte Jon Litle, medens Jon Jonsön (parvus) skriver sig »miles«.

sandsynligt, og det vilde isåfald formentlig være dennes første offentlige fremtræden. Men dette vilde være et yderligere vidnesbyrd, om at Jon Litle ikke selv kan have deltaget i hertug Alberts voldsregimente året forud. Han kunde næppe have bedet paven om at fri landet for et regimente, som han selv havde været medskyldig i.

Ældre historikere, fra Hamsfort til Langebæk og Suhm, forudsætter flere personer af navnet, Jon Litle, og giver forskellige forklaringer med hensyn til herkomsten. Men ialfald fra 1267 er der intet ivejen for at tillægge samme person alle de handlinger, der er knyttede til navnet.

Når vi altså fritager ham for voldshandlingerne imod kirken i 1262, giver den hele øvrige beretning os et tydeligt billede af en helstøbt mand, der i mindst 40 år har virket trolig for rigets vel, idet han som den fornemste rådgiver under begge konger, Erik Glipping og Erik Menved, utrættelig virker for bevaring eller genoprettelse af freden mellem de onde tiders mange urolige hoveder. Personlig stod han i så vanskelige forhold, som skulde synes at måtte göre hans opgave umulig, og dens løsning lykkedes heller langtfra tilfulde. Som sin tids fornemste repræsentant for Hvideslægten var han i nærmere eller fjernere slægt med de fleste af de mænd, der indvikledes i sammensværgelser mod kongen. Han har måttet deltage i domfældelsen af en række af rigets ypperste, med hvilke vi i begyndelsen ser ham stadig samarbejde. Endog hans slægts hovedsæde, Knardrup, tilfalder kongen utvivlsomt ifølge dom over besidderne, der må have været hans kødelige fættere. Han bevarer urokkelig sin slægts hengivenhed for kirken og står i öjensynligt nært venskabsforhold til domkapitlerne i Lund og Roskilde. Men trods alt dette bevarer han ligeså ubrødeligt sit troskabsforhold til kongerne, som disses første rådgiver. Han er stadig i virksomhed og på rejser i kongens tjeneste, og dette forhold går i arv fra den ene konge til den anden; det er stadig til ham, man tyr, når det hårdest kniber, hvergang de unge konger og deres hidsige håndlangere har bragt riget i vånde. I ingen af disse voldshandlinger har han deltaget, og at han ingenlunde var kongernes blinde redskab støttes blandt andet af, at han var medlem af den voldgiftsrett, der dömte kongen til at udrede til Erik Plovpennings døttre den arv, som kongen med urette havde forholdt dem, en dom, som kongen dog søgte at tilsidesætte og derved nærede den ødelæggende krig

med Norge i det meste af en menneskealder. Hver gang det så gik galt, og kongen opgav ævred, er det Jon Litle, som må skaffe fred; vi ser ham som forligsmægler gentagne gange ved Gøtaelven, i Nyborg, på Hindsgavl og i Rom (måske endog to gange), hvor forlig sluttes med Norge, med Sverge, med de fredløse og med erkebisperne Jakob Erlandsön og Jens Grand. Efter hvad der var gået forud, måtte vilkårene blive strenge, men Jon Litle har öjensynlig fået dem lempede så vidt muligt. Kun i forholdet til hertugen af Sønderjylland ser vi ham som rigets tro mand fælde en afgörende dom til kongens fordel.

At han har kunnet bevare sin ansete stilling i så overordentlig lang tid under så yderst vanskelige forhold, synes næsten at være et vidunder, og ikke mindre, at han har kunnet holde ud op i sin höje alder, så at han, over 70 år gammel, endnu påtager sig den besværlige rejse til Rom for at redde riget af den yderste nød. Det ligger nær at forklare alt dette af, at han alene byggede på sin personlige og slægtens medfødte anseelse, uden at efterstræbe nogen officiel stilling; ved at følge hans hele levnedsløb kan vi ikke lade være at tænke, at hans grandonkel, Jakob Sunesön, har været hans forbillede. I flere henseender findes der lighedspunkter imellem disse to. At Jon Litle ligesom sin forgænger har havt stærke åndelige interesser, kan man slutte af hans nære forhold til kirkens mænd og navnlig til de videnskabelige Cisterciensere i Esrom kloster. Herved fortjener det at bemærkes, at samtiden var stærkt beskæftiget med historiske optegnelser. En hel række af middelalderens krøniker stammer fra denne tid, og det berettes desuden, at Erik Menved lod samle en mængde historiske aktstykker, der var kendte under navnet »congesta Menvedi«, som Hvitfeldt formodentlig har benyttet, men som brændte med København 1728. De vigtigste af disse historiske arbejder skyldes Cistercienserne. Det er måske et tilfælde, der dog ser ud som en tanke, at de to bedste Sællandske årbøger, Esromannalerne og den Sællandske krønike, begge slutter med året 1307, Jon Litles dødsår. Esromannalerne ender med at meddele hans og datterens død og slutter så med ordene: requiescat in pace (hvile i fred), amen! På den anden side er han selv kun yderst lidt omtalt i krønikerne; hans historie må vi næsten udelukkende sammensætte af breve og dokumenters vidnesbyrd, medens flere krøniker beskæftiger sig med Johannes parvus's optræden i Lund 1262.

Skulde sammenhængen hermed mulig være den, at det er

Jon Litle, der såvel i kongens råd som mellem sine venner, Cistercienserne, har opmuntret til historiske optegnelser? Har han måske været en af de vigtigste hjemmelsmænd for samtidens begivenheder, men forsætlig forbigået sig selv?

Også i nogle tilfældige forhold ligner Jon Litle Jakob Sunesøn. Hver af dem havde 3 à 4 sönner, som alle døde för fædrene. Begge overleves kun af en datter, der hver især har gjort sig bekendt ved et interessant testamente.

At Jon Litle har havt betydelige ejendomme på Møn, viser yderligere, at denne ø har hørt til Hvideslægtens stamgods. Hovedsædet har dog for ham som for de fleste af slægten været Sælland, navnlig Nordsælland.

Vi har allerede set, at hans hovedopgave har været at værne *rigets* interesser. Trods de mange ulykkelige indre og ydre kampe, var riget ved hans død ført ud af ulykkerne på tålelige vilkår, og indtog nu en så stærk stilling, at kongen herefter kunde indlade sig på æventyr i fremmede lande. Vel havde freden med kirken kun kunnet opnås ved kongens dybe ydmygelse overfor paven; men erkebispestolen havde også lidt så meget under striden, at det blev en afgjort fiasko, da en senere erkebisp forsøgte at genoptage krigen. Den politik, regeringen var slået ind på, at søge pavens gunst og støtte imod de hjemlige prælater, blev siden fortsat, og navnlig benyttet af Valdemar Atterdag med stort held. Kort efter århundredskiftet 1300, ved den tid, da Jon Litle trækker sig tilbage, var alt lagt tilrette for en fredelig og lykkelig fremtid. Det vilde sikkerlig være for dristigt at slutte, at dette med forbigåelse af andre skyldtes ham; dertil kender vi for lidt til alle de tråde, hvoraf tidens historie er spunden. Men visselig var han den fornemste repræsentant for de gode kræfter, der har medvirket til opnåelsen af den tålelige udgang af århundredet. Tilfældig har det sikkerlig hellerikke været, at samtidig med hans tilbagetræden føres rigets politik ind på ganske ny baner, ad hvilke der ganske visst i nogle få år skabtes en såkaldet glandstid, men kun for at forberede et så meget dybere nederlag. Allerede 1301 (medens den gamle Jon Litle var i Rom) fører kong Erik den første Danske hær til Tyskland og fortsætter siden en lang række erobringskrige i Tyskland og Sverge, der til slutning bringer nederlag på alle kanter og først og fremmest udtömmer rigets kræfter, såvel ved krigene som ved glimrende ridderspil. Det er disse forhold, der danner baggrunden for til-

intetgörelsen under kong Eriks broder og efterfølger. Der er al anledning til at tro, at hele denne ulykkelige æventyrpolitik ikke vilde være bleven fulgt, om Jon Litle fremdeles havde kunnet råde. Så meget kan vi ialfald forstå af de magre historiske meddelelser, at Jon Litle fortjener at mindes som idetmindste en af de bedste mænd i sin samtid. Da vi véd, at han har ejet gods på Møn, og da der, som ovenfor anført, er nogen grund til at

formode, at han har ejet den jord, hvorpå Rødkilde nu ligger, er der her rejst en bavtasten med Jon Litles navn og dødsdag, således som vedstående billede viser. Vi vilde gerne tilegne Møn en andel i »den frommeste og berömteste ridder i Danmarks rige«.

BEGIVENHEDER PÅ MØN MELLEM VALDEMAR SEJR OG VALDEMAR ATTERDAG.

Det er middelalderens mørkeste tid, ikke alene fordi efterretningerne i det hele kun er dunkle, men især fordi de spredte efterretninger om indre og ydre ufred varsler den efterhånden indtrædende opløsning. Vi har set, hvorledes Møn og særlig Grönsund i Valdemarstiden var samlingspladsen og udgangspunktet for de Danske ledingsflåder på deres sejrige tog i Østersøen; men vi har tillige set, hvorledes selve ordningen indeholdt spiren til svækkelsen. Når ledingsflåden var samlet, udgjorde den en mægtig styrke; vi hører, dog måske med nogen overdrivelse, om flåder på over 1000 skibe med gennemsnitlig henved 40 mands besætning. Men udrustningen galdt kun nogle uger eller måneder, i hvilke besætningerne måtte underholde sig selv af medbragte fødemidler; når disse slap op, måtte hæren skaffe sig føde ved plyndring. Det er dette forhold, der hele middelalderen igennem gör krigsførelse til plyndringstog. Ofte trak det så længe ud med at få hele flåden samlet, at de først ankomne begyndte at tænke på hjemrejse, inden de sidste kom. Når ledingstiden var udløben, beroede det alene på kongens personlige myndighed, om han kunde holde hæren samlet; ofte går de fra hinanden uden lov. I hvert fald egnede en sådan hær sig ikke til nogen planmæssig krigsførelse med det öjemed varig at betvinge en fjende, men vel til hurtige plyndringstog. Allerede *Absalon* følte dette, da han formåede en del af sine troeste folk til at forblive samlet, ligesom det fremhæves som en uhørt ros, at han engang selv holdt søen i $^3/_4$ år. I oldtiden var menigmand alle krigere; nu udviklede sig mere og mere en krigerstand, og det er dette, der i virkeligheden fra grunden af ændrer de sociale forholde. Alt som menigmand nedlagde våbnene, sank han ned i de ufris klasse.

Men navnlig får dette sociale omslag indgribende betydning for sømagten. Den ny krigerstand kunde bedre göre sin overlegenhed gældende på landet end på søen. Til hest i brynje og plade eller fra borgtårnene vejede nogle få riddere op imod en ledingshær. Omkring år 1200 sker overgangen fra den tidligere enkeltmands kamp i ringbrynje til det sluttede rytterangreb i fuld rustning med hjelm, brystplade, buet skjold og höj saddelbue

(for at sidde fast). Tilsøs var vilkårene mere ligeartede for store og små; alle gik op eller ned med det fartöj, der bar dem; blev skibet sejlet under, var ulykken fælles og snarest værst for den jernklædte ridder. Skulde dette ikke være den egentlig virkende grund, til at Danmark i det følgende århundrede ikke kan göre sig gældende på søen? Og navnlig ikke overfor de nu opvoxende Østersøstæder, der strax havde grebet krigshåndværket fat fra fremtidens synspunkt, hvorefter det først og fremmest blev et pengespörgsmål. Borgerne selv var som søhandelsmænd dygtige skibsførere, og for penge kunde de til enhver tid have søvant mandskab. Vel beklager de sig stadig over, hvor dyrt det er at føre krig, men de véd også at skaffe, hvad der skal til, når det er nødvendigt.

Kun således kan det forklares, at endog den enkelte ny stad, Lybæk, ikke alene kunde besejre Valdemar Sejrs ledingsflåde i 1234, men fra næste tiår endog være herre i de Danske farvande. Og dette har sikkerlig væsentligt bidraget til, at de Danske statsmænd senere, århundredet ud, søgte at holde fred med Lybæk. På den anden side kan også heraf forklares, at kongerne tid efter anden hele middelalderen igennem — oftest med ringe held — søger at puste nyt liv i det folkelige værn, som ledingsflåden kunde yde; efter Erik af Pommerns tid ophører disse forsøg, og en virkelig krigsflåde skabes først et århundrede senere.

At *Stege slot* — og endmere *Borgen* ved Grönsund (se nedenfor) — har været opført som støtte for udrustningspladsen om Møn, er indlysende, så vel som at høvidsmandstillingen på Møn derfor måtte være en særlig betroet post (se Jakob Sunesön). Begge borge bliver da også stridsemne i denne nedgangstid. Ovenfor er berettet, hvad vi véd, om tilblivelsen af *Stege slot*, hvorledes det (formodentlig på Svend Grathes tid) har været et hjælpetårn til forsvar af »jernlukket« ved »Stæket«. I Valdemarstiden er der på samme sted — formodentlig af *Jakob Sunesön* — opført en stærkere muret borg med tre tårne. Slottet nævnes vistnok første gang året efter Jakob Sunesöns død 1247. I kongebrødrenes indbyrdes krig tog Lybækkerne parti imod kong *Erik*. Herom hedder det i en krønike, der antages at stamme fra samtiden, og som öjensynlig er forfattet af en mand af hertugernes parti (Script. V. 498), ved året 1247: »Danmarks konge, Erik, begyndte at fortrædige sin broder, hertug *Abel*, i hans hertugdömme. Han forjagede sin broder, *Christoffer*, fra hans lande

(Lolland og Falster). Han fangede sin halvbroder, hertug *Knud* af Blekinge, hvem Lybækkerne siden tappert befriede, efterat de havde erobret borgen «*Akkenborg*«, hvor han holdtes fangen. Desuden hærgede de ofte Danmark i søkamp og vendte tilbage med stort bytte.«

Dette var den første Tyske flåde i vore farvande. Hvitfeldt tilföjer, at Knud blev lagt i lænker på Stege borg, og at kongen i forbund med de Meklenborgske og Vendiske fyrster fortsatte krigen mod Lybæk.

Navnet »Akkenborg« er ukendt; man har gættet på Arreskov på Fyn, men dette tilhørte hertug Abel og blev først 1248 erobret af kongen. Her må også talen være om en borg ved søen. Allerede Hvitfeldt skriver *Stege* istedetfor Akkenborg, og dette er nu almindelig antaget som det rette. Forfatteren, der öjensynlig er en fremmed, har formodentlig benyttet den Tyske form: Stekenburg, og dette er så ved en afskriverfejl blevet til Akkenborg. Stegeborg nævnes udtrykkelig et par år senere, og der er da ingen tvivl om, at det virkelig er dette, der første gang bliver erobret af Lybækkerne. Disse har således om end kun foreløbig gjort sig til herre på de Danskes våbenplads, men må dog kort efter have mistet den igen, thi 1252 var den atter i kongens besiddelse.

Krigen med Lybæk fortsættes jævnlig i de følgende år. Da det ny opvoxende *København* i striden mellem Roskilde biskop og kongen var kommen i den sidstes besiddelse, benytter Lybækkerne lejligheden til at komme en rival tillivs, idet de i 1249 erobrer og plyndrer København, hvor de ødelægger det af Absalon opførte slot.

Fra disse år haves et mærkeligt exempel på, hvor megen vægt Lybæk lagde på at stå i sikker handelsforbindelse med de nærmeste Danske landskaber, som kunde forsyne staden med levnedsmidler. Michelsens »Urkundensammlung« I. s. 58 meddeler følgende aktstykke, der opbevares i Lybæks arkiv:

»E. (ricus) dei gratia Danorum Slauorumque rex omnibus presens scriptum cernentibus in domino salutem. Significamus vobis, quod conuentionem, quam Møen inhabitantes cum Lybicensibus fecerunt, ratam et habilem habemus, ita quod ipsi Lybicenses predictam terram pacifice intrare possunt causa negociandi. Datum anno dom. MCC quinquagesimo K. Juliis quinto«.

(Originalen er $1^5/_8$ tomme lang og $5^1/_2$ t. bred med voxsegl). På Dansk:

»Erik (Plovpenning) af Guds nåde de Danskes og Vendernes konge hilser i Herrens navn alle, der ser denne skrivelse. Vi bekendtgöre for Eder, at vi herved stadfæste den overenskomst, som Møns indbyggere have sluttet med Lybækkerne således, (eller måske »gående ud på«) at Lybækkerne nu i fred kunne besøge den nævnte ø for at handle der. Givet 1250 d. 27. Juni«.

Når Lybækkerne ikke have kunnet tilkæmpe sig forbindelsen, har det stræbt at vinde den med det gode. Forøvrigt er det ikke noget enestående tilfælde, at en enkelt landsdel — her Møn — slutter en særfred; men særlig interesse har det at se en sådan særfred stadfæstet af kongen. Dette sker få uger för dennes død.

Brodermordet på Slien 1250 fylder samtid og eftertid med rædsel. Også kong Abel får to år efter en voldsom død på et tog mod Friserne. Da var der et tidspunkt, da striden mellem kronen og hertugdömmet kunde være bleven bilagt, når man havde taget Abels sön til konge. Riget valgte imidlertid broderen, *Christoffer,* og striden fortsattes med forøget voldsomhed og blev snart ved de Holstenske grevers indblanding til en aldrig afsluttet nationalitetskamp.

Opløsningen kom så vidt, at i årene 1252—53 spiller en Tysk æventyrer endog herre i riget. Han hed *Henrik af Ælmelthorp;* med sin broder, Berthold, nævnes han tidligere i Meklenborgsk tjeneste. Hvorledes han er kommen til Danmark vides ikke, og man kender end ikke, i hvis tjeneste han her optræder. Pludselig hører vi i flere krøniker, at han erobrede Møn, eller »borgen på Møn« fra kong Christoffer, og gjorde kongen megen skade, idet han førte alt kongeligt gods fra Møn og Falster. Hvad der her menes med »borgen på Møn«, kan man slutte af retssagen mod Jakob Erlandsön. Blandt kongens mange anklagepunkter mod bispen er nemlig også det, at denne var udebleven, da han kaldtes til rigets forsvar ved »Stikeborg«. Da dette punkt nævnes forud for kirkemødet i Vejle 1256, må det sikkerlig sigte til, at bispen ikke har efterkommet ledingsbudet, da han skulde have værget Stegeborg mod Henrik Ælmelthorp 1252, skönt borgen lå i bispens eget stift; Jakob Erlandsön var dengang endnu biskop i Roskilde (blev først erkebiskop i 1254).

Henrik Ælmelthorp udstrakte endogså sit herredömme til

Sælland, hvor han ikke alene satte sig fast i Skelskør, men endog slog kongen i åben mark. Denne dristige æventyrer er et betegnende billede fra denne tidsalder, da de enkelte jernklædte riddere kunde spille en hovedrolle, og enhver herre på sin borg følte sig uafhængig. Manden forsvinder imidlertid allerede året efter, uden at vi véd hvorledes, og det er kun gætning, hvad der senere er fortalt om, at han i længere tid skulde have siddet som herre på Stegeborg. En enkelt krønike (Script. II. 174) meddeler, at 1253 toges Møn og Svendborg tilbage, hvorved kongens fjender dræbtes; (måske også Henrik). Hvem der efter Jakob Sunesön var høvidsmand her, vides overhovedet ikke; først i århundredets slutning finder vi øen i den Vendiske fyrst *Vitslavs* besiddelse.

Lybækkerne har i de følgende år öjensynligt fortsat deres bestræbelser for at blive herrer i Øresund. Vel tabte de 1254 i en kamp ved Skanør, men efter Tyske kilder (Sartorius I. 36) drog de derfra til Møn og bemægtigede sig atter Stegehus samt Nykøbing på Falster.

Under disse uroligheder havde de Danske engang taget også nogle Norske skibe i Grönsund, hvorfor den Norske konge gjorde gengæld i Bergen; men det kom dog ikke denne gang til åbent brudd med Norge. Imidlertid sker der under den følgende konge, *Erik Glipping,* lidt efter lidt et omslag i den Danske politik, hvilket navnlig synes at skrive sig fra et rigsmøde, der 1264 holdtes i Rostock, ved hvilken lejlighed den unge konge er bleven løsladt af det Tyske fangenskab efter slaget på Lohede 1261. Man skulde næsten tro, at de Danske stiltiende havde anerkendt Lybækkernes overmagt tilsøs; der søges ikke alene fred, men endogså venskab og forbund med dem, og mere og mere udvides stædernes rettigheder på Skanør og andre Danske markeder. 1283 får Lybæk den ejendommelige forrett, at Danmark ikke måtte bryde freden uden et halvt års varsel (for at købmændene itide kunde kalde deres skibe hjem), hvilken rettighed end ikke synes at have været gensidig! Næste år tiltræder endelig Danmark et tiårigt forsvarsforbund med stæderne og en række Nordtyske fyrster, og må derfor afbryde handelsforbindelsen med Norge, der førte gentagne krige med stæderne. Det fortjener at bemærkes, at *Jon Litle* (se nærmere i afhandlingen om ham) ikke synes at have deltaget i nogen af disse traktater med Lybæk.

Hvor vidt og hvorlænge Lybækkerne har havt fast fod på Møn vides ikke. Et gammelt sagn, som dog ikke hjemles ved noget kildeskrift, beretter, at Lybækkerne i denne tid skal have anlagt et fiskerleje, *Bröndehöje*, på det sydostlige hjörne af Møn; dette er efter forholdene dengang meget troligt. I slutningen af middelalderen var Bröndehöje et kongeligt toldsted, hvor de skiftende lensmænd var forpligtede til at yde tolderen underhold. Der opvoxede derved en handelsplads, der i den frygtelige stormflod 1. Februar 1625 gik under med hele sin befolkning. Man formoder, at denne ulykke har stået i forbindelse med et af de på klinten velkendte jordfald, der beror på en indre hulning i kridtmassen. Stedet, hvor Brøndehöje by har ligget, er nu skjult af havet; men ældre folk mindes ved lavvande at have set rester af pæleværk, og der er fundet dele af sildetønder i stranden udfor sænkningen mellem Busene have og den gamle skandse, der endnu bærer navnet Bröndehöj. Denne har i nyere krige været benyttet som skandse; formodentlig i Svenskekrigen har den fået en femkantet form foroven. Men den ser snarest ud til oprindelig at have været en rund höj med en lille grav omkring, og kan som sådan godt stamme fra middelalderen og have båret et tårn (af træ?) til værn for det gamle Bröndehöje fiskerleje og toldsted. Hvitfeldt s. 273 siger, at ved denne tid (13de årh.) var befæstningerne voldsteder, forvarede ved grave, og indenfor med træhuse.

En undersøgelse med spaden kunde måske herom give nærmere oplysning. Forøvrigt er det under det archæologiske afsnit omtalt, hvorledes Bröndehöjeskandse i forbindelse med en stor höj fra bronzealderen og mellemliggende rækker af formentlige bavtastene engang har dannet et pragtfuldt oldtidsminde på den maleriske kyst. At Lybækkerne har havt interesser at forsvare på Møn kan sluttes af begivenhederne under den senere krig med de fredløse og Norge. En varig besiddelse af Møn kan Lybækkerne dog ikke have havt, da vi snart efter ser øen i andre hænder.

Da *Rygen* ialfald siden Valdemarstogene var et Dansk lensland, og i kirkelig henseende lå under Roskilde stift, er det rimeligt, at der mellem denne ø og Danmark har været en livlig forbindelse, der viser sig i adskillige navne derovre og navnlig i flere kirkebygninger, der skyldes Cistercienserne, og i hvilke Danske forbilleder er tydelige. At der også har været forbindelse med

det nærmestliggende Danske land, Møn, er naturligt. Fra Møns klint, kan man tydeligt se Rygen; landskabet på begge øer har så meget tilfælles.

Når vi fra den tidligste middelalder ikke har fundet minder om Vendisk bosættelse på Møn, så træffer vi i den senere middelalder dog flere Vendiske herrer her.

De Rygenske fyrster hed skiftevis *Jaromar* (Jærmer) og *Vitslav*. 1246 skænkede *Vitslav I* betydelige rettigheder til Cistercienserklosteret Bergen på Rygen. Blandt vidnerne herved nævnes en Mathæus Moltke. Gavebrevet er skrevet af fyrstens kapellan og første skriver, *sognepræsten Johannes i Stekeborg*. Der findes intet sted af dette navn på Rygen, og det må sikkert være Stege på Møn. Det var sagtens ikke ualmindeligt, at gejstlige af Roskilde stift tog tjeneste på Rygen, og hr. Johannes har da ladet sit embede på Møn bestyre af en vicar. Dette var en form, som konger og fyrster ofte brugte for at skaffe lön til en kapellan eller secretair. Isåfald træffer vi her den første navngivne Mønske præst.

Vitslav må være død ca. 1250 og efterfulgtes af sönnen, *Jaromar II*, der er bleven så sörgelig berömt i Danmark. Hans optræden her må imidlertid bedömmes efter datidens opfattelse. Under striden mellem kong Christoffer og erkebisp Jakob Erlandsön, var dennes ven, bisp *Peder Bang* af Roskilde, blevet fordrevet fra sit bispesæde. Han var derfor 1259 flygtet til Rygen, som jo hørte til stiftet, og da navnlig til fyrst Jaromar, der kaldes hans slægtning (nepos), formodentlig morbroder eller lignende. Kort efter fik fyrsten også brev fra paven, der opfordrede ham til at genindsætte bisp Peder i Roskilde. Det er altså som bispens kirkelige undersåt og efter pavens pålæg, at han fører bisp Peder tilbage med en Vendisk hær, der lægger sig for København og indtager byen ved at bryde igennem befæstningen der, hvor nu ruinen af »Jærmers« tårn ligger. Atter dennegang blev slottet nedrevet. På samme tid døde kong Christoffer i Ribe (som det antages af gift); men enkedronningen, den tappre Margrete (Sprænghest), iler til Sælland og samler en bondehær, med hvilken hun møder fyrst Jaromar 14. Juni ved Næstved. Næppe har bønderne kæmpet villigt mod biskoppen, og de led ialfald et frygteligt nederlag; flere tusinde lå på valpladsen, og man får en forestilling om den voldsomme lidenskab, der ledede hele striden,

når vi hører, at bisp Peder forbød at begrave de faldne bønder i kristen jord (de var jo under interdikt).

Kort efter får dronningen imidlertid hjælp fra Norge, og fyrst Jaromar må trække sig tilbage, idet han dog plyndrede på hjemvejen (formodentlig også Møn).

Næste år vendte han sine våben mod *Bornholm*, som han erobrede og delvis beholdt i 17 år. Ifølge Tyske kilder blev da også Møn og Lolland plyndrede. Da fyrst Jaromar derefter kom til Skåne, blev han dræbt — efter nogle kilder — af en kvinde, og dermed forsvinder han og Venderne, med undtagelse af, at Jaromars sön *Vitslav II* synes at have beholdt Rönneherred på Bornholm, indtil han 1277 udkøbes derfra, som omtalt i Jon Litles historie.

Møn havde under disse sörgelige begivenheder endnu en gang, men for sidste gang, prøvet de Vendiske plyndringer. Vel var det ikke mere de vilde Vender, men et folk, der næppe har stået på et meget lavere kulturtrin end samtidens andre folk. Man har jo det særsyn, at næppe 100 år efter Rygens erobring og omvendelse kommer Rygboerne til Danmark som kirkens forsvarere mod kongelig vold! Men krig var i hine tider ett med plyndring, og Jaromar har særlig efterladt sig et så ilde rygte, at det hedder, at fattige ikke vilde modtage almisse, når den skænkedes som sjælegave for den dræbte fyrste.

Det synes, at denne har benyttet krigen som anledning til at sige sig løs fra lensforholdet til den Danske konge. Under sönnen, *Vitslav II*, genoptages dette imidlertid pány, man véd ikke fra hvilket tidspunkt. Måske er det sket ved det møde i Malmø 1277, da drost Uffe's sön, Niels, køber Rönneherred af fyrst Vitslav, hvilket denne forhen havde fået af riget med tilladelse til at sælge det. Ved denne lejlighed er Jon Litle første kongelige rådgiver, og det er rimeligt, at man da i det hele er kommen til forståelse med fyrst Vitslav. Det er måske også ved samme tid, at denne er bleven gift med *Agnes*, en datter af kong Valdemar Sejrs bekendte søstersön, hertug Otto af Lyneburg.

Efter ham har hun formodentlig havt betydeligt arvegods i Danmark; muligen har giftermålet været et led af forliget med fyrst Vitslav, så at kongen har påtaget sig at udstyre Agnes med medgift som prindsesse af kongehuset. Nok er det, at vi senere finder *Møn* pantsat til fyrst Vitslav, og det hedder som pant for brudeskat. Sandsynligvis står altså denne ordning i forbindelse

med Bornholms indløsning, og det er vel troligt, at var dette ikke sket, vilde Bornholm med sin ensomme beliggenhed være gledet ud af Danmarks hænder. I hvert fald finder vi nogle år efter — fra 1283 — fyrst Vitslav ikke alene som kongens tro lensmand, men endog som kongens råd, stadig deltagende i alle rigets anliggender. Som sådan var han også med efter kongens mord at dömme de anklagede skyldige og fredløse på rigsmødet i Nyborg 1287, og noget senere (1293) ser vi ham endelig give afkald overfor Roskilde bispestol på enhver fordring, han havde på denne fra faderen, Jaromar, (for den understøttelse, som denne havde ydet bisp Peder). Vi ser herved yderligere, hvorledes krigstoget til Danmark i 1259 og 1260 betragtedes af samtiden.

På grund af Vitslavs gode forhold til kongehuset og ikke mindst for hans deltagelse i dommen over de fredløse, var disses forbittrelse naturligvis i særlig grad rettet mod ham, og da han sad inde med Møn, rettes et hovedangreb på denne ø. Som bekendt havde de fredløse, grev *Jakob af Halland, Marsk Stig* og deres venner, efter dommen i Nyborg søgt til Norge, og var der bleven taget i beskyttelse af kong *Erik* (med tilnavn »Præstehader«), der af flere grunde var forbittret på den Danske regering. Hans moder var en datter (Ingeborg) af kong Erik Plovpenning, men hans mødrenearv var helt eller delvis tilbageholdt i Danmark. Endvidere var Danmark forbundet med de Tyske Hansestæder, der plagede Norge på alle måder. Hertil kom nu den opfattelse, der rådede hos mange, at de fredløse ikke var dömt lovlig efter Dansk rett. Krigen var allerede i flere år indledet ved sørøvertog af den tidligere Norske jarl, *Alf Erlingsön*, bekendt af kæmpeviserne som »Mindre-Alf«. Han plyndrede både Danske og Lybske skibe og hærgede kystbyerne både i Jylland og på øerne. Hertil föjer Paludan efter Tysk kilde, at han en tid endog havde bemægtiget sig Møn, som han plyndrede. Dette nævnes dog ikke i Danske kilder.

Hansestæderne udsendte en flåde på 30 skibe for at forjage ham af farvandene; men der klages over, at flåden blev liggende ørkesløs i Øresund, medens Mindre-Alf slap hjem med hele sit bytte. Ja, kæmpevisen fortæller endog, at han besejrede en Tysk flåde. Om Danske orlogsskibe forlyder der overhovedet intet. Først ved år 1290 bliver Alf genkendt og grebet ved Helsingborg, hvor han var gået forklædt iland. Han blev radbrækket. For-

bittrelsen har således mellem de Danske været stor nok, men om et virksomt forsvar fra deres side forlyder kun lidet.

Desto mere opmuntrende er det at høre om et dygtigt forsvar på et enkelt punkt, selv om det ikke ledes af Danske. Det sker på Møn. Her havde Vitslav indsat som høvidsmand *Hintse af Falkenhagen*, efter navnet at dömme en Tysker; men han synes som så mange af hans landsmænd at have slået sig ned i Danmark, hvor han senere nævnes under navnet Henrik Falkenhaven. At han ikke alene har været høvidsmand på borgen, men også optræder som lensmand over Møn, ses af det *ældste kendte dokument* (meddelt i Scriptoris IV, s. 501) af udelukkende Mønsk indhold. Det handler om en skeltrætte mellem Tostrup og Keldbylille. Den første by ejedes, som vi véd, af Sorø kloster, den sidste var formodentlig krongods. Dokumentet er affattet på Latin og meddeles her i oversættelse:

»Efterat man nogen tid havde forhandlet et spørgsmål mellem Sorø kloster og besidderne af jordene i Keldbylille angående grændserne for mark og skove mellem *Tostrup* og *Keldbylille*, blev der endelig med parternes samtykke og efter andre forstandige mænds råd på *Møns landsthing* opnævnt 12 mænd særlig desangående, og disse have da taget bestemmelse om disse steder og grændser, nemlig først fra *Skulleberg* til et træ, som kaldes stenabild, fra stenabild til en stenhov og fra stenhoven lige til strandbredden. Denne grændsedeling blev godkendt af Hintze, kaldet Falkenhawe, foged på Stigheborgh, og af hele landsthinget på Moen med sin uigenkaldelige og bestandige bekræftelse i Herrens år 1290 den 24 Januar, og den blev godkendt af den ædle mand, Hentze, kaldet Falkenhawen, høvidsmand på Stege borg«.

Dette aktstykke er af megen interesse, ikke alene ved den snurrige måde, hvorpå skellinien betegnes, men navnlig derved, at vi ser, at Møn allerede da har havt sit eget landsthing*) samt ved den kongelige (fyrstelige) lensmands optræden på landsthinget. Af de mærker, hvormed grændsen da bestemtes, kendes höjen *Skulleberg* endnu, men æbletræet (stenabild) og stendyngen er naturligvis forlængst forsvundne, og grændsestriden mellem de to

*) Dette betegnes heri gentagne gange ved navnet »placitum generale Meoniæ« ɔ: landsthing, hvilket altså må anses betydeligt ældre, end det fremgår af Wil. Christensens: Statsforvaltningen i det 15de årh. Derimod nævnes der ikke nogen landsdommer; dette embede er formentlig af yngre oprindelse.

byer synes også at være dukket op pany 500 år efter i slutningen af det 18de århundrede.

Af et senere brev fremgår, at slægten, Falkenhagen, hørte hjemme i landet Gnoyen i Meklenburg. Henrik Falkenhagen ses at have siddet længe på Stegeborg, og han har havt penge tilovers, som han har forstået at göre frugtbringende, så stillingen på Møn sagtens har været god. I Vordingborg 24. Sept. 1302 har han udlånt til Johan Ågesön 100 mark med pant i Fensmark, som det synes til 20 % rente. 25de Oktober 1303 udsteder han fra »Stikeby« et brev, hvorved han kundgör, at han havde lånt Johan Ågesön 140 mark med pant i jord i Fensmark (Sælland); pengene skulde betales til Mikkelsdag året efter. Da dette ikke er sket, overdrager han pantet til Johan Sællandsfar den yngre.

De Falkenhagener synes at have slået sig ned i Danmark. 1315 nævnes Peter Falkenhagen som kongens tro mand, der ledede befæstningen af Ribe. Og 1318 nævnes både Henrik og Johannes F. udtrykkelig som Danske riddere.

Mens Hintse Falkenhagen er høvidsmand på Møn, sker følgende, hvorom berettes dels i vore egne middelalderlige krøniker, dels og navnlig i den Islandske *Arne Biskops saga*. Idet vi herved kommer i beröring med de i datiden ledende mænd på Island og i Norge, skal vi forud berette lidt om disse.

I Norge regerede som sagt kong *Erik*, sön af Magnus Lagabøter (Lovgiveren) og den Danske prindsesse Ingeborg. Han har fået tilnavnet »Præstehader«, men dette er ikke betegnende, da han var en skikkelig, men ubetydelig mand, der ingenlunde optrådte fjendtlig mod kirken. Man må i det hele vogte sig for at tillægge fortidens tilnavne for stor betydning; de er oftest givne af modstanderne eller af tilfældige hændelser eller yttringer. Det er hans lidenskabelige moder, der med sine arvekrav har fremkaldt det vigtigste grundlag for det fjendtlige forhold til Danmark. I Norge opholdt sig på denne tid biskop *Arne af Skalholt* på Island, der ligesom kirkefyrsterne allevegne var midt i en voldsom kamp med de Islandske høvdinger om kirkens rettigheder på øen. Nylig var Island kommen under Norge (1262). På denne tid var den Islandske høvding, *Ravn Odsön* på Øre (nærved det fra sagaerne berömte Helgafjeld på vestlandet) bleven den Norske konges håndgangne mand og indsat som kongelig landshøvding på Island. Han tilhørte en lægekyndig slægt og var selv en dygtig sårlæge. Nylig

var det lykkedes ham at gennemføre Norsk lovgivning, »*Jonsbogen*«, på øen. Mellem ham og biskoppen var det kommen til en heftig strid, og begge var derfor draget til Norge for at få kongen og erkebiskoppen i Throndhjem til at skille trætten. Kong Erik søgte at trække sagen hen, og da han netop rustede sig til et tog mod Danmark sammen med de Danske fredløse, tog han både Ravn og biskop Arne med sig på flåden — meget imod biskoppens vilje.

Arne klager over at skulle være vidne til al den plyndring, som krigen førte med sig, og hvorved ledingsflåden levede på Danmarks bekostning. Han vilde ikke spise af de røvede fødevarer; da den kost, han havde ført med sig hjemmefra, slap op, sultede han, til han blev syg deraf. Han har måske også villet afsone krigens brøde, da han skænkede gaver til Næstved kloster; ialfald findes han opført i dette klosters dødebog som velgörer mod klosteret. Biskop Arnes mærkelige skikkelse giver os et velgörende billede af en kirkelig fredstifter. Ikkedestomindre var han en vældig kæmper for sin kirkes interesse; han fortsatte kirkestriden på Island til sin død 1297; men medens den i Norge endte med kongens sejr, lykkedes det Arne på Island at redde for kirken det meste af stridens genstand der. Hans kaldsfælle, biskoppen på Holum, der kun tildels havde stået på Arnes side i striden, lovtaler ham som en hellig mand.

På toget til Danmark fulgte også en af Norges ledende stormænd, nemlig *Audun Huglejksön*, der havde tilnavnet, *Hestakorn*, fordi han siges at have været den første i Norge, der fodrede sine heste med korn (hvilket formodentlig særlig betyder byg). I Danmark kaldes han Odin Hestakorn. Hvor man møder Odin som personnavn, er det altid en fordrejning af Audun. Han spillede en hovedrolle i de følgende indre Norske stridigheder og endte 13 år efter med at blive henrettet i Bergen.

Foruden disse og flere høvdinger ledsagedes kong Erik af *Marsk Stig* og de andre Danske fredløse, og disse var i regelen virksommere end Nordmændene til at hærge de Danske kyster. Toget foregår i sommeren 1289. Den Norske flåde gik til Øresund og efter forskellige kampe med strandhugst der, lagde den sig for København, uden dog at vove noget egentligt angreb på byen. Marsk Stig og de fredløse sejlede gennem Storebelt og nedenom Sælland, hærgende, hvor de kom frem, og nåede ende-

lig ad denne vej til København, hvor de forenede sig med den Norske flåde (28. Juli).

Nu, fortæller Arne biskops saga, sendte den Norske kong Erik hr. Arne biskop og Bjarne af Giske og flere herremænd ind til København for at forhandle, men de skiltes således, at intet forlig kom istand. Da Laurentius messe (10. Aug.) nærmede sig, sejlede kongen med hele hæren *syd om Møn* til Grönsund; der gik den Norske hær op og brændte på Falster. Efter dette belejrede kong Erik *Nyhus*, men led meget mandetab, og mange folk blev sårede. Hr. Ravn Odsön iagttog den sædvane på de dage, da han gik iland, at tage velsignelse af biskop Arne. Det traf sig så en dag, at han ikke agtede derpå; men da han undervejs kom sin sædvane ihu, sagde han til sine ledsagere: »Det har ligget mig påsinde, at jeg ikke har agtet på min sædvane at tage velsignelse af biskoppen«. Nogle Thrønder, som var med ham, sagde da: »Endnu kan I vende tilbage, så at I ikke mister velsignelsen«. Ravn svarer da: »Lad færden gå, som den kan, ikke mon jeg vende om dennegang«. Den dag sad de nærved borgen; da kom uventet en mand, der råbte: »Hr. Ravn, kom til kongen og forbind de sårede«. Han stod strax op. De, som var i borgen, hørte herrenavn nævnes og så den mand, der rejste sig, i letkendelig dragt; de skød da på ham så tæt som en brådsø. En pil ramte ham i armmuskelen, en anden i ryggen, den tredie i den mindste finger. De to første sår groede hurtigt sammen, men der gik betændelse i fingeren, og den bedredes ikke hele sommeren. Marie messedag (15. Aug.) lettede kongen anker fra Grönsund med hele hæren og sejlede om aftenen til Fyn. — Såvidt sagaen.

Med denne beretning stemmer i det væsentlige de ligeledes samtidige kilder, Esromannalerne (Script. I. 248) og en anden krønike. Efterat have fortalt om de fredløses plyndringer på småøerne, fortsættes således: Efter belejringen af Nykøbing sejlede Marsk Stig til kongen af Norge, der lå ved Amager. Det var St. Olafsdag (29. Juli); med ham kom Odin Hestekorn. Lørdagen efter 1. August (ɔ: 6. Aug.) sejlede de alle til Grönsund og angreb *der hr. Vitslavs* borg ved dag og nat. Efter at mange Norske var dræbte, sejlede de derfra og opbrændte Stubbekøbing. På Marie himmelfartsdag (15. Aug.) vendte de skuffede og forvirrede (confusi) tilbage til Norge.

Med hensyn til dagangivelsen er der en lille uoverensstemmelse mellem kilderne, men da sagaen kun har den løse an-

givelse »nær Laurentii dag«, må man nærmest holde sig til annalerne, at flåden gik fra København Lørdag 6. Aug., og at den altså har tilbragt en uge med plyndringer og kampe i Grönsund. Derimod har Nordmændene sikkert rett, når de fortæller, at den forenede flåde sejlede *syd om* Møn til Grönsund. Det er også sandsynligt, at sagaen har rett i, at plyndringen af Falster går forud for belejringen af Nyhus.

En tredie kilde har vi i et brev fra den Norske kong Erik og hans broder Hakon til Lybækkerne. Brevet er dateret ved Grönsund 14. Aug. 1289 og indeholder en opfordring til Lybækkerne om trygt at komme og sælge varer og levnedsmidler til den Norske flåde. For at lokke dem dertil, lover kongen at erstatte dem al skade, hvis der skulde ske dem nogen overlast. Dette viser, at Lybæk allerede da har været på gled til at bryde freden med Danmark. Forøvrigt er der næppe blevet noget af denne handel, da den Norske flåde sejler bort allerede dagen efter brevets afsendelse.

Om beliggenheden af borgen, Nyhus, har Esromannalerne den interessante oplysning, at hr. Vitslavs borg lå »*der*« ɔ: ved Grönsund, hvilket forørigt også stemmer med sagaen, der siger, at flåden efter angrebet på Nyhus lettede anker fra Grönsund. Navnet, Nyhus, forekommer kun i sagaen. Ligefra Suhms og Langebæks dage har dette været anset for et andet navn på Stege slot. Men dette er åbenbart ikke tilfældet. Den Norske flådes skibe har sikkert været for dybtgående til at gå indenom Møn, og dette har friet Stege by for at blive ødelagt. Det skulde da også være mærkeligt, at vi ikke andenstedsfra hører om Nyhus som navn på Stege slot.

Derimod kan borgen i fuld overensstemmelse med kilderne påvises ved Grönsund. Som tidligere berettet, ligger der to voldsteder, ett ved hver side af Fanefjorden. Af disse er det ved den søndre side, der er forholdsvis vel bevaret, fordi den ligger på ufrugtbar grund, af en form, der viser tilbage til den tidligste middelalder eller slutningen af oldtiden. Voldstedet på nordsiden, »*Borgvold*« kaldet, er i de seneste år næsten ganske udjævnet, fordi det ligger på god jord; man ser nu kun en flad, aflang höjning med spor af grav omkring; men der har tidligere været fundet mursten og rester af en træbro over graven. Det er sikkerlig denne borg, der i modsætning til det ældgamle voldsted på sydsiden har været kaldet »Nyhus«. Grunden til flytningen har sandsynligvis været enten at Fanefjorden er bleven tilsandet

eller at man har ønsket et forsvarsværk tæt ved færgestedet over til Falster. Det samme hensyn har i nyere tid medført, at man har anlagt en skandse i selve færgegårdens have. Når borgen udtrykkelig kaldes »hr. Vitslavs«, kan vi måske endogså deraf slutte, at den netop var opført af ham og således med föje kaldtes »Nyhus«.

Når vi derhos kan påvise, at navnet Nyhus har været knyttet til nævnte sted igennem 4—5 århundreder siden, så er bevisrækken formentlig sluttet.

I striden mellem kong Valdemar Atterdag og Hansestæderne klager disse (22. Aug. 1367) over al den skade, de havde lidt »in menghen enden sines (kongens) rykes ymme (i) Norressunde (Øresund), Beltessunde (Storebelt), tome (ved) *Nyenhus*« *), da er dette sidste utvivlsomt Nyhus ved Grönsund, da det andet kendte Nyhus ved Flensborg først omtales en menneskealder senere (1409), og forøvrigt hellerikke 1367 var i kong Valdemars besiddelse. 1. Sept. samme år specificerer stæderne nærmere deres klager, og 6te punkt heri angår gods, som er taget »ante Nyenhus«, ɔ: foran Nyhus, som altså vil sige i farvandet der, Grönsund.

I Anders Billes lensregnskaber for 1544 nævnes et Nyhus i egnen ved Grönsund, og samme navn er endnu bevaret i Møns herredsbog fra 1729, hvor det betegner en gård med dobbelt afgift til degnekaldet ved Fanefjord kirke. Grönsunds færgegård havde til den nyeste tid et jordtilliggende af störrelse som to bøndergarde.

Vi kan således med temmelig sikkerhed slå fast, at den borg, der i den første uge af August 1289 værgede sig så tappert mod den Norske flåde og Marsk Stig, ikke var Stege slot, men den gamle borgvold ved Grönsund, som tidligere hed Nyhus.

Når vi lærer at kende de to Islandske modstandere, der deltager i krigen ved Nyhus, Arne biskop og Ravn Odsön, og som danner et billede i formindsket målestok af den store verdenskamp mellem stat og kirke, så får de af sagaen fortalte begivenheder under kampen ved Nyhus en egen belysning. Ravns tilsyneladende ubetydelige sår i lillefingeren vilde ikke læges — han

*) Parallelt hermed nævnes i andre Hansebreve: Noresunt, Beltesunt og Grönnesunt.

havde jo ikke fået den fromme biskops velsignelse. I efteråret forværredes såret således, at det blev Ravns død (22. Nov.).

Biskop Arne bad stadig om at måtte rejse hjem, men fik ikke lov af kongen. Han har sikkert nok pustet til ilden, da en del af den Norske flåde imod kongens vilje sejlede hjem fra Fyn, så at kongen selv måtte følge efter. Imidlertid satte de fredløse sig fast på øen Hjelm *) og på Hunehals i Halland.

I de følgende år fortsættes krigen med gensidige plyndringstog. Grev Jakob af Halland sad på den ny opførte borg Hunehals, og imod ham rettede 1294 fyrst Vitslav et angreb for at hævne plyndringerne på Møn. Han drog hærgende og brændende gennem Halland, men erobre borgen kunde hellerikke han. Han gik da over den Norske grændse og plyndrede øen Hisingen. Således var al krigsførelse i hin tid. I reglen kamp mod uvæbnede; yderst sjelden hører vi, at fjendlige flåder er udrustede på samme tid, så at de kan møde hinanden i åben kamp. Engang berettes der dog herom, og det er atter i Grönsund. I 1295 var der opnået en våbenstilstand med Norge på meget hårde vilkår for den Danske konge. Men krigen synes at være bleven fortsat med hertug *Valdemar* af Sønderjylland. Han var stukket i søen med en flåde sagtens for at tage sin del af byttet på de Danske kyster. Men kampen med ham kunde den Danske flåde dog endnu tage op. Han blev overvundet i et søslag ved Grönsund og måtte købe sig fred ved betydelige indrömmelser.

Når vi endnu engang med tanken vender tilbage til kampen om Nyhus, bör vi lægge mærke til, at det i regelen er så, at vi aldeles intet véd at fortælle om de mangfoldige voldsteder, der findes rundt om i Danmark. Når vi står ved dem, ønsker vi så inderligt, at de kunde tale; men tavsheden er ubrydelig. Så meget mere vækkes vor interesse, når vi ser, at borgvolden ved Grönsund kan tale et så levende sprog, som det sagaen fører. Men vi vil strax spörge om mere. Hvem var det, der forsvarede borgen så godt? Det var fyrst Vitslavs høvidsmand »capitaneus« på borgen. Men om det var Hintse (Henrik) Falkenhaven, véd vi ikke. Han var høvidsmand på Stege slot og foged på Møn. Men han har næppe under så truende forhold vovet selv at forlade Stege slot. På Nyhus har han sikkert havt en høvidsmand

*) De befæstede Hjelm og Sproe (Sprogø), hvoraf Paludan slutter, at byerne på Møn af disse navne er opkaldte af de fredløse efter de to øer!

under sig, hvadenten denne nu har været Dansk eller Tysk. Besætningen kan også have været af begge slags. Men da der utvivlsomt på Møn har været et ikke ringe antal »fri«mænd, der som sådanne var pligtige at yde krigstjeneste til kongen (dengang altså fyrst Vitslav), så er det sandsynligt, at de har været med at forsvare Nyhus. Det var først noget senere, at herremændene begyndte at vægre sig ved, som det hed, at »ligge i borgeleje«. Et lille fingerpeg herom har vi måske i sagaens beretning om, at borgens besætning strax forstod, hvad Nordmanden råbte, og rettede sig derefter.

Gennem et langt tidsrum finder vi Vitslav II som tro Dansk lensmand, om end hans tjeneste sikkerlig er købt for store indrömmelser; foruden Møn nævnes også meget andet gods i Danmark, som han havde fået i pant. Han har vist sig som en af de virksomste i kampen mod Norge og de fredløse. Ved den Norske kong Eriks død 1299 indtræder imidlertid en ændring i Vitslavs stilling. Hans datterdatter, *Evfemia* af Ruppin, bliver da gift med den ny Norske konge Hakon. Det er hende, der lod nogle fremmede ridderviser oversætte på Norsk, hvorfra de senere er overgået til Dansk; deraf navnet »Evfemiaviserne«. Hun har altså havt mere end sædvanlige interesser. I det hele har forbindelsen med Rygen—Pommern også i det følgende århundrede ydet Danmark tilgang af adskillige kræfter, hvis dygtighed må anerkendes. Ved det nævnte ægteskab blev Vitslav imidlertid udsonet med Norge, medens dette lands krig med Danmark ikke endelig afsluttes för 1309.

Blandt de mange »forlig«, der i årenes løb blev indgået, nævnes (hos Hvitfeldt) også en »sone«, der var givet den Norske konges mænd på den Danske konges vegne; den gik ud på, at Nordmændene skulde være »fellig« (fredlyste) på de Danske øer, men måtte ikke komme på Mønland — formodentlig af hensyn til Vitslav. Fra Norge klages 1308 over, at denne »sone« er bleven brudt af de Danske. I året 1302 foretager den gamle Vitslav en rejse til Norge for at besøge sit barnebarn. Her bliver han syg og dør i Oslo samme år. På dødslejet har han udstedt sit testamente, hvoraf vi ser, at hans hustru, *Agnes*, har overlevet ham; han overdrager hende noget gods på Rygen. Han skænker mange gaver til kirker og klöstre i Norge; men Danmark og dets konge er sletikke omtalt (kun junker Christoffer [II], der var gift med en anden datterdatter af Vitslav, der også hed Ev-

femia), hvoraf man slutter, at venskabet er ophørt; så løst var middelalderens lensforhold. Derimod ser vi, at grev Jakob af Halland har været tilstede ved dødslejet og bekræftet testamentet — den samme, som Vitslav havde været med at dömme skyldig som kongemorder! Han var nu helt trådt i Norsk tjeneste og havde overdraget sit land, Nörrehalland, til den Norske konge. Når vi derhos ser, at ved den endelige fred med Norge bliver ikke alene denne overdragelse godkendt, men at den Danske konge endog indrömmer, at grev Jakob »må komme for os«, så kan vi heraf sikkerlig slutte, at nogen direkte del i kongemordet har grev Jakob næppe havt; Nyborgdommen har nok i flere henseender været forhastet.

Ved Vitslavs svingning synes den Danske konge at have inddraget hans pantelen Møn; det er tvivlsomt, om det siden har været i direkte eller varig Rygensk besiddelse, om end Hintse Falkenhagen er bleven siddende som høvidsmand i Stege. Vitslavs sön, *Vitslav III,* der forøvrigt synes at være indtrådt i faderens stilling inden dennes død, vedbliver imidlertid at göre fordring på den mødrenearv, hvorfor Møn var givet som pant. Imidlertid erkender han dog kongen som sin lensherre, idet denne på rigsmødet i Vordingborg 14. Oktober 1304 giver ham som »fanelen« alt faderens land »hinsides havet«, både Rygen og Stralsund med omliggende landskaber. Spörgsmålet om Møn ordnes 12. Marts 1310 således, at kongen »for den tiltale han har til os om Møn«, overdrager Vitslav halvdelen af landskabet Gnoyen i Meklenburg. Dette var pantsat for 2000 mark sølv, som altså synes at være den sum, for hvilken Møn havde været pantsat til faderen, og dette beløb kommer ofte igen som sædvanligt udstyr for prindsesser af fjernere linier. Dette brev slutter imidlertid med en udtalelse om, at Vitslav, der nu kaldes hertug, »skal afstå Møn, hans *hustrus* medgift, når kongen lyster fornævnte land at indløse«, og dette regnes udenfor de ovennævnte 2000 mark. Vitslav III var gift med en Pommersk prindsesse Margrete, hvem den Danske konge af hensyn til slægtskabet med Vitslav formentlig havde påtaget sig at yde en medgift (også 2000 mark). Vitslav synes herfor atter nogen tid at have havt Møn som pant, medens der senere i samme år herfor gives hende erstatning i landskabet Tribuses i Pommern. At fortolke udtrykket »hans hustrus medgift« som »hans moders« og derved føre forholdet tilbage til den tidligere pantsættelse går overfor selve udtrykket næppe an. For-

øvrigt nævnes, at hertug V. har andet gods i Danmark i pant for 800 mark, som kongen forbeholder sig at indløse. Alle disse summer er under forskellige former öjensynlig den dyre pris for de Rygenske »lensmænds« tjeneste. Måske er det nogle af disse penge, måske ny forpligtelser, der omhandles i et brev af 13. Jan. 1312, hvori kongen forpligter sig til Mortensdag samme år at betale Vitslav 1200 mark penge, der skulde udbetales på Møn og med Vitslavs sendebud føres sikkert ud af riget. Heraf skulde man altså tro, at Møn ikke da var i Vitslavs besiddelse.

Ikke destomindre synes kongens løfter om betaling ikke at være fyldestgjorte, og Vitslavs fordring dukker oftere op i de følgende år, som nedenfor omhandles. Endnu 27. Maj 1322 udsteder fyrst Vitslav et brev i Vordingborg, hvorved han giver afkald på Møn, og dog lover kong Christoffers sön, Erik, i brev fra Holbæk 16. Aug. samme år at betale Vitslav de 2000 mark for afståelsen af Møn, hvis kongen dør, inden pengene er betalte. Mon det nogensinde virkelig er sket? Men først et ord om den politik, der medførte de stadig voxende pantsættelser.

Som nærmere er forklaret under omtalen af Jon Litle, skete der samtidig med dennes tilbagetræden et omslag i rigets politik. Kampen mod de fredløse og Norge bliver opgivet, medens kongen kaster sig ind i dristige foretagender, der er rettede dels mod Sverge, dels mod de Nordtyske stæder, med hvem riget havde levet i fred og forbund i en menneskealder. Da man ikke har kunnet opretholde den Danske sømagt, søger kongen tillands at betvinge Hansestæderne ved at forene sig med de Tyske fyrster imod dem. Men disse allierede må stadig købes, og man ser det mærkelige forhold, at kongen oftere låner penge af købmændene i stæderne for at betale alliancen med fyrsterne imod dem. Et exempel herpå har vi fra Stege, hvor kong Erik opholdt sig i August 1309. Herfra udstedte han (17. Aug.) et brev, hvoraf det ses, at der var mødt nogle borgere fra Rostock, der formåede kongen til at påtage sig fyrst Niclots gæld af 5056 mark penge til borgerne i Rostock og forrente dem med 10 %. (Under samme ophold i Stege, hvor kongen naturligvis har boet på slottet, holder han også retterthing der (20. Aug.) og afgör en ejendomstrætte mellem borgere i Roskilde). Også et andet af de mange gældsbreve nævner Møn. 1317 har kongen atter lånt i Rostock 4000 mark penge. Blandt forloverne herfor er også

den daværende drost, Niels Olufsön, som, hvis gælden ikke rigtig betales, skal gå i indlager i Varnemynde eller på Møn.

Man kan vel forestille sig fyrsternes harme ved at føle købmændenes overlegenhed ved hjælp af pengemagten. Da de ikke kan magte dem på søen, forsøger de at knække stæderne i deres hjemstavn; men dette er kostbart og ender endda med nederlag.

I 1311 holdtes et glimrende møde ved *Rostock* mellem kong Erik og de Nordtyske fyrster. Sammenkomsten fejredes med den störste pragt og strålende tourneringer; men borgerne viste sin mistillid til de höje herrer ved at lukke sine porte for dem. Herfor skulde de straffes. Borgerne var dog ikke forknytte; i foråret 1312 løb deres flåde ud, og da de som sædvanlig ikke mødte nogen modstand på søen, plyndrede de de Danske kyster, deriblandt sagtens også Møn. Imidlertid blev de snart nødt til at sejle hjem for at forsvare deres by mod de forenede fyrster tillands. Efter et hårdnakket forsvar måtte de endelig overgive sig og anerkende kong Eriks lenshöjhed. Fyrsterne byggede da en mægtig borg ved Varnemynde, hvorfra byen kunde indespærres. Borgen kaldtes *Danskborg,* og hver af de forenede fyrster havde et tårn i borgen.

Dette er toppunktet af kong Eriks krigspolitik, da det foreløbig virkelig lykkedes ham med Danmarks og Nordtysklands forenede magt at böje staden Rostock.

Men i forbundet var også markgreve *Valdemar af Brandenburg.* Enten er han ikke blevet betalt godt nok, eller han har set, at det ikke var klog politik at støtte kong Eriks erobringer i Tyskland. Da fyrst Vitslav af Rygen søger kong Eriks støtte for at betvinge staden *Stralsund,* bryder markgreven forbundet og åbner krig mod kongens allierede. Han var en mægtig kriger og grundlægger af den Preussiske politik. Han formår flere af de allierede til frafald, endog fyrst *Niels af Verle* (Meklenburg), der var kong Eriks svoger og som sådan den, der danner slægtforbindelsen med det senere Oldenburgske kongehus. Ja, selv kongens troløse broder, Christoffer, drager til Brandenburg og slutter sig til markgreven.

Da måtte kong Erik göre en yderste kraftanstrengelse for at opretholde stillingen i Nordtyskland. I September 1315 ser vi samlet en glimrende forsamling på *Stege slot* og i byen; og vi kan sikkert forudsætte, at et sådant møde ikke er gået af uden glimrende ridderspil. Af en række breve, udstedte fra Stege den

8. Sept., kan vi slutte, at her har været tilstede hos kongen: den senere berömte grev *Gert* (den kuldede greve) af Holsten, der her første gang optræder i Danmark, samt udsendinge fra de tappre *Ditmarsk*-bønder, hvem greven ikke kunde få bugt med. Kong Erik mægler nu et forlig mellem dem, for at greven kunde følge kongen til Tyskland. Grev Gert lod sig i disse år leje til krigstjeneste overalt og tjente store penge. Han skulde nu tjene kongen i et kvart år med 60 rustede mænd og skulde have 12 mark for hver »knægt« og 20 mark for hver rytter; det overlodes til kongen at bestemme betalingen for greven personlig. (Man bemærke, hvor lille antallet af krigere er i denne tids kampe). Ligeledes møder vi her for første gang kongens halvbroder, grev *Johan* (Henneke) »den milde«, der lejes på lignende vilkår som Gert.

Fremdeles finder vi hertugerne af *Lyneburg* (også besvogrede med kongehuset), der lejes til krigstjeneste for 1000 mark. Ligeledes får hr. *Henrik* (med tilnavnet »Løve«) af Meklenburg en kongelig vexel på Lybæk lydende på 375 mark. Endvidere træder grev *Niels* af Schwerin i Dansk tjeneste og synes derfor at have fået udlagt gods i Danmark. Også hertug *Vitslav* af Rygen er tilstede i Stege, og skönt et særligt brev fra ham ikke er dateret derfra, har han dog underskrevet som forlover på de ved mødet i Stege udstedte breve. Da krigen dennegang galdt at værge ham mod markgreven af Brandenburg, har han naturligvis også måttet yde sit bidrag, og dette ses af et udateret brev, hvori han atter giver afkald på sine fordringer på Møn og tillige afstaar til kongen Stevns og Bjeverskov herreder med byen Køge. (Han har altså havt en fed bid af Danmark). Ved mødet i Stege var desuden en række af kongens egne mænd tilstede, navnlig *Niels Olufsön,* der da kaldes marsk.

Foruden de i Stege sluttede handler, hverver kongen en hel del andre Tyske fyrster i dyre domme, deriblandt erkebispen (!) af *Magdeburg* for 3000 mark.

I Løbet af vinteren 1315—16 lykkes det virkelig de Tyske fyrster under anførsel af Henrik Løve af Meklenburg at trænge markgreven tilbage, og i foråret 1316 rettes alles våben imod staden *Stralsund.* Men de Danske rustninger gik som sædvanligt langsomt, der var visselig ingen iver i tjenesten fra nogen side. Først hen på foråret kunde hæren udskibes på 45 kogge og flere mindre skibe under anførsel af marsken, *Herman Albrechtsön* (Eber-

stein). Men inden han nåede Stralsund, havde borgerne 21. Juni gjort et udfald ved skoven *Hainholz,* hvor de aldeles slog fyrsternes hær og tog selve anføreren, hertug *Erik* af Sachsen, til fange. Denne glimrende borgerdåd bragte et fuldkomment omslag i krigen. Vel kom kort efter den Danske hær, der genoptog belejringen af byen til helt ud på efteråret; men borgerne holdt stand, og i November måned måtte de Danske vende hjem med uforrettet sag.

Herefter opgav Erik Menved sine store planer i Tyskland. Stralsund fik alle sine rettigheder igen, og Rostock blev givet som len til Henrik af Meklenburg, den eneste der havde vundet ære i krigen.

En Tysk kilde meddeler, at *Johan »den skönne« af Werle* i 1316 har fået Falster og Møn som mødrenearv. (Suhm XII s. 70). Isåfald må det kun have været ganske kort; men det gentages senere.

Det store felttog, hvortil planen var lagt og forberedelserne gjorte i Stege året forud med så store bekostninger, var endt med en ynkelig fiasko overfor en enkelt lille by. Hvorledes mon Stege borgere har været stemte under krigen, der planlagdes i deres by? Har de sympathiseret med deres standsfællers kamp mod fyrsterne, eller har de glædet sig til rivalernes undertrykkelse? Ingen véd det.

Hvilken del har *Henneke* (Henning) *Moltke* taget i disse begivenheder? Vi véd kun om ham, at han døde 1326 og ligger begravet i Keldby kirke. Heraf kan måske sluttes, at han ikke har været høvidsmand på Stege slot. Snarere skulde man tro — især hvis han er den samme, som Cæcilia Litles svigersön, *Johannes Moltke* *) — at han har besiddet andet gods på Møn, mulig Gammelborg nærved Keldby. Gravstenen er først anbragt et halvt hundrede år senere, da yngre medlemmer af slægten søgte samme hvilested i Keldby kirke.

I 1324 nævnes en *Hennike Moltke,* som Henrik af Meklenburgs tro mand; men han synes at være af linien Blankenhagen og har næppe været i Danmark. Ganske visst siges fra Tysk side, at Johan af Werle på denne tid har havt Møn i besiddelse, men Henrik af Meklenburg nævnes ikke i denne forbindelse för 1326; og det år døde just den Mønske Moltke den 4. Okt.

*) Også Grev Johan den milde kaldes i Holsten med navnet Henneke.

Herrerne af Meklenburg og Werle fik i fællesskab Falster og Møn Juni 1326; det er altså ikke udelukket om end usandsynligt, at de kan have indsat H. Moltke på Møn, og at denne er død kort efter *).

Kong Erik låner penge både ude og hjemme, og hans egne stormænd benytter sig deraf. Da han 1318 gör regnskab op med *Niels Olufsön*, som da var marsk, får denne en uhyre sum tilgode: 694 mark sølv, 907 mark penge og 37,376 mark i Slavisk mønt (hvilket vil udgöre flere Mill. kr.). Herfor får han pant i de faste borge Varnemynde ved Rostock, Glambæk på Femern og *Stegeborg* (for de 907 mark sølv) *på Møn*. Marsken véd nok, hvad han gör, da han fortrinsvis sikkrer sig de befæstede pladser; som vidner herved nævnes som Danske riddere Henrik og Johannes Falkenhagen. Dette pantebrev indeholder desuden en kaution, der synes at være et sörgeligt tidernes tegn. Marsken betinger sig kaution af 20 riddere, men disse skal være — Tyske! Så vidt var det da kommet med tilliden, at den Danske marsk af sin konge forlanger sikkerhed af Tyske riddere.

Skönt denne Niels Olufsön kun i kort tid har siddet inde med Stege slot, er han dog værd at lægge lidt nærmere mærke til. Han antages almindeligt (efter Suhm) at have hørt til slægten Bild, der vel må skelnes fra Bille. I brevene forekommer nemlig navnene Niels Bild (Biller) og Niels Olufsön på en sådan måde om hinanden, at man anser det for samme person. Herimod taler dog, at et brev fra 1302 er underskrevet både af Niels Biller og Niels Olufsön, men da dette sidste navn forekommer længere nede i en række af et par hundrede underskrifter, er det snarest en ukendt mand af samme navn. *Niels Olufsön Bild* tjente i en menneskealder kong Erik Menved som kammermester, drost og endelig marsk. Han har kendelig ikke sparet sin person i rigets ærende og har kæmpet tappert med vexlende held i de

*) Om brødrene Herman og Ludvig Albertsön er berettet under afsnittet, Jon Litle. Herman var marsk indtil 1319, da han afløstes af Ludvig, der døde 1328. Dennes sön hed Peder Ludvigsön, som måske er den samme som den P. L., der indtil 1366 har ejet gods i Svendsmarke på Møn. Albertsönnerne var af den Tyske slægt Eberstein, der gentagne gange er kommen til Danmark, hvorom mere senere. Som skjoldmærke havde de en sølvløve i blåt felt, og da samme våben senere optoges af slægten, Rosenkrands, formodes dette at bero på slægtskab på kvindesiden. Forøvrigt melder et sagn, at »rosenkrandsen« i våbnet hidrører fra en indviet rose, som en Erik Rosenkrands i 13de årh. hentede hos paven i Rom.

mange indre og ydre kampe, navnlig under oprör og sammensværgelser. Han skal have reddet et par af sine oprörske standsfæller fra at blive radbrækkede ved personlig at udføre halshugningen. Såvidt man kan skönne af de uklare kilder, har han allerede inden opgörelsen i 1318 havt flere af rigets faste borge — sandsynligvis de samme, som siden nævnes — i besiddelse, og trods kongens ordre vilde han ikke oplade dem for ham. Han blev da afskediget af kongens tjeneste, men ved mægling blev striden foreløbig bilagt, idet der skete den ovenfor nævnte opgörelse. Sammenhængen hermed har sagtens været, at hr. Niels har skummet for tyk fløde af de forskud, som den ludfattige konge har måttet leve af; man læser jo om både 10 og 20 % rente, vel også mere, når panthaveren selv skulde inddrive renterne af godset. Hr. Niels har da lagt beslag på de tre borge, der spillede en hovedrolle i forholdet til Nordtyskland: »Danskeborg« ved Varnemynde, der var anlagt for at tugte Rostock, Glambæk og Stegeborg, og spiller herre der til trods for kongen. Kongen må böje sig og overlade ham disse borge, men dette forlig holder kun kort. Formodentlig har kongen ikke villet undvære sine fæstninger; nok er det, Niels Olufsön bliver fordrevet og drager til Meklenburg, hvor han også havde store besiddelser. Ved thronskiftet er han den eneste, der udtrykkelig undtages fra den almindelige amnesti.

Efter kong Eriks død 1319 er N. O. den Meklenburgske hertugs rådgiver i et forbund mod Danmark, og 1322 finder vi den gamle mand med en fjendtlig hær i Skåne, hvor han dog bliver slået af rigets daværende marsk, *Peder Vendelbo.* Kort efter er han død. Vi har i ham et tydeligt billede på en af samtidens mange tappre, men pengegridske og selvrådige stormænd, der ofte slutter som landsforrædere. Dog kan vi hellerikke lukke öjnene i for kongernes skyld i dette forhold; hr. Niels havde jo tjent tro i mange år. Stege borg må have været i hans besiddelse i årene 1317 og 18.

Niels Olufsön fører et skjold (tværdelt, øverste felt strøet med roser), der ligner slægterne Bilds og Strangesöns.

Riddertidens fornemste repræsentant i Danmark, kong *Erik Menved,* havde efterladt sig riget, halvt opløst og forgældet, men derimod ingen börn. Det styggeste minde om hans hårde og voldsomme sind er sikkert hans forhold til den fromme dronning *Ingeborg.* Hun havde født 14 börn, enten dødfødte eller kort

levende, da hun endelig fik en sön, der levede i nogle måneder. Da væltede hun i en vogn med barnet, der sloges ihjel, hvorfor kongen viste hende en sådan forbittrelse, at han, som nogle kilder sige, spærrede hende inde i St. Claræ kloster i Roskilde (stiftet af Jakob Sunesöns datter, Ingerd); måske har hun selv valgt denne udvej; hun havde forlængst fået pavelig tilladelse til at gæste klosteret, når livets sorger blev for tunge. Kort efter døde hun og inden årets udgang også kongen (1319). Begges billeder findes

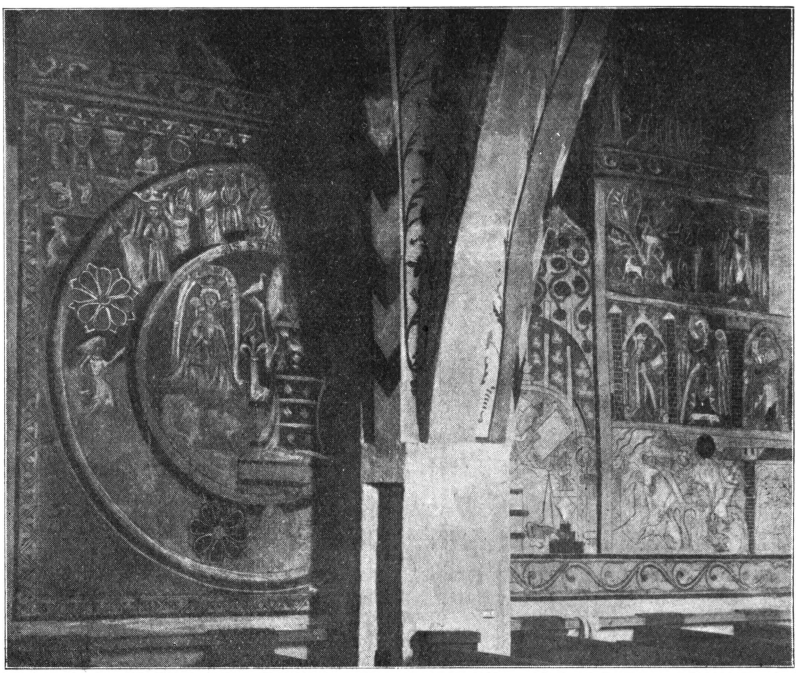

Kalkmaleri i Keldby kirke.

på gravstenen i Ringsted, det første pragtfulde mindesmærke over nogen Dansk konge.

I forbindelse hermed kan der mindes om et af kalkmalerierne i Keldby kirke. På den vestlige del af den nordre væg findes en mærkelig fremstilling, som desværre for en del er dækket af den senere indmurede hvælving. Billedet har lighed med et ophængt tæppe, omgivet af en smuk bort. I midten er en stor cirkel, hvori fremstilles en konge og en dronning, hver på sin throne i

middelalderligt udstyr; af en indskrift over deres hoveder findes kun bevaret bogstaverne *R G* over dronningen. I en kreds udenom cirkelen sidder øverst en konge på en throne, der minder om Erik Menveds seglbillede, en dronning, der krones af to biskopper i overværelse af en tredie med krumstav. I hjörnet af tæppet fremstilles et festbord, hvor dronningen sidder med sit følge. Stilen i det hele henviser til den ældre middelalder. Da dette billede i 1889 blev fremdraget under kalken, blev det strax opfattet som en fremstilling af *kong Erik Menved* og hans dronning *Ingeborg*, sigtende til hendes kroning i 1296, hvorved man navnlig vejlededes ved bogstaverne *R. G.* som danner slutning af hendes navn. Da man året efter fremdrog kalkmalerierne i kirkens chor, fik man indtrykket af, at disse billeder var ca. et halvt hundrede år ældre end 1296, da de interessante borter tilhører den Romanske stil, der næppe rakte længere end til ca. 1250. Man har derfor forklaret kroningsbilledet på den nordre væg som den i det gamle testamente berettede kroning af dronning Esther. Bortset fra, at billedet er i strid med fortællingen, hvorefter kong Ahasverus selv satte kronen på Esthers hoved, så passer emnet kun dårligt ind i hele den øvrige bibelske fortælling i billeder. Da der imidlertid er en iöjnefaldende forskel i hele anordningen mellem dette billede og de øvrige fra den Romanske tid, så vilde der næppe være noget til hinder for at antage, at ialfald kroningsbilledet er föjet til et halvt hundrede år senere, idet man dog har søgt at holde sig til de ældre billeders mønstre.

Under denne forudsætning vilde udtydningen om kong Erik og dronning Ingeborg kunne opretholdes, og man vilde endogså kunne gætte sig til, hvem der har ladet billedet udføre. Den ridder, Henning Moltke *), der døde 1326 og valgte Keldby kirke til gravsted, er utvivlsomt blevet indkaldt med sin slægt fra Rostockegnen af Erik Menved, og har — hvis han er den samme

*) Den Moltke, der optræder som kong Eriks mand i Rostock, kaldes 1309 »Johannes dictus Moltke *senior*«, hvorimod Cæcilia Litles svigersön af samme navn kaldes »junior«. Disse to er altså forskellige; men til tilnavnet »den yngre« passer formen »Henneke» godt. En Hennichin Moltke har 1319 solgt noget gods ved Eckernförde. I et danehof i Nykybing F. 1323 har deltaget en »Henniche Moltiche«, men skrives da som væbner; han må da være bleven ridder inden sin død 1326.
Om de ældre Moltkers slægtskabsforhold er dog megen uklarhed; også uoverensstemmelse mellem Langhorn (de ældre Moltker) og Thiset (Biog. Lex.).

som Cæcilia Litles svigersön — tilgiftet sig de ejendomme på Møn, hvortil Keldby kirke har hørt. Det er da rimeligt at antage, at denne Moltke har villet vise sit kongelige sindelag, ved at lade kongens bryllup (1296) forevige i Keldby kirke. Da kongen i Aug. 1309 var på Møn, har han sagtens besøgt Moltke, og denne har da kunnet vise ham billedet. Men alt dette er kun gætning.

Henning Moltkes hustru hed ifølge gravstenen Elsebe, som altså formodes at være Cæcilia Litles datter, hvilket er så meget mere rimeligt, som Cæcilia's sødskendebarn hed Elisabeth; hun var gået i kloster; som død for verden, kunde hun altså opkaldes.

På sit dødsleje havde kong Erik Menved *) advaret mod at vælge broderen, *Christoffer*, til eftermand. Herrerne fulgte dog ikke rådet, men lod Christoffer underskrive den første egentlige håndfæstning, hvori han lovede godt til alle sider; han var dog sikkerlig fuldt klar over, at han hverken kunde eller vilde holde sine løfter. Med ham blev troløsheden sat på thronen, og rigets undergang blev den snarlige følge. Det var navnlig marsken, Ludvig Albertsön (Eberstein, af Esbern Snares kvindelinje), der — mod løfter om rig belönning — satte valget igennem. Det havde nok været herrernes mening at sætte en stopper for den hidtidige krigspolitik, der til ingen nytte havde fortæret landets kræfter. Men Christoffer sveg dem snart, idet også han kastede sig ind i de Tyske stridigheder, dertil navnlig ledet af had til fyrst *Henrik* af Meklenburg med tilnavnet Løve, fordi denne en stund havde været Erik Menveds ven, og forresten var den eneste, der i hine kampe havde vundet ære og fordel. Atter ødsledes der med Danske penge for at vinde Tyske forbundsfæller. Påny er *Stege* borg samlingsplads for disse. Ikke alene træffer vi her 10. Juli 1322 fyrst *Vitslav* af Rygen, som jo var Dansk lensmand, men få dage efter (17.—18. Juli) føres på Stege borg de første skæbnesvangre forhandlinger mellem Christoffer og grev *Gert* af Holsten. Denne forpligtede sig da til med 30 mand at tjene kongen mod Meklenburgeren for en betaling af 800 mark sølv (værdi ca.

*) Tilnavnet »*Menved*« har fået mange forklaringer, lige fra »Mandevid« til »Vanvid« og »Utyske« (Menvætte). Da det samtidig bares af andre, hidrører det snarest fra en tilfældighed ligesom flere andre middelalderlige tilnavne. I kæmpeviserne forekommer ofte mundheldet: »Så mænd ved«, og således burde det måske snarest staves.

200,000 Kr.), hvorfor kongen udstedte gældsbevis med drosten Lavrens Jonsön som vidne. Denne gæld skulde snart voxe efter en uhyre målestok.

Henrik af Meklenburg forsvarede sig imidlertid tappert; han overlod »Danskeborgen« ved Rostock til byens borgere, der ganske ødelagde den. Snart lykkedes det dog Christoffer at vinde den Tyske konge, Ludvig af Bajern, ved at give sin datter, *Margrete,* til dennes sön for en medgift af 12,000 mark; da måtte Henrik böje sig og søge forlig med kongen. Men kort efter tog sagerne herhjemme en ganske anden vending. De 12,000 mark til prindsesseudstyr blev inddrevet ved en hård skat, 1 mark sølv af hver plov, og dette blev signalet til oprör i Danmark. Marsk og drost (Ludvig Albertsön og Lavrens Jonsön) sluttede forbund med grev *Gert* (af Rendsborg) og hans fætter, *Johan* den milde af Kiel. 1326 var hele riget erobret og delt mellem de forbundne. For at bevare skinnet af et Dansk rige, blev den 10årige *Valdemar*, sön af den Sønderjydske hertug, indsat som Dansk konge af navn; men i virkeligheden rådede Holstenerne, og de to grever delte landet imellem sig ved Storebelt; deres Danske hjælpere fik store len. Ludvig Albertsön fik således det sydøstlige Jylland, og i hans lensbrev har vi det første exempel på, at der overdroges lensmanden alle kongelige rettigheder efter Tysk mønster. Længere ned i tiden blev dette almindeligt, dog uden indførelse iøvrigt af Tysk lensrett. Under denne opløsning af riget foretrak snart (1332) de Skånske landsdele at give sig under den Svenske konge, *Magnus Smek*, og dette forhold vedvarede til 1360.

Da kastede kong Christoffer sig i Armene på sin gamle modstander, Henrik af Meklenburg, men bliver — som nedenfor berettes — grundigt narret af denne.

Forrådt af alle flygter Christoffer til Tyskland, hvorfra han tre år efter med sin halvbroder, grev Johan den mildes, hjælp gör et snart mislykket forsøg på at tilbagevinde riget. Da grev Gert samtidig sender barnekongen, Valdemar, tilbage til Sønderjylland, bliver Danmarks opløsning endelig stadfæstet, og Christoffer dør som en foragtet person i Nykøbing F. 1332.

Men Tyskerne reves om Danmark!

Middelalderen har efterladt sig adskillige smukke digtninger, der dog på grund af det Latinske sprog i regelen er forbleven ukendte for almenheden. Den skönneste af alle er vel den klage-

sang, der 1329 er skrevet af en ukendt digter og begynder således:

Geme, plange moesto more
Dolorosa Dacia!

Efter Reinhardts oversættelse meddeles her nogle af versene, der gribende skildrer tidens nød:

Suk og vrid kun Dine hænder,
sorgbetyngte fædreland!
Du en trofast værge savner,
og Dit mod er vejret hen.
För Dit folk dog fjernt og nær
for sin manddom stod i ry,
mens på valen
djærvt det strakte
Dine fjender
overvundne
ned i støvet for Din fod.

Men forlængst Din hæders stjerne
slukket er, og i dens sted
skammen i Dit spor nu følger
med mangfoldig usselhed.
Alt, hvad modsat sejrens glands
plette kan et riges skjold,
alt, hvad der er
hult og råddent,
stygt og smudsigt,
fejgt og troløst,
breder sig og trives nu.

Skal vi mægte at afryste
vore fjenders tunge åg,
skal vi fange bod og lindring
for vor bittre nød og ve,
så må Du, algode Gud!
se i nåde til os ned.
Ja, bevar os,
bryd vor fjendes
overmod og
skænk os atter
lys og lykke, fryd og fred!

Dette suk er som det eneste lysglimt i den mørke nat, et vidnesbyrd om, at der endnu blandt de stille i landet levede en spire til oprejsningens tid.

Vi har set, hvorledes de Rygenske fyrsters fordring på Møn vedligeholdtes lige til 1322. Da var øen formodentlig i kongens besiddelse. Fyrst *Vitslav III* døde 1325 uden arvinger, og under den almindelige forvirring gik Rygen da over til de Pommerske hertuger. Danmark vedblev ikke destomindre at påstå sin højhedsrett, indtil denne endelig 100 år senere formelig blev afstået. Forbindelsen mellem Rygen og Møn er endelig ophørt, ialfald fra 1325; men Møn forblev ikke længe i kongens hånd. Det sidste sted, hvor Christoffer opholdt sig på flugten fra Danmark, var Nykøbing på Falster; der slutter han 3.—5. Maj 1326 forbund med de *Meklenburgske herrer*, der lover at hjælpe ham med 600 ryttere mod de Holstenske grever og skal derfor have 17,000 mark sølv med pant i Lolland, Falster og *Møn* for 14,000 ℔ og 3000 ℔ kontant. Desuden skulde de have 10,000 ℔ for at tilbageerobre Rygen. De Meklenburgske herrer skynder sig at tage Møn i besiddelse og lader allerede 22. Juni 1326 øens beboere aflægge hyldingsed til de ny herrer. Da man heraf ser, at pantsættelse dengang betragtedes som et midlertidigt nyt undersåtsforhold, skal det mærkelige brev herom meddeles i oversættelse (fra Latin). Hyldingsbrevet er udstedt fra Grönsund og lyder således:

»Til alle dem, der ser nærværende skrivelse, sender alle landboere på *Møn* og indbyggerne i byen *Stege* (Stykæ) evindelig hilsen i Herren. Vide skulle alle, at, da den højbårne fyrste, vor kæreste herre, hr. *Christoffer*, af Guds nåde de Danskes og Slavernes konge, lovlig og rettelig som gyldigt pant har overdraget landet Møn (Mönia) og borgen Stegeborg med alt kongeligt tilliggende, som vides at tilkomme samme konge, til de ædle mænd, herrerne *Henrik* af Meklenburg og *Johannes* af Werle og deres sande arvinger, så have vi efter nævnte vor herre og konges pålæg aflagt ed og troskabshylding til de nævnte herrer, Henrik og Johannes af Werle og sammes rette arvinger, og vi overgiver os til deres huldskab, så at vi ikke bør skille os eller fjerne os fra samme herrer, Henrik af Meklenburg og Johannes af Werle og

deres arvinger sålænge, indtil landet Møn og borgen fuldtud bliver tilbageløst. Til vidnesbyrd herom er på nærværende brev hængt vore segl, nemlig landet Møns og byen Steges. Givet ved sundet Grönsund i Herrens år 1326 Söndagen för St. Hansdag«.

Dette brev opbevares i arkivet i Schwerin. Af seglene viser det ene, der er rundt, en mod höjre svømmende fisk i havet med omskrift: »Sigillum de terra Møn«; det andet er aflangt med en stadport, over hvilken hæver sig 3 med hinanden forbundne tårne, af hvilke det mellemste største bærer 3 murtinder. Omskriften er: S. co(n)sulum (rådets) de civitate Stykæborgh.

Som de ældste opbevarede segl for Møn og Stege er de i

Møns våben 1326.

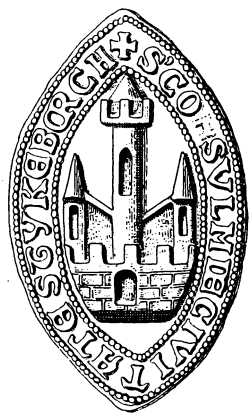

Stege våben 1326.

Stege bys bog afbildede efter fotografiske gengivelser. Da fotografier af gamle segl kun kan blive dunkle, har jeg ladet tage en tegning af seglene ved velvillig imødekommen fra det Schwerinske arkiv. Disse tegninger er ganske tydelige og gengives således her; de hører til de ældste Danske by- og herredssegl.

Møns ældste segl har altså kun et enkelt farvand omgivet af brede kystlande, der formodes at have været farvet grönne, og i vandet en enkelt fisk, sikkerlig en sild. Under hyldingsakterne af 1584 og 1648 findes det samme segl, dog med tilföjelse af en guldstjerne, der ledsager silden som betegnelse af øens guldkilde. Det gengives her efter afbildningen i Thisets seglværk. Farvandet skal utvivlsomt betegne *Grönsund* (sinus viridis) under hensyn til den rolle, vi har set, at Grönsund spillede i den tidligere middelalder som samlingsplads for den Danske flåde. Senere (når vides

ikke bestemt) har man »forbedret« seglet ved at indsætte 3 fisk i 3 sunde, der formodentlig skal forestille Grönsund, Ulfsund og Ulfshaleløbet. Når Møns herred vilde anskaffe sig et segl, burde man vel holde sig til det oprindelige.

Om *Stege bys segl* kan læses i Stege bys bog, s. 178, og om dets lighed med grevinde Ingerds, tillige i bogen om Jakob Sunesön. Denne lighed fremtræder særlig tydeligt på den her meddelte smukke tegning. Det skal her kun bemærkes, at seglbilledet utvivlsomt er hentet fra borgen, da byens egen befæstning vistnok er ca. 100 år yngre.

Kong Christoffers myndighed var allerede i forsommeren 1326 henvejret; da grev Gert nærmede sig, flygtede han til Tyskland.

Møns våben 1584.

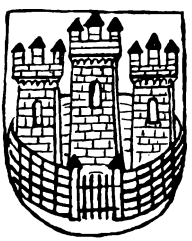

Stege våben 1584.

Henrik af Meklenburg bliver tilbage og møder grev Gert på *Bogø* den 13. Juli. I nogle dage har her været en glimrende forsamling, og man kan deraf formode, at borgen »*Hovgården*« da har bestået, siden så mange fornemme herrer har kunnet huses på Bogø i flere dage. Her var de Holstenske grever formodentlig med den 10årige »kong« Valdemar, endvidere Henrik af Meklenburg med følge, samt udsendinge fra staden Stralsund, der strax søger støtte hos de ny magthavere. Hr. Henrik spiller her et til tiden svarende dobbeltspil. Efter først at have taget sig rigelig betalt af Christoffer 10r at tjene denne, slutter han på Bogø 13. Juli en vistnok hemmelig traktat med grev Gert, hvorved han forpligter sig til ikke at understøtte Christoffer mod at få af greven 3000 mark kontant samt lensretten over Rostock. Endvidere må han afstå Lolland til greverne, men får stadfæstelse på Falster og *Møn* for en pantesum af 14,000 mark sølv. Dog forbeholder kong Valdemar (ɔ: grev Gert) sig at indløse disse lande, hvis Johan af Werle vil være med i denne »sone«; hvis ikke, da Henriks halvdel af pantet med 7000 mark, foruden skade og omkostninger

efter grevens forgodtbefindende. Af dette brev, der er skrevet på Plattysk, meddeles følgende sætninger:

»— — Vortmer de land unde slote Mone unde Valstere de scal men losen vor vertyen dusint mark lodighes silvers, wil de van Wenden (ɔ: Werle) in desser sone weren; wil he nicht, so scal men uses omes del van Mekelenborch losen vor seven dusent mark lodich, unde den scaden unde de kost, de se darup rekint, wat us darumme lik dunket unde wat we darumme spreken, dar scal en ane noghen —«

(Herrerne af Werle betegnes ofte ved »de af Wenden«).

Næste dag 14. Juli udstedes et andet brev »in insula Boockø«, hvorved »kong« Valdemar og grev Gert tager byen Stralsund i deres beskyttelse.

Kong Christoffer bliver således forrådt af alle, ligesom han selv tidligere var beredt til at forråde alt og alle. Møn blev i Meklenburgernes besiddelse; der er öjensynligt ikke sket nogen tilbageløsning. Med hensyn til det indbyrdes forhold mellem Henrik af Meklenburg og Werlerne, må de kort efter have delt pantet således imellem sig, at Henrik fik Møn og Gedsergård på Falster. Han har nemlig på disse pladser indsat som høvidsmænd de Meklenburgske riddere Helmold og Johan von *Plessen*, hvilket man ser af et brev to år senere (7. Aug. 1328), hvorved de nævnte to riddere istedetfor Gedsergård og Stegeborg, som de hidtil havde havt, får noget gods i Meklenburg. Fra 1326—28 har Møn således været styret af en Plessen, utvivlsomt af den samme familie, der ved general Plessen gjorde sig så sörgelig berygtet på Møn henved 400 år senere. Navnet synes egentlig at have været Plesse, på Møn »Pless«; endelsen *n* er vistnok tilföjet ligesom Lützowen for Lützow og flere. Plessen er kort efter blevet afløst som høvidsmand på Stegeborg af den Meklenburgske marsk, *Wipert Lützow*. Herom haves et dokument, der er funden på en mærkelig måde i Stockholmerarkivet.. 18. Maj 1335 har den Svenske kong Magnus udstedt et brev om udnævnelse af en drost; seglene under dette brev hænger i pergamentsremme, der er udskårne af et andet dokument. Ved at föje disse strimler sammen, har det vist sig at være et brev, der er udstedt i kong Magnus' navn af 5 Svenske herrer. I dette brev erklærer den Svenske regering, at de af velvilje for ridder Wipert Lützow, Meklenburgsk marsk og høvidsmand af Stege borg på Møn, har tilstået *Stege* borgere og øvrige indbyggere på *Møn* samt i *Kallehave*

og *Viemose* (Wydamosen) på Sælland forskellige fordele på Skanør og Falsterbo markeder indtil førstkommende Mortensdag. I dette år skulde de nemlig være fri for alle kongelige afgifter på markederne, og lensmanden, Wipert Lützow, skulde have rett til at beskikke egne fogeder for alle sine undergivne på markederne. Dette brev må altså være ældre end 18. Maj 1335, men yngre end 1332, det år, da Skåne gav sig under den Svenske konge. I de år, da denne sad inde med Skåne, har han undertiden været rundhåndet med at tilstå Tyskerne rettigheder på de store Skånske markeder, naturligvis for at vinde Tyskernes støtte for sit herredömme. Undertiden har han også søgt at beklippe disses privilegier. Af brevet ser vi nu, at Mønboerne har nydt godt af betydelige begunstigelser, fordi de har havt en Meklenburgsk lensmand; det er forøvrigt et for et enkelt år gældende, ret enestående exempel på fuld fritagelse for kongelige afgifter. Tillige ser vi, at Mønboerne nu betragtedes som udlændinger i Skåne, såsom retten til at indsætte egne fogeder naturligvis kun kunde finde anvendelse på udlændinger. Endelig er det værd at lægge mærke til, at Kallehave—Viemose i fiskerianliggender udgör fællesskab med Møn (se om Eriksgilderne).

Vi træffer også Wipert Lützows navn i en anden forbindelse fra samme tid. Klosteret *Gudhem* i Vestergøtland (Sverge) ejede forskelligt gods på Sælland og *Møn,* navnlig byen, *Østræmarke.* Da klosteret var et Cistercienserabbedi, kan vi vistnok slutte, at det er gaver fra den Sunesönske slægt, hvorom vi formodentlig vilde have havt underretning, dersom vi havde kendt det hele indhold af Jakob Sunesöns og Jon Litles testamenter. 8. Sept. 1326 havde abbedissen, *Ingeborg,* solgt disse ejendomme til Eskild Krake, der var høvidsmand i Halland. Men denne handel må siden være gået overstyr, thi klosteret har senere udlejet sit gods på Møn til ridder Wipert »Lützowe«. Men denne herre har i flere år undladt at betale lejeafgiften. 26. Maj 1336 skaffer klosteret sig derfor to gældsbreve fra ham, udstedte på *Stegeborg.* Det ene lyder på 34 mark rent sølv (ca. 8000 kr.), som han skylder for de af ham hævede indtægter af klosterets godser på Møn i 3 år samt for, hvad han i da indeværende år skulde betale. Det andet brev lyder på 30 mark sølv, som han skal afdrage med 10 mark årlig i 3 år. Hvis man formoder, at de sidstnævnte 30 mark er restance fra tidligere år, kunde man måske deraf slutte, at W. L. har været på Møn i mindst 6—7 år, og dette vilde passe med,

at han har afløst Plessen i 1328. Hvis Lützow slet intet har betalt, har lejeafgiften af Østermark altså været 10 mark sølv årlig, svarende til 2 á 3000 kr. Pengene skulde betales til ridder Knud Folkesön i borgeren, Eskil Settels, hus i Helsingborg til Mikkelsdag. Om klosteret nogensinde har fået sit tilgodehavende, er vel tvivlsomt. Ialfald ser man, at klosteret er bleven ked af denne besiddelse, som det derfor afhænder (efterat klosteret 1334 er flyttet til Rakkeby også i Vestergøtland) med kong Magnus' stadfæstelse 1347 (25. Maj i Lødøse), derunder »Østamark« med tilliggende på Møn, til den bekendte herremand, *Bo Falk*, på Vallø. Men også denne handel må være gået tilbage, thi 1405 finder vi atter Gudhem kloster i besiddelse af de omhandlede godser og »Ødstens mark« på Møn, der da ved et mageskifte kommer i den bekendte *Abraham Brodersöns* eje (se Svensk dipl. I 494). Men dette hører en senere periode til. I Danmarks mørkeste tid ser vi altså, at Møn har havt Meklenburgske herrer, og mærkeligt nok kommer Lützownavnet også igen henved 400 år senere, da major Lützow (eller Lützau) var general Plessens næstkommanderende ved garden. Hvorlænge Wipert Lützow har været på Stegeborg vides ikke; formodentlig er han bleven afløst af en anden i 1344, da efter Henrik af Meklenburgs død (1329) hans arvinger *Albrecht* og *Johan* foretog et arveforlig (20. Juli 1344), hvorved de afstod »dat hus tor Stekeborch, stadt und dat land to Møne« til herrerne af Werle imod til gengæld at få halvdelen af Falster. Fra 1344 er altså herrerne af Werle (*Nicolaus* og *Bernhard*), »de af Venden«, i besiddelse af Møn, og denne besiddelse stadfæstes samme år af kongen ved forliget med hertuginde Ingeborg, på hvis side Werlerne havde stået. De har da formodentlig indsat en af deres mænd som høvidsmand på Stegeborg. Disse herrer af Werle stod forsåvidt Danmark nærmere, som deres moder, *Rikitsa*, var Erik Glippings datter; gennem deres søster, *Sofie*, der var gift med grev Gert af Holsten, kan det senere Oldenburgske kongehus udlede sin afstamning fra den gamle Danske kongeslægt. Men herrerne af Werle beholdt kun Møn nogle få år, da det endelig lykkedes Valdemar Atterdag at vinde det tilbage.

Det må herved bemærkes, at Paludans fremstilling af Møns historie i middelalderen er gennemgående meget forvirret, fordi han stadig forvexler Stege med forskellige andre byer og borge af samme navn. Hvorledes sådanne historiske misforståelser kan

opstå, har vi et snurrigt exempel på hos Paludan, der dog visst skriver sig fra, at han har benyttet en Tysk historieskriver som kilde.

Vistnok sigtende til de forhandlinger, der 1328 førtes mellem kong Christoffer og halvbroderen, grev Johan, der skulde bringe kongen på thronen igen, fortælles det, at Johan til gengæld skulde have Lolland og »*alt det bytte, han kunde göre på Falster og Møn*«. Trods al tidens usselhed måtte det dog forbavse, at Christoffer skulde have købt Johan ved således at give ham lov til at plyndre de nævnte øer! Man bliver dog nogenlunde trøstet ved at læse fortællingen hos Hvitfeldt. Det hedder der, at grev Johan fik Lolland med rett til at slå mønt i Saxkøbing »og *at göre bytte på Mön og i Falster* og intet at give derfor til kendelse, som vanligt har været i de dage«. Meningen er, at grev Johan måtte indrette sig »bytte« ɔ: vexelkontoirer på Møn og Falster for den mønt, han lod slå i Saxkøbing, uden at give nogen afgift deraf. Såvel møntretten som omvexlingen var dengang en betydelig indtægtskilde. Mønten galdt ofte kun for et år, så skulde man »forny sin mønt«, som ordsproget siger; den gamle mønt skulde da ved Mikkeldagstide omvexles med ny; og da mønten år for år blev ringere, var dette altså en virkelig sølvkilde for den, der havde møntrettigheden. Dette kunde ganske visst være en måde at »plyndre« befolkningen på; men det åbenbare røveri hidrører kun fra en misforståelse af ordet »bytte«!

Her findes i en privatsamling på Møn just en mønt af denne art fra grev Johans tid med det Holstenske neldeblad på den ene side og et dobbeltliniet kors på den anden, der betegner biskoppen af Roskilde. Denne havde nemlig fremdeles del i møntretten på Sælland, hvor grev Johan regerede.

Forøvrigt beror Paludans fantasier om grev Johans bosættelse i Stege m. m. på vilde forvexlinger såvel af personer, som steder og tider.

Her nogle ord om det ældre Danske *møntvæsen.*

Det ældste møntsystem hviler på *mark*beregningen, der oprindelig er mål både for vægt og værdi. Vægten stammede fra det Romerske pund (mønt af moneta), der vejede ca. $^1/_3$ kilogram. Den Nordiske mark var $^2/_3$ Romersk pund, idet marken var delt i 8 ører og pundet i 12 unzer, medens 1 øre var lig 1 unze. En Nordisk mark skulde altså veje $^2/_9$ kilogram i vor vægt, men den var gerne lidt lettere. En øre deltes igen i 3 ørtug, og 1 ørtug

i 10 eller 12 penninge. Både navnet øre og penning antages at stamme fra Latin. Men alle de större møntværdier var kun regningstal; alene penninge (svarende til de Latinske denarer) blev udmøntede; penningens vægt var forskellig efter sted og tid. Man sikkrede sig ved at veje mønterne såvelsom andet sølv og guld.

Fra Norden gik markberegningen til England med vikingerne i det 9de århundrede og fik her navnet sterling, som antages at hidröre fra vikingernes betegnelse som østmænd, østerlinger. Dog bevaredes det Engelske pund, som var lidt större end det Romerske, og marken efter Kølnervægt regnedes siden for $^2/_3$ pund; medens det Danske pund efter vægt deltes i 2 mark. Systemet udbredte sig videre over hele Evropa, hvor marken efterhånden dog fik forskellig vægt, således at den Franske mark (fra Troyes) var den vægtigste, derefter den Kølnske og derefter den Danske (ca. 244, 233, 212 gr.) Da man tog fat på at udmønte penninge efter marksystemet, skulde møntstykket altså svare til en penning sølv; men kongerne lærte snart at misbruge møntretten ved år for år at lade mønten blive ringere, og så årlig at indløse den bedre mønt med den slettere. På Valdemarstiden var en mark »penge« (ɔ: mønt) kun $^1/_3$ mark sølv, en menneskealder senere endog kun $^1/_5$, og siden blev forholdet bestandig slettere, indtil man endelig i midten af det 14de årh. ganske opgav at mønte Danske penge. Imidlertid var i samme århundrede fra Nederlandene indtrængt et andet møntsystem »grote«, hvorved marken deltes i 5 skilling (solidi) og 60 grote; 1 grote skulde da svare til 4 penninge eller sterlinge, hvilket formodentlig har bidraget til, at man, da udmøntningen af Danske penge atter genoptoges, foruden trepenninger efter Lybsk system også prægede firepenninger (korshvider). Navnet hvid hidrører fra sølvfarven i modsætning til de tidligere kobberpenge. Ved siden af grotesystemet brugte man »sterlinger« som småmønt.

I England er endnu bevaret sterlingnavnet for pundet, der inddeles i 20 shilling og 240 penninge.

Atter noget senere trængte Lybsk mønt frem overalt i Norden. Også den Lybske mark var efterhånden blevet væsentlig ringere end den rene mark sølv. I året 1403 regnedes 5 mark Lybsk på en mark sølv. 1424 sluttede dronning Filippa af Danmark en forening med Lybæk om at fastsætte forholdet mellem Dansk og Lybsk mønt. Da var marken atter forringet så meget, at der

regnedes 7 mark på en mark sølv. Den Lybske mark deltes i 16 skilling, og en skilling i 12 penninge.

Penningen møntedes ofte som »hule penge« (brakteater), der kun er stemplede på den ene side. Der møntedes også halve penninge (altså 384 på en mark Lybsk). Desuden møntedes såkaldte sexlinger (»søslinger«), der galdt 6 penninge, altså $^1/_2$ skilling Lybsk. Det Lybske møntsystem sejrede efterhånden, da købmændene bedre end kongerne forstod at opretholde værdiforholdet, om end dette også fremdeles var synkende. Fra Lybæk stammer således den senere Danske mark, delt i 16 skilling, men den var i århundredernes løb sunken ned fra en betydelig værdi til en beskeden småmønt. Først på reformationstiden undergår møntvæsenet en större forandring, da man begyndte at udmønte de större penge, *dalere* (»Jochimsdalere« efter en dal af dette navn i Bøhmen), og for første gang prægedes mønt med værdiangivelse. Overgangen fra den gamle Nordiske møntberegning til den Tyske er et af de mange vidnesbyrd om indtrængen af Tysk kultur fra det 14de århundrede at regne.

Til slutning meddeles en fortegnelse over de kendte møntfund fra Møn, der findes i møntsamlingen i København, hvorfra det meste af fortegnelsen velvilligt er meddelt.

Fortegnelse

over Mønske møntfund.

1533. 11 lod sølvpenge fundne af Morten Bosson og hustru 1533 i Vestud i Borre sogn.
Ifølge P. Seidelin måske antike eller kufiske.
(Ann. f. N. oldk. 1858, side 175).

$^{14}/_{10}$ 1806. 1 Arabisk sølvmønt, funden på Møn. Skænket af konferensråd Hjorthöi. (Kat. 4, side 11).

1814. 1 Kufisk sølvmønt, funden på Møn. Skænket af etatsråd Scavenius. (Kat. 4, side 13).

1831. Nogle Kufiske mønter, den yngste 846 e. Chr., fundne af gårdmand Hans Hansen i Raabylille, Elmelunde sogn, ved at grave en vandgrøft i et spadestiks dybde, sammen med et armbånd af fint guld, hvorved dette (C. 2155) tidfæstes til vikingetiden.
Indsendte af amtsforvalter Poulsen, Stege.
(Nord. tidsk. f. oldk. 1832, side 186).

$^{12}/_{2}$ 1840. 1 guldgylden, præget i Bonn for Hermann af Hessen som gubernator over erkebispedömmet Køln, funden ved plöjning af drengen Hans Andersen, tjenende gårdmand Niels Jørgen Jensen i Tøvelde, Stege landsogn.
Indsendt af overhofmarskal Haxthausen.
(F. P. II. Side 38, nr. 2).

$^{29}/_{5}$ 1849. 1 mængde sølvmønter, fundne i 1849 af parcellist Rasmus Christensen ved at grave mergel på sin jordlod i Odder mose, Keldbymagle sogn. Mønterne vare nedlagte i en lerkrukke af sædvanlig art.

12 stkr. 4 og 2 schilling fra hertug Johan af Sønderborg,
9 » 4 » 2 » - » Friderich III af Holsten-Gottorp,
18 » 4 » 2 » » Johan Friderich, erkebiskop af Bremen,
1 » 24 grot fra Bremen, 1666,
1 » species fra erkehertug Leopold af Østrig for Tyrol. 1621,
1 » øre fra dronning Christina af Sverge. 1636.
Alle de øvrige mønter Danske.
Den ældste: dobbelt krone Christian IV. 1619.
» yngste: enkelt » Christian V. 1671.
(F. P. II. Side 174, nr. 81 b). (Antiq. ann. 1849—51, side 131).

1855. 1 sølvmønt, præget i Lyneburg, funden på Møn. Gave af konsul G. Hage i Stege. (G. P. I. Side 78, nr. 349).

$^{27}/_{5}$ 1859. 88 brakteater, vægt $3^{1}/_{2}$ lod, fundne ved plöjning af husmand Hans Andersen i Maglemose i nærheden af Damsholte præstegård.

1 Stk. Brandenburg,
30 » Hamburg,
15 » Lyneburg,
36 » Meklenburg,
6 » ubekendte.
} indsendte af skolelærer Paludan.

(F. P. III. Side 56, nr. 198). (P. Hauberg: Danm. møntv. 1377—1481, side 11, nr. 10).

1861. 1 mark fra 1563 (klipping).
$^{1}/_{16}$ thaler. Wismar. 1600, fundne af parcellist Jørgen Christophersen af Lendemarke, Stege landsogn.
Indsendte af amtsforvalter Reinsholm. (F. P. III. Side 112, nr. 223).

$^{23}/_{11}$ 1864. 10 ældre Tyske species, fundne af gårdmand Peter Kræsing på sin mark på Bogø.
Den yngste: 1652. (F. P. III. Side 196, nr. 262).

$^{26}/_{9}$ 1865. 8 ældre Tyske og Hollandske species, fundne på samme sted.
Den yngste: Zeeland. 1649. (F. P. III. Side 202, nr. 266).

/5 1865. 1 guldgylden af biskop Frederik af Utrecht, funden på Hjelmby (Keldby?) mark ved Stege.
Indsendt af cancelliråd Reinsholm. (F. P. III. side 204, nr. 269).

24/11 1893. 1 guldmønt fra Vespasian, vægt 7,3 gr., funden af parcellist L. P. Jensen på hans grund i store Lind, Damsholte sogn.
(F. P. IV. Side 161, nr. 652). (P. Hauberg: Fund af Romerske mønter, side 5, nr. 9).

23/8 1894. 1 korshvid fra interregnum 1448, funden nedenfor den gamle fæstningsvold ved Mølletårn i Stege.
Indsendt af læge J. Th. Sörensen.
(F. P. IV. Side 169, nr. 671). (B. P. II. Side 116, nr. 1347).

25/11 1895. 1 Nederlandsk guldgylden fra 1778, funden ved gravning af hotelkarl Carl Nielsen i Badens hotels have i Stege.
(F. P. IV. Side 179, nr. 698).

22/7 1898. 696 Danske sølvmønter fra Erik af Pommern,
971 Tyske » ialt 1669 stkr., vægt 1379 gr., fundne på en byggeplads i Storegade i Stege, posthuset.
(F. P. IV. Side 195, nr. 751). (Årb. f. Nord. oldk. og hist. 1899. Side 206).

12/9 1899. 89 sølvmønter, vægt 490 gr., fundne af gårdejer N. K. Hansens tjenestepige ved gravning i hans have i Tjörnemark, Stege landsogn.

Danmark: Christian IV til Christian VII	87	sp.
Sverge: Christina	1	-
Tyskland: Hamburg	1	-
Den ældste: Christian IV krone	1619	-
» yngste: Christian VII skilling, Norsk	1786	-

(F. P. V. Side 4, nr. 772).

1899. 1 mønt fra Rostock,
1 » - den Tyske hærmester Herman Ganz 1413—1414, hørende til Stege fundet.
Meddelt af folkethingsmand Fr. Bojsen.

1902. 252 sølvmønter, hvoraf 2 fra Flensborg, resten fra de Nordtyske stæder, navnlig Stralsund (79). Mønterne

stammer fra dronning Margretes tid omkring 1390; de er fundne i en lille have på hjörnet af nuværende Storegade og Rådhusstræde.

1905. I og ved voldstedet, Gammelborg, er funden 1 penning fra Erik Glipping med kors, krone og omskrift: Erik rex Danorum, samt en 4-penning fra Stralsund ca. 1380 med pil, kors og omskrift: Moneta Sundensis, Deus in nomine tuo.

Disse fund styrker den opfattelse, at Gammelborgen har været beboet endnu i det 13de og 14de årh.

(Bevares hos H. P. Bille, Bidsinge).

Med hensyn til de store møntfund 1898 og 1902 henvises til Stege bys bog, s. 125. Hertil kan endnu föjes, at man efter Kalmarunionen havde begyndt at udmønte firepenninger, svarende til de Tyske »wittenpfennige«; af disse gik altså 60 på en mark, ligesom efter grotesystemet. I begyndelsen havde firepenningerne på bagsiden en bispestav, mærket for Roskildebispens andel i møntretten. Men i Stegefundet af ca. 1420 (1898) er bispestaven ombyttet med et kors. Måske antydes herved, at bispens møntrett var ifærd med at forsvinde.